T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI

İRAN İSLAM CUMHURİYETİNDE ÖZELLEŞTİRME

Yüksek Lisans Tezi

Edris MOHAMMADALİREZAEİ

Ankara–2012

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI

İRAN İSLAM CUMHURİYETİNDE ÖZELLEŞTİRME

Yüksek Lisans Tezi

Edris MOHAMMADALİREZAEİ

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Serdal BAHÇE

Ankara–2012

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI

İRAN İSLAM CUMHURİYETİNDE ÖZELLEŞTİRME

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Serdal BAHÇE

Tez Jürisi Üyeleri

Ad ve Soyadı	**İmzası**
……..	……
……..	……
……..	……
……..	……
……..	……
……..	……

Tez Sınavı Tarihi ……..

T.C.
TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(…/…/200…)

EDRİS MOHAMMADALİREZAEİ

TEŞEKKÜR

Başta değerli görüşlerini benden esirgemeyen tez danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. Serdal BAHÇE olmak üzere; yüksek lisans öğrenimim boyunca emeği geçen Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Bölümünün değerli öğretim üyelerine, tez jürim Sayın Doç. Dr. H.Hakan YILMAZ, Sayın Yrd. Doç. Dr. Emel MEMİŞ ve emeği geçen tüm arkadaşlarıma özellikle Bilgen TAŞDOĞAN, desteklerini her zaman hissettiren babam annem ve aileme, saygılarımı sunarak teşekkür ederim. Türkiye'de bulunduğum seneler boyunca onların ilgisini ve desteğini hep yanımda hissettim.

İÇİNDEKİLER

ŞEKİLLER VE TABLOLAR DİZİNİ ..... **VI**

KISALTMALAR CETVELİ ..... **VIII**

I. BÖLÜM

1. GİRİŞ **1**

II. BÖLÜM

ÖZELLESTİRMENİN TANIMI, AMAÇIARI VE YÖNTEMLERİ

2.1 Özelleştirmenin Tanımı 5
2.2 Özelleştirmenin Tarihi Gelişimi 8
2.3 Özelleştirme Nedenleri ve Amaçları 10
2.3.1 Rekabeti Artırmak ve Ekonomik Kuruluşların Operasyonel ve Yönetimsel Verimliliğini Artırmak 12
2.3.2 Ekonomik Faaliyetlerde Doğrudan Devletin Rolünün Azaltılması 13
2.3.3 Devletin Sübvansiyonlar ve Sermaye Maliyetlerinden Kaynaklanan Bütçe Giderlerini Azaltmak 13
2.3.4 İç Sermaye Piyasalarını Geliştirmek ve Dış Sermaye, Mali Kaynaklar ve Teknolojilere Erişmek 14
2.4 Özelleştirme Süreci 14
2.5 Özelleştirme Yöntemleri 17
2.5.1 Mülkiyetin Devri İle Özelleştirme 18
2.5.2 Mülkiyeti Devretmeden Özelleştirme 20

III. BÖLÜM
İRAN EKONOMİSİ

3.1 İran'ın Ekonomik Tarihi 21
3.2 Genel Ekonomik Bilgiler 25
3.2.1 Büyüme 28
3.2.2 Enflasyon 29
3.2.3 Nüfus ve Kişi Başına Düşen Milli Gelir 30
3.3 Sektörler İtibari İle İran Ekonomisi 30
3.3.1 Tarım ve Hayvancılık 30
3.3.2 Sanayi Sektörü 34
3.3.3 Enerji Sektörü 36
3.3.3.1 Petrol 36
3.3.3.2 Doğal Gaz 38
3.3.3.3 Elektrik 40
3.3.4 Madencilik 41
3.3.5 Turizm 43
3.3.6 Bankacılık ve Hizmet 44
3.3.7 Dış Ticaret 45

IV. BÖLÜM

İRAN'DA KAMU İKTİSADİ TEŞEBBÜSLERİ VE ÖZELLEŞTİRME

4.1 İran'da Genel Kamu Yönetimi 49
4.2 İran Kamu İktisadi Teşebbüsleri 54
4.2.1 Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Kavramı ve Kapsamı 54
4.2.2 İran'da Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi 54
4.2.3 İran'da Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Kuruluş Nedenleri 56

4.2.3.1 Ekonomik Nedenler 56
4.2.3.2 Ekonomik Olamayan Nedenler 57
4.2.4 İran'da Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Oluşum Yolları 58
4.2.5 İran'da Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Oluşum Amaçları 59
4.2.6 İran'da Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Yapısı ve İşleyişi 60
4.2.7 İran'da Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Sorunları ve Başarısızlık Nedenleri.61
4.2.7.1 İçsel Faktörler 62
4.2.7.2 Dışsal Faktörler 63
4.2.8 İran'da Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Diğer Sorunları 63
4.3 İran'da Kamu İktisadi Teşebbüslerin Kısa Özelleştirme Tarihçesi 64
4.4 İran'da Özelleştirmenin Amaçları 65
4.4.1 Resmi Amaçlar 65
4.4.2 Resmi Olmayan Amaçlar 67
4.5 İran'da Özelleştirmenin Yasal Çerçevesi 69
4.5.1 Anayasanın 45.Maddesi 69
4.5.2 Anayasanın 49.Maddesi 70
4.5.3 Anayasanın 44.Maddesi 71
4.5.4 Dini Liderin 44.madde ile İlgili Yaptığı Açıklama ve Verdiği Kararlar 71
4.5.5 Devlet Sektörünün Büyümesinin Önlenmesi ve Diğer Sektörlerinin Gelişmesinin Genel Politikaları 72
4.5.6 Kooperatif (Taavoni) Sektörünün Genel Politikaları 73
4.5.7 Kamu İktisadi Kuruluşlarının Transferiyle Kamu Dışı Sektörlerin Gelişmesinin Genel Politikası (Transferin Genel Politikası 73
4.5.8 Devlet Egemenliğinin Sağlanması ve Tekelcilikten Kaçınmanın Genel Politikaları 75
4.5.9 Dini Liderin Anayasanın 44.maddesinin ' C ' Fıkrası ile İlgili Yaptığı Açıklama ve Verdiği Karar 76
4.6 Kalkınma Planları ve Özelleştirme 77
4.6.1 Birinci Kalkınma Planında Özelleştirme 77
4.6.2 İkinci Kalkınma Planında Özelleştirme 78
4.6.3 Üçüncü Kalkınama Planında Özelleştirme 80
4.6.4 Dördüncü Kalkınma Planında Özelleştirme 82

4.6.5.Özelleştirme ile İlgili Diğer Kanunlar 83
4.6.6.KİT'lerin Özelleştirmesini Gerçekleştiren Kurum 84
4.6.7 Özelleştirme İdaresi 85
4.6.8 Özelleştirmenin Uygulaması ile İlgili Bazı Karaların İncelenmesi 88
4.7 İran'da Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirme Sorunları 90
4.7.1 Özelleştirme Sürecinde İşlem Maliyetleri 91
4.7.2 Şirketlerin Devlete Yüklediği Mali Yük 91
4.7.3 İran'da Kamu İktisadi Teşebbüslerini Hazırlamak İçin Gereken Adımlar 91
4.7.4 İran'da Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirme ve Fiyatlandırma Yöntemleri 93

V. BÖLÜM

İRAN İSLAM CUMHURİYETİNDE ÖZELLEŞTİRME UYGULAMALARI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

5.1 İran İslam Cumhuriyetinde Planlamanın Kısa Tarihçesi 95
5.2 Birinci ve İkinci Kalkınma Planları Sırasında Uygulanan Özelleştirmeler (1989–1999 96
5.3 Üçüncü Kalkınma Planları Sırasında Uygulanan Özelleştirmeler (2000–2004) 106
5.3.1 Transfer Edilen Şirketlere Ticaret Kanunlarının Egemen Olması 107
5.3.2 Özelleştirme İdaresinin Oluşumu 108
5.4 Dördüncü ve Beşinci Kalkınma Planları Sırasında Uygulanan Özelleştirmeler (2005 119
5.5 Uygulanan Özelleştirmelerin Değerlendirmesi 146
5.5.1 Ülkenin Ulusal Bütçe Payını GSYİH İle Karşılaştırılması 149
5.5.2 Ülkenin Ulusal Bütçe Payını GSMH İle Karşılaştırılması 149
5.5.3 Bütçe'nin GSYİH İle Karşılaştırılması 150
5.5.4 KİT'lerin Bütçe Payını GSYİH İle Karşılaştırılması 151
5.5.5 KİT'lerin Bütçe Payını GSYİH İle Karşılaştırılması 151

5.5.6 KİT'lerin Bütçe Payını Ülke Ulusal Bütçe İle Karşılaştırılması 152
5.5.7 KİT'lerde Yapılmış Olan Yatırımları KİT'lerin Özel Sektöre Transferi İle Karşılaştırılması 153
5.5.8 Ekonomik Denge 153
5.5.9 Dört Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Kalkınma Planı, Ekonomik Büyüme ve İstihdam 156

VI. BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER 161

KAYNAKLAR 156

ÖZET 176

ABSTRACT 178

ŞEKİLLER VE TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 3.2.1: Gayri Safi Yurtiçi Hâsılayı Oluşturan Kalemlerin Payları 26
Tablo 3.2.2: Ortalama Büyüme Oranları ve Değişimleri (Yüzde 28
Tablo 3.2.3: Ortalama Enflasyon Oranları ve Değişimleri (Yüzde..... 29
Tablo 3.3.1: İran'da Tarım Ürünleri İçin kullanılan Saha ve Ürün Miktarı (2008) ... 31
Tablo 3.3.2: İran'da Bazı Hayvansal Ürünler Üretimi(2010) 34
Tablo 3.3.3: Ülkelerin Rezervleri ve Yıllık Üretimleri (2009 Yılı Sonu İtibarıyla) .. 37
Tablo 3.3.4: Ülkelerin Rezervleri ve Yıllık Üretimleri (2009 Yılı Sonu İtibarıyla) .. 40
Tablo 3.3.5: Ülkeye Giren ve Yurt Dışına Çıkan Turist İstatistikleri 44
Tablo 3.3.6: Başlıca İthal Ettiği Ürünlerin Rakamları (2009)..... 46
Tablo 3.3.7: Başlıca İthal Edilen Önemli Mallar (2009)..... 47
Tablo 3.3.8: Başlıca En Çok İthalatın Yapıldığı Ülkeler (2009)..... 47
Tablo 3.3.9: Başlıca En Çok İhracat Yapıldığı Ülkeler (2009)..... 48
Tablo 4.1.1: Kamu İktisadi Teşebbüslerinin kar ve kayıp rakamları 61
Tablo 5.2.2: Bakanlıklara Bağlı Olan ve Transfer Edilebilir İşletmeler (1989–1993) 98
Tablo 5.2.3: Borsa ve Borsa Dışı Transfer Edilmiş Kamu Kuruluşları (1990–1993) 99
Tablo 5.2.4: (1989–1997) Yılları Arası Yapılan Özelleştirmeler..... 101
Tablo 5.3.1: 2001 Yılında Özelleştirme İdaresi Tarafından Transfer Edilmiş İşletmeler..... 108
Tablo 5.3.2: 2002 Yılında Özelleştirme İdaresi Tarafından Transfer Edilen İşletmeler..... 109
Tablo 5.3.3: 2003 Yılında Özelleştirme İdaresi Tarafından Transfer Edilen İşletmeler..... 112
Tablo 5.3.4: Üçüncü Kalkınma Planı Uygulama Doğrultusunda Özelleştirme İdaresinin Transfer Ettiği İşletmeler Yöntem Ayrımıyla (2001–2004)116
Tablo 5.3.5: Hisse Sayısına dayanarak Özelleştirme İdeasının Transfer Ettiği İşletmeler Yöntem Ayrımıyla (2001–2004 117
Tablo 5.3.6: Özelleştirme İdaresinin İşçilere Transfer Ettiği Hisseler (2001–2004) 117
Tablo 5.4.1: 2005 Yılında Özelleştirme İdaresi Tarafından Transfer Edilen İşletmeler

Ana Şirketler Ayrımıyla 120
Tablo 5.4.2: 2006 Yılında Özelleştirme İdaresi Tarafından Transfer Edilen İşletmeler Ana Şirketler Ayrımıyla 123
Tablo 5.4.3: Transfer Edilmiş Hisseler Sektör Ayrımıyla 2005–23.09.2011 128
Tablo 5.4.4: Transfer Edilmiş Hisseler Satış Yöntemi Ayrımıyla 2005–23.09.2011 128
Tablo 5.4.5: Transfer Edilmiş Hisseler 44.madde Kanunun Sınıflandırılmasıyla 2005 – 23.09.2011 129
Tablo 5.4.6: Transfer Edilmiş Hisseler Ana Şirketler Ayrımıyla 2005 – 23.09.2011
Tablo 5.4.7: Transfer Edilmiş Hisseler Sanayi Sektörleri Ayrımıyla 2005 – 23.09.2011 134
Tablo 5.4.8: Transfer Edilmiş Hisseler Bakanlıklar Ayrımıyla 2005 – 23.09.2011 138
Tablo 5.4.9: Özel Sektöre Transfer Edilen Hisseler Bakanlıklar Ayrımıyla 2005 – 23.09.2011 139
Tablo 5.4.10:2009 yılının sonuna kadar adalet hisseleri projesi kapsamında Dağıtılmış karlar 145
Şekil 5.4.11:2009 yılının sonuna kadar adalet hisselerin dağıtılmış karları 145
Şekil 5.5.1: Ulusal Bütçenin GSYİH' Ya Göre Pay oranı 149
Şekil 5.5.2: Ulusal Bütçenin GSMH' ya Göre Pay oranı 149
Şekil 5.5.3: Devlet Egemenliği (Genel Bütçe) GSYİH' Ya Göre Pay oranı 150
Şekil 5.5.4: KİT'lerin Bütçesi GSYİH' Ya Göre Pay oranı 151
Şekil 5.5.5: KİT'lerin Bütçesi GSMH' Ya Göre Pay oranı 151
Şekil 5.5.6: KİT'lerin Bütçesi Ülke Ulusal Bütçeye Göre Pay oranı 152
Şekil 5.5.7: Ülke Genel Gelirlerinden KİT'lere Aktarılan Yatırımlar 153
Şekil 5.5.8: İç Kaynaklardan KİT'lerde Yapılmış Olan Yatırımlar 153
Tablo 5.5.9: GSYİH Bileşenlerinin Payları 154
Şekil 5.5.10: 1997–2006 Yılları Arası İşsizlik Oranı 155
Şekil 5.5.11: 1994–2008 Yılları Arası Enflasyon Oranı 155

KISALTMALAR CETVELİ

AB : Avrupa Birliği
ABD : Amerika Birleşik Devletleri
AGÜ : Az Gelişmiş Ülkeler
AID : Uluslararası Kalkınma Ajansı
A.Ş. : Anonim Şirket
Bkz. : Bakınız
DB : Dünya Bankası
DTÖ : Dünya Ticaret Örgütü
EBRD : Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası
GSMH : Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH : Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IMF : Uluslararası Para Fonu
MB : Merkezi Bankası
MIGA : Çok Taraflı Yatırım Ajansı
KİT : Kamu İktisadi Teşebbüsleri

I. BÖLÜM

GİRİŞ

Geçmişte ne zaman kamu hizmetleri söz konusu olsa, herkesin aklına devlet otoritesi kavramı geliyordu. Geleneksel anlayışta bu süreç yıllar yılı devem etmekle beraber zaman içerisinde meydana gelen değişimler yoluyla yavaş yavaş bu tutum değişmeye başlamıştır. Devletin piyasadaki rolünün küçülmesi gerektiğinin fark edilmesi, devletin operasyonel hacminin büyüklüğünden kaynaklanan endişeler sonuçta devletin piyasa ekonomisini kabullenmesine neden olmuş ve yukarıda bahsedilen değişimlere gereksinim duyulmasının nedenlerini oluşturmuştur. Ekonomik küreselleşme kavramıyla, devlet işlerin yöneticisi yerine yol göstericisi ve yönlendiricisi rolünü oynamalıdır görüşü hâkim olmuştur.

Günümüzde uzman ve analistlerin birçoğunun görüşüne göre ülkelerin ekonomileri devlet mülkiyetinin genişliğinden, piyasanın tekelci yapısından, içe dönüklük ve küresel ekonomiyle etkileşimin olmamasından dolayı çoklu kayıplar göre bilir. Bu zorlukları aşmak için en iyi yöntemlerden biri, piyasada rekabetçi bir yapı oluşturmak, dışadönüklük sağlamak, küresel ekonomiyle etkileşim içinde olmak yani kısacası özel sektörün ekonomideki yerinin ve rolünün geliştirilmesidir. Bu konu uluslar arası kurumlara göre ülkelerin gelişmişlik derecelerini ölçmek için en önemli değerlendirme kriterlerinden biridir.

Geçmiş yıllarda devletler kalkınma hedeflerine ulaşmak için, çeşitli nedenlerden dolayı birçok KİT oluşturmuşlardır. Fakat zaman içinde oluşan ekonomik çevrelere uyarlanarak işleyişlerinden olumsuz sonuçlar elde edilmeye başlanmış, üretim sürecinde devlet müdahalesinin teknik-ekonomik gerekçelerinin olmaması, devletlerin finansal-ekonomik kaynaklarının sınırlı olması, özelleştirme politikasının karar alınmasına ve uygulanmasına neden olmuştur. Bu politikanın amaçları arasında devletin kamu maliyesindeki yükünü azaltmak, üretimde etkinliği artırmak, rekabet alanını genişletmek, kaynak tahsisinde etkinlik sağlanmak, sermaye kaynaklarını çekmek, mülkiyet ve ekonomide halkın katılımını güçlendirmek sayılabilir.

Özelleştirme ve piyasaya yönlenme yılları olarak adlandırabileceğimiz 1990'lı yıllar sırasında gelişmekte olan ülkelerin birçoğu sayılan politika amaçları doğrultusunda ihtiyaç ve gereksinimlerine uygun ekonomik kalkınma ve gelişime için piyasanın ekonomik kurallarını kullanmaya çalışmıştır. Ancak hala devletin ağır gölgesi bu ülkelerin ekonomileri üzerinde hissedilmektedir. Piyasa kurallarına yeniden geri dönmek ve ekonominin serbestleştirmesi devlet ekonomisinden doğan sorunların çözülmesi için etkili olabilir, fakat bu dönüşüm ve evrim politikası çok mantıklı bir şekilde planlanmalı ve yönetilmelidir. Bir projenin başarısı ve başarısızlığı arasındaki sınır çok incedir ve ekonomik devrim olarak niteleyebileceğimiz özelleştirmenin kestirilemeyen sonuçları da olacaktır.

Günümüzde bir projenin başarısı, ülkenin sosyal ve ekonomik doğasına dayalı rasyonel yöntemlere karar alınmasına ve bunların sürdürülmesine bağlanmaktadır. Bir proje olarak da özelleştirmeyi ele alırsak ülke deneyimleri incelenmeli, olası tüm sonuçları göz önünde bulundurulmalı ve toplumsal koşullarla uyumlu bir şekilde gerekli yasal düzenlemeler yapılmalıdır.

Bu çalışmanın inceleneceği İran Cumhuriyeti'nde ise özelleştirme Anayasının 44.Maddesi doğrultusunda şekillendirilmektedir. 1991 yılı itibariyle devletin gündemine gelen ve uygulanmaya başlanan konu iniş ve çıkışlarla dolu bir süreç izlemiştir. Bu süreç üç ana döneme ayrılmaktadır. 1989–1999 yılları arasında uygulanan birinci ve ikinci kalkınma planları, 2000-2004 yıllarını kapsayan üçüncü kalkınma planı ve 2005-2011 arasına düşen dördüncü ve beşinci kalkınma planlarıdır.

İran'da Kamu İktisadi Tesebbüsleri ve Özelleştirme sorunu kamu maliyesi ve ekonomi yazınında oldukça geniş bir alana sahiptir. Toplumsal uzlaşının sağlanamadığı, halkın aktif katılımının ve etkin denetiminin gerçekleştirilemediği bir Kamu İktisadi Teşebbüsleri politikasından ve özelleştirme programından beklenen yararların sağlanması olanaksızdır. Bu sorunun çözümünde hangi yolun izlenecegi, bize İran'da Kamu İktisadi Tesebbüsleri ve Özellestirme sorunu konusunda ipuçları vermektedir.

Bu doğrultuda çalışmamızın amacı öncelikle İran ekonomisinde Kamu İktisadi Tesebbüsleri ve Özelleştirme sorununun sağlıklı bir sekilde çözülememesinin nedenlerini ortaya koymaktır. Bu amaç çerçevesinde öncelikle Kamu İktisadi Tesebbüslerinin tanımı, tarihsel süreç içerisinde kuruluş nedenleri, gelişimleri ve ekonomiye yaptığı katkılar incelenmiştir. Diğer yandan 1980 sonrasında dünya ekonomisindeki gelişmelere paralel olarak İran'da da başlayan özellestirme uygulamalarının önceki ve sonraki dönemlerle karşılaştırmalı bir degerlendirilmesi ele alınmıştır.

Çalışmamızın İkinci bölümü özelleştirmenin tanımı, amaçları ve yöntemleri oluşturmaktadır. Üçüncü bölümde ise İran'ın genel ekonomik bilgilerine yer verilmektedir. Birinci kısım İran'ın ekonomik tarihine, ikici kısım genel ekonomik bilgilerine ve üçüncü kısım sektörel itibariyle İran ekonomisine ayrılmıştır.

Dördüncü bölümü Kamu İktisadi Tesebbüsleri ile ilgili teorik açıklamalar olusturmaktadır. Birinci kısım İran'da Kamu İktisadi Tesebbüslerinin tanımına, tarihsel gelisimine, kuruluş nedenlerine ve çesitli sorunlarına ayrılmıstır. İkinci kısımda ise; İran'da Kamu İktisadi Tesebbüslerinin yeniden düzenlenmesine, Özellestirme kavramının gelişimine, nedenlerine, amaçlarına, yöntemlerine ve yasal çerçevesine yer verilmistir.

Çalışmamızın beşinci ve son bölümünde, İran İslam Cumhuriyeti'nde 5 yıllık kalkınma planları çerçevesine özelleştirme uygulamalarına ve uygulanan özelleştirmelerin değerlendirilmesine yer verilmiştir. Birinci kısımı İran İslam Cumhuriyetinde planlamanın kısa tarihçesi oluşturmaktadır. İkinci kısımda ise birinci ve ikinci kalkınma planları sırasında (1989–1999) uygulanan özelleştirmeler yer almaktadır. Üçüncü kısımı üçüncü kalkınma planı sırasında (2000–2004) uygulanan özelleştirmeleri oluşturmaktadır. Dördüncü kısım ise dördüncü ve beşinci kalkınma planları sırasında (2005-) uygulanan özelleştimeleri oluştırmaktadır. Beşinci ve son kısım ise uygulamalara ilişkin genel bir degerlendirme yapılmıstır.

II. BÖLÜM

ÖZELLESTİRMENİN TANIMI, AMAÇLARI VE YÖNTEMLERİ

İkinci dünya savaşı sonucu gerçekleşen büyük yıkımların yeniden yapılandırması için Keynesyen dönem diye nitelendirilen yeni bir kalkınma stratejisi gündeme gelmiştir (Behkiş, 2010). Bu gelişmeyle beraber iktisat literatüründe de değişmeler başlamış ve iktisadi kalkınma olgusu, finansal getiri olgusu haline gelmiştir (Williamson, 2000). Özelleştirme bu gerekliliklerden biri olarak görüşmüştür.

"Washington konsensüsü" olarak tanımlanan yeni bir proje çerçevesinde kalkınma olgusu bu politikalara göre şekillendirilmeye başlanmış ve devletin ekonomideki rolüyle ilgili kapsamlı değişiklikler önerilmiştir. 1990'lara gelindiğinde ise, devletin rolü yönetişim ve özelleştirme üzerinden ağırlıklı olarak tartışılmaya başlanarak " dürüst yönetim" ve "iyi yönetişim" gibi ilkeler önceliklendirilmiştir (Stiglitz, 2002). 1990'ların sonuyla birlikte neo-liberal politikaları tam anlamıyla uygulayan Latin Amerika gibi bölgelerde görülen sert yıkımlar ve sonucunda gerçekleşen ekonomik göstergeler ve toplumsal düzenindeki sert düşüş ciddi kargaşa ortamını açığa çıkarmaya başlamıştır (Özdemir, 2005). Dolayısıyla dünya ekonomisini şekillendiren hegemon proje çerçevesinde hâkim olan anlayıştaki değişimle birlikte Washington Konsensüsündeki politikalardan uzaklaşıldığı sinyalleri güç kazanmaya başlamış ve bu politikalar eleştirilerin odak noktası haline gelmiştir.

1990'lar ve 2000'lerle beraber görülme sıklıkları artan ekonomik krizler devlet kavramının tekrar ön plana çıkarılmasına ve piyasa serbestîsi konusunda belli başlı devletin müdahalelerinin gündeme gelmesini sağlamıştır (Wade, 1998). 2000'li yıllarla beraber ulus devlet denilen modelin gerekliliği kabul edilmiş fakat ekonomik ve politik bağımsızlık yönünden zayıflatılması gereken devlet için özellikle serbest rekabet, küresel birleşme ve makroekonomik istikrar söylemleri üzerinde yoğunlaşılmaya başlanmıştır (Gore, 2000).

Çalışmanın temelini oluşturan özelleştirme ise bahsedilen süreç içinde gelişen neo-liberal modelin en önemli ayaklarından birini oluşturmaktadır. Bu bölümde, günümüzde çeşitli ülkelerde 1970'lerden itibaren yaygın politikalardan biri olan ve liberal sistemin bir argümanı olarak kullanılan özelleştirme olgusu tanımlanarak özelleştirmenin kısa tarihçesi, amaçları ve yöntemleri üzerinde durulacaktır.

2.1. ÖZELLESTİRME TANIMI

Özelleştirme kavramı özel sektör ve kamu sektörü alanlarının varlığına vurgu yapmakta ve bu iki alan arasında varlıkların, teşebbüslerin ve yönetimin transferini ve dönüşümünü göstermektedir. Özelleştirme (Privatization) kelimesi, 1970'lerin sonlarında ve 1980'lerin başlarında ABD, İngiltere ve Fransa'da muhafazakâr hükümetlerin iktidara gelmesiyle hızlı bir şekilde yayılmaya başlamış, ve tüm dünya ekonomilerine çeşitli derecelerde yayılmıştır. Bu sürecin dışında kalmayan İran Cumhuriyeti'nde de özelleştirme, politika alanının önemli konularından biri haline gelmiştir (Soleymani, 2010: 25–48).

Özelleştirme kavramı için çok çeşitli tanımlar yapıldığı halde genel olarak dar anlamda, kamu varlıklarının özel sektöre transferi ya da özel sektörü bu varlıklara ortak etmesi şeklinde ifade edilmektedir (Öğüt, 1994) . Geniş anlamda özelleştirme ise kamu varlıklarının özel sektöre transferinden daha geniş bir anlamı içermekte ve bir dönüşüm sürecinin, bir projenin ayaklarından biri olduğuna vurgu yapmaktadır. (Sabagiyan, 2006).

Özelleştirmenin geniş anlamına özelleştirme benzeri uygulamalar olarak nitelendirilen bazı uygulamalar da dâhil edilmektedir. Devlet tekellerinin çözülmesi ve bu alanların rekabete açılması, mal ve hizmet üretimi konusunda özel sektöre imtiyaz verilmesi, ortak yatırım ve girişimler, gönüllü organizasyonlar ve küçük tüketicilere mal ve hizmet alımları için yardımda bulunmak ve diğer bazı uygulamalar özelleştirme benzeri faaliyetler olarak nitelendirilmekte ve özelleştirme kavramının bir parçası olarak nitelendirilmektedir (Stiglitz, 2002).

Özelleştirme için yapılan farklı tanımların genel anlamda birbirine benzediği özelleştirmenin kapsama alanı, amaç ve öncelikleri ve uygulama alanlarında birbirinden farklılaştığı görülmektedir. Özelleştirme kavramı, Palgrave Ekonomik sözlüğüne "Palgrave Dictionary of Economics" de (Newman, 1998: 122) göre: tam rekabet koşullarını yerine getirmek ve ekonomik ve sosyal verimliliği artırmak için devlet ve diğer sektörler arasında dengeyi sağlayan bir politikadır" şeklinde tanımlanmaktadır ve özelleştirme sürecinde devlet faaliyetlerinin ve teşebbüslerinin kamu sektöründen özel sektöre transfer edilebilirliğini incelenerek, transfer için gereken işlemleriyapılmaktadır.

Özelleştirme rekabet koşullarının sağlanması ve piyasaya egemen olan sistemin oluşumuyla, özel sektör işletmelerinin kamu sektörüne göre daha verimli bir şekilde çalıştığı anlayışını yerleştirmiştir. Özelleştirmeyle ilgili planlamalar kişi başına düşen gelir ortalaması, ülkede gelir dağılımının modeli, sanayi gelişiminin durumu, özel sektörün ekonomide olan verimliliği ve doğası, ülkenin bütçe açığı, dış borçlar, ülkenin coğrafi durumu, ülkenin dâhili verimliliği ve ülkenin ekonomik ve sosyal durumu gibi faktörlere bağlıdır (Sagir, 1993: 83).

Özelleştirme, piyasa güçlerinin rolünü artırarak (hisselerinin en az % 50'sinin özel sektöre transfer edilmiş bir şekilde) ekonomik faaliyetleri iyileştirmesi beklenen için bir araç olarak görülmektedir (Beesly, L.Child, 1983). Özelleştirme ekonomik faaliyetlerin özel sektör tarafından yapılması ya da varlıkların mülkiyetinin özel sektöre transfer edilmesi anlamındadır (Valganvski, 1987). Schwartz (1989) merkezi ekonomiye sahip olan ülkeler için özelleştirme tanımının, mülkiyetin transferi ve reformların daha ötesinde olduğuna inanmaktadır. Özelleştirmenin ekonominin çeşitli boyutlarında değişimler ve dönüşümler sonucu piyasa temeli yeni bir sistemin oluşturulması olduğunu söylemiştir. Bos (1991)'a göre, özelleştirme kapitalist zihniyetin talihinin göstergesidir ve kamu sektörü başarısızlığının yarattığı güvensizlik karşısında piyasanın başarılı olmasına güvenmektir.

Özelleştirme, mali ve operasyonel kontrolü devlet mülkiyetinde olan işletmelerin özel sektöre transferine vurgu yapan kapsayıcı ve çeşitli bir kavramdır. Asya Verimlilik Örgütü (APO) tarafından Ekim 1993 tarihinde yapılan "özelleştirme

konusunda koordinasyon" toplantısında ise özelleştirme, millileştirilmiş işletmelerin özel sektöre geri verilmesi (Denationalization), devlet teşebbüslerinde tam rekabet koşullarının sağlanması (Deregulation) ve serbestleştirme (Liberalization) kavramlarıyla tanımlanmış sonuç olarak ise Dünya Bankası'nın " iktisadi teşebbüslerin kontrol ve mülkiyetinin devletten özel sektöre transferi" tanımını kabul edilmiştir (İran Milli Sanayi Kurumu, 1993).

Özelleştirme için ülkelerde yapılan tanımlar da farklılaşmıştır. Örneğin: Avustralya'da önceliklendirme (Prioritization), Bolivya'da endüstriyel geçiş (Industrial Transition), Brezilya'da devlet dışılaştırmak (De-statization), Şili'de popüler kapitalizm (Popular Capitalism), Kostarika'da ve Jamaika'da ekonomik demokrasi (Economic democratization), Meksika'da işletmeleri devlet dışı etmek (Dis-incorporatization), Yeni Zelanda'da ise varlıkların satış programı (Asset sales programme), Pakistan'da sermayeyi geri almak (Disinvestment), Sri Lanka'da halklaştırmak (Peoplezation), Thailand'da dönüşüm (Transformation), Tunus'da yeniden yapılanma (Restructuring) ve Portekiz'de milli dışı etmek (Denationalization) kullanılmakta fakat sonuçta hepsi ekonomik faaliyetlerin özel sektöre transferini belirtmektedir (Agah, 1995: 9).

Özelleştirme süreci ile devletin ekonomik faaliyetleri eleştirilmeye başlanır, devlet faaliyet alanının sınırlandırılması ile devam edilir ve sonuçta kamu mülkiyetindeki teşebbüslerin mülkiyet ya da yönetimini piyasa mekanizmasına bırakılır (Komicani, 2003). Kısaca özelleştirme; devletin ekonomideki faaliyetlerinin ortadan kaldırılmasına yönelik olarak Kamu İktisadi Teşebbüslerinin (KİT) mülkiyetinin özel kesime devrini ifade etmektedir (Cevizoğlu, 1989: 11).

2.2. ÖZELLEŞTİRMENİN TARİHİ GELİŞİMİ

Adam Smith, yaşadığı dönemin baskın ekonomik felsefesi olan merkantilizme karşı serbest ekonomi ve ekonomide devlet müdahalesinin olmaması modelini en iyi alternatif olarak sunmuştur. Smith'in Ulusların Zenginliği (Wealth Nations) eserinde topladığı bulgularını şöyle özetleyebiliriz, tam rekabet koşulları altında kişisel çıkarların peşinden gitmek, teknolojik yenilikler yoluyla toplumun zenginleşmesine neden olur (Hanke, 1990: 33).

Smith iş gücü hareketliliğini sınırlayan önlemlerin ortadan kaldırılmasını ve serbest arazi ticaretini desteklerken büyük arazilerin mülkiyet ve bakımına karşıydı ve Kıdem Kanunun iptal edilmesi için bir plan ortaya koymuştu. Bu kanuna göre miras olarak kalan arazinin bölünmesi yasaklanmıştır. Smith iç ticaret ve sanayinin devlet tarafından düzenlenmesinin ortadan kaldırılmasını istemişti (Smith, 1976).

Smith devletin ve ticaretin birbirinden çok farklı iki özellik olduğuna inanmaktadır. Genelde devlet savurgandır ve kendi elde etmediği gelirleri harcamaktadır. Üretim atölyeleriyle ilgili devletin bakımı, yüzeysel bir bakım ve genel denetimdir. Üretimin gelişimi ve iyileştirmesi konusunda atölye sahipleri tarafından yapılan bakım ve gösterilen dikkat, devlet tarafından yapılmamaktadır. Bu teoride arz ve talep, faiz oranı, karlılık oranı ve döviz kurları doğal kanunlara tabidirler ve onlara müdahale etmek ekonomide sorun çıkarabilir. Aslında devlet alanını milli savunma, adalet hizmetleri gibi faaliyetlerde sınırlamıştır (Adam Smith İnstitute, 1986).

Bu düşünceye göre devlet dengesizlikler, tekelcilikler, ekonomik ve sosyal adaletsizliklere yol açmıştır ve bu anlamda devlet müdahalesine muhalefet etmiştir. Sosyalizm düşünceleri ekonomik faaliyetlerde halkın özgürlükle müdahalesi ve devlette halk temsilcileri tarafından daha fazla refah sağlanması anlamında yükselmiştir. Devletin daha fazla müdahalesi dileği baskın ekonomik-siyasi düşünce haline gelmiştir. Bu düşüncenin daha aşırı bir boyutu, serbest ekonominin tüm ilkelerini ve felsefesini göz ardı edip komünizm ve merkezi ekonomi ile milyonlarca insanın hayatını değiştirmiştir (Katuziyan,2001).

1970'lerde petrol kriziyle beraber serbest ekonomi düşüncesinin yeni dalgası başlamıştır. 1973 yılında petrol krizinin başlamasıyla, giderek hızlanan süreç içerisinde Amerika ve Avrupa'da neo-liberal düşünceler güçlenmiştir. Kapitalist devletlerin kendi vatandaşlarına refah sağlamak için verdikleri aşırı önem nedeniyle ekonomik yaşamın tüm alanlarını ele geçirmeye çalışmış olmaları bu görüşlerin dayanaklarıydı (Behkiş, 2010).

Devlet bu süreç içerisinde özel sektörü çeşitli zorlukların içine sokmuş ve durum kriz sürecine evrilerek topluma ağır maliyetler yüklenmiştir. Özelleştirmenin bir hükümet programı haline gelmesi Margaret Thatcher'ın İngiltere'de başbakan olması ile yaygınlaşmıştır. Özelleştirme, o günden sonra yalnızca muhafazakârların programı haline gelmekle kalmayıp muhalif odakların da benimsedikleri bir görüş haline gelmeye başlamıştır (Behkiş, 2006).

Böylece dünyada Thatcherizm olarak başlayan özelleştirme süreci, uluslar arası kuruluşların da desteğiyle kamu kuruluşlarının hisse transferi şeklinde yaygınlaşmıştır. Milton Friedman'ın, *Kapitalizm ve Özgürlük* (Capitalism And Freedom) isimli eserindeki devlet harcamalarının azalması, devlet müdahalesinin sınırlı olması ve ekonomik özgürlüğün savunulması görüşü hakimiyet alanını genişletmiştir (akt. Rezaei, 2009).

Devletin, ekonomi üzerindeki müdahalesini en aza indirmek için kamu sektörünün özel sektöre devredilmesini öneren Friedman, devletin, sadece Merkez Bankası aracılığı ile para arzını denetlemesini ve sıkı para politikasından taviz vermemesi gerektiğini savunmuştur. Friedman'cı görüşe göre, artık devlet ekonomideki müdahaleci tutumunu terk ederek, tarafsız olarak, koruyucu ve bekçi devlet konumuna dönmelidir. Diğer taraftan 1989 yılında Berlin duvarının çökmesi, soğuk savaşının bitmesi ve merkezi planlı ekonomilerin piyasa ekonomisine geçmeye başlaması ile eski Sosyalist ülkelerde, yeni ekonomik düzeni oluşturmak için değişik yöntemlerle geniş kapsamlı özelleştirmeler hızla yapılmaya başlamıştır (Ganmet, 2006: 39).

2.3. ÖZELLESTİRME NEDENLERİ VE AMAÇLARI

Özeleştirmenin nedenleriyle ilgili farklı ülkelerde çeşitli nedenler gösterilerek özelleştirmenin verimliliği ve etkinliği artırdığını söylemi üzerinde sıkıca durulmaktadır. Verimlilik ve etkinlik konusundaki gerekçelerden bazılarına kısaca değinecek olursak;

- Piyasa güçleri ekonomi için bazı açılardan faydalıdır ve böylece işletme piyasa güçlerine tabi kalır. Fakat özelleştirme gerçekten etkili bir rekabet oluşturduğu zaman bu konu geçerlidir. Ayrıca bu görünüşte rekabetçi yapılarda gizli kartların oluşmaması şartıyla, gelişmekte olan ülkelerde, üreticilerin uluslararası rekabette yerleri olmadığı ve sadece iç tüketicilere ürettikleri sürece rekabetin avantajları şüpheyle karşılaşacaktır.

- İşletmeler ve kuruluşların yönetimleri iki nedenden dolayı performanslarını maksimum yapmak için motive olurlar. Birincisi: onlar bu artışlar yoluyla ek ücretler ve hisselerde alım seçimi gibi ödüller alırlar. Geleneksel olarak özel sektör devletten daha fazla ücret ödemektedir. İkincisi: şirketler devletin kontrol ve müdahalesinde olmayacak ve bu da daha bağımsız ve serbest davranışlara neden olacaktır (Salaran, 1993).

Farklı ekonomik sistemler ve farklı sosyal durumları olan farklı ülkelerde özelleştirme amaçları da farklıdır (Adam, 1992 ve Baldwin, 1991). Özelleştirmenin amaçları, her ülkenin politikaları, toplumun genel ekonomik ve stratejik programları dikkate alınarak belirlenir. Çünkü ülkelerde stratejiler ve ekonomik programlar farklıdır. Dolayısıyla özelleştirme her ülkede özel amaçlar peşindedir ve farklı ülkelerde bazı amaçlar daha öncelikli ve önemlidir. Ekonomik açıdan gelişmiş ülkelerde özelleştirme süreci verimlilik ve etkinliğin artmasını, devletin mali yükünün azalmasını ve gelir sağlamayı amaçlar (Soleymani, 2010: 27).

Gelişmekte olan ülkelerde ise bu ülkelerin gelişmemişliğini ve sorunlarını dikkate alan özelleştirme daha geniş amaçlar peşindedir ve daha fazla soruna, darboğaza çözüm olmalıdır. Bu tür ülkelerde, kaynak tahsisinde etkinliğin artması, şirketlerin mali kaynaklarının daha etkin kullanımı, ekonomide devlet müdahalesini

sınırlandırmak, kuruluşların kaynak tahsisini piyasa mekanizmasına bırakmak, uzun vadeli yatırımlar için gereken güvenli ve rekabetçi zemini hazırlamak, yeni yönetim tekniklerine erişmek, dış sermaye ve teknolojilere erişim ve gelir dağılımıyla ilgili amaçları gerçekleştirmek, özelleştirmenin en önemli amaçlarıdır (Katuziyan, 2005: 123-137).

Aslında gelişmekte olan ülkelerde özelleştirme politikası devletin kamu kuruluşlarının verimsiz ve zararlı olmalarından dolayı çıkan sorunlardan kurtulması için bir araçtır. Ayrıca biryandan da bu ülkelerde gelişmemişlik ve onun doğurduğu sonuçlar çözülmediği için, özelleştirme kalkınma ve gelişme sürecinde devlet için yeni bir rol sunmaktadır. Şunu da söylemeliyiz ki gelişmiş ülkelerde ekonomik amaçlar dışında soysal ve siyasi amaçlarda da takip edilmektedir. Her ülkenin ekonomik özelliklerini ve durumunu dikkate aldığı için özelleştirme politikasının amaçları farklıdır, fakat bununla birlikte özelleştirmeyi uygulayan tüm ülkelerde en temel amaç ekonomik durumun iyileştirilmesidir. Bu temel amacın yanında diğer amaçlarda olabilir (Hacimirza, 2009: 4).

Özelleştirme amaçlarına kabaca bakacak olursak (Newman, 1998);

- Devlete ait kuruluşların hizmetlerini ve ekonomik performansını arttırmak
- Ekonomik kararları siyaset dışına almak
- Devletin operasyonel bütçesini arttırmak, dolayısıyla kaynakların etkin kullanımı ve vergilerin azalması
- Devletin operasyonel maliyetlerini azaltmak, dolayısıyla kaynakların etkin kullanımı ve vergilerin azalması
- Devlet alanında sendikaların gücünü azaltmak
- Özel sektörde varlıkların mülkiyetini geliştirmek yoluyla kapitalizmi teşvik etmek şeklinde olduğu görülmektedir.

Bu bilgilere göre özelleştirmenin en önemli amaçları ise; Rekabeti artırmak ve ekonomik kuruluşların operasyonel ve yönetimsel verimliliği artırmak, ekonomik faaliyetlerde doğrudan devlet rolünün azaltılması, devletin sübvansiyonlar ve sermaye maliyetlerinden kaynaklanan bütçe giderlerini azaltmak, iç sermaye

piyasalarını geliştirmek ve dış sermaye, mali kaynaklar ve teknolojilere erişmektir. Aşağıda bu amaçlara kısaca değinilmektedir.

2.3.1.Rekabeti Artırmak ve Ekonomik Kuruluşların Operasyonel ve Yönetimsel Verimliliği Artırmak.

Çoğu ülkede özelleştirmede takip edilen en önemli amaç, ekonomik faaliyetlerin serbest piyasa mekanizmasına bırakılarak ekonomide verimliliğin arttırılmasıdır. Bu mekanizmayı destekleyenler ekonomik kuruluşların ve faaliyetlerin devletten özel sektöre transferinin verimlilik artışına yol açacağına inanmaktadırlar. Verimlilik artışı ile de işletmenin iç verimliliği (Internal efficiency) ve kaynak tahsisi verimliliği (Allocation efficiency) anlaşıldığı halde bu iki kategorinin birbiriyle uyumlu olmayabileceği dikkate alınmalı ve özelleştirme sürecinde oluşabilecek maliyetler göz önünde bulundurulmalıdır (Hacimirza, 2009).

Ekonomide verimlilik artışını etkileyen çeşitli nedenler olmakla birlikte en temel ve önemlileri rekabetin artışı ve mülkiyetin değişimi kabul edilmektedir. Özel sektörde bir yöneticinin davranışlarının bağımsız olması ve karar almakta hızlı olması için devlette olan bir yöneticinin davranışlarından daha rasyonel ve ekonomik olması gerektiği düşünülmektedir. Bu bağımsızlık ve karar alma hızlılığı (esneklik) özel sektör yöneticilerinin ekonomik koşullar karşısında daha kolay ve hızlı tepki vermelerine ve koordine olmalarına sebep olmaktadır. Kamu yöneticilerinin ise bürokratik sistem içerisinde aldıkları kararların, kısa dönemli siyasi ihtiyaçlar doğrultusunda şekillendiğine inanılmaktadır. Dolayısıyla özelleştirme sürecinden, yönetim sisteminde gereken düzenleme, bağımsızlık ve esnekliktir. Ayrıca özelleştirmenin mülkiyet transferini gerektirdiği durumlarda işletmenin iç verimlilik artışlarını yakalaması beklenmekte aksi halde özelleştirmenin en önemli amacı göz ardı edildiği kabul olunmaktadır (Komicani, 2003).

Diğer taraftan özelleştirmenin, yaratacağı rekabet ortamıyla kaynak dağılımında etkinliğe ulaşılacak bir araç olarak görülmektedirler. Kaynak dağılımında etkinlikten amaç, ülke kaynaklarını daha yararlı faaliyetlere yönlendirmek ve kaynakların ekonominin farklı sektörleri arasında optimal tahsis edilmesidir. Bu görüşte rekabet koşulları sağlanmadığında, mülkiyetin değişimi

hiçbir zaman verimliliğin artışına yol açmayacaktır ve özelleştirmenin bir problemin çözümü olmaktan öte devlet tekelini özel tekele dönüştürerek daha büyük sorunlar yaratacağı düşünülmektedir.

Kamu tekeli olan şirketlerin özelleştirildiği durumlarda ise, işletmelerin iç verimliliğinden öte kaynak dağılımı etkinliği üzerinde durulmalıdır. Çünkü özel sektör tekelleri güçlendiği zaman, ülke çapında kaynakların etkin dağılımını engelleme riskini her zaman taşıyacaklardır. Dolayısıyla özelleştirme sürecinde rekabetin rolü göz ardı edilmemelidir[1].

2.3.2.Ekonomik Faaliyetlerde Doğrudan Devlet Rolünün Azaltılması

Günümüzde kamunun mali disipline uyması gerekliliği, ticaretin serbestleşmesi ve özelleştirme konularında genel bir kanı vardır. Fakat devletin ekonomik faaliyetlerini düzenleme ve sınırlama projesinde küçük ve güçsüz bir devlet yapısına dönüştürme değil, küçük ama güçlü bir yapının tanımlandığı rasyonel ve mantıklı bir sürecin gerekliliği vurgulanmaktadır. Kısaca devletin yeniden düzenlenen rolü etkin bir şekilde yapılmalıdır. (Motavaseli, 1994: 183).

Ekonomik kararlarda devlet müdahalesini azaltma konusunu makro ve mikro boyutta inceleyebiliriz. Mikro boyutunda genel amaç işletmeye ekonomik bir kimlik kazandırmak, piyasanın mali disiplinini işletmelere kazandırmak ve ekonomi dışı amaçları mümkün olduğu kadar kaldırmaktır. Makro boyut ise, klasik düzenlemelerin ve kontrollerin ortadan kaldırılması, uygulanabilir yasaların ve kuralların oluşturulması ve kolaylaştırması ve rekabet koşullarının sağlanmasıdır.

2.3.3. Devletin Sübvansiyonlar ve Sermaye Maliyetlerinden Kaynaklanan Bütçe Giderlerini Azaltmak

Genel olarak ekonomik kararların siyasi ve sosyal kararlardan etkilendiği kabul edilmektedir. Devlet ise özel sektörün üretimini dolaylı ve dolaysız, nakdî ve gayri nakdî, gizli ve açık, karşılıksız yardımlar ve sübvansiyonların ödemesi gibi şekillerle desteklemekte ve geniş bir müdahale ağı oluşturan devlet devlet temel sorunlarından

[1] tci.ir/userfiles/khosusisazi/file1MRZ.pdf

biri olarak bu ödemelerden doğan büyük bütçe açıklarının finansmanıyla yüzleşmektedir. Kamu iktisadi teşebbüslerinin satışı giderlerin azalmasına ve devlet için büyük gelirlerin oluşmasına neden olur görüntüsündedir. (Motavaseli, 1994: 203).

2.3.4.İç Sermaye Piyasalarını Geliştirmek ve Dış Sermaye, Mali Kaynaklar ve Teknolojilere Erişmek

Özelleştirmenin önemli amaçlarından biri de sermaye piyasalarını geliştirmek ve mevcut tasarrufları kullanmaktır. Bu amaca ulaşmak için küçük tasarrufları toplayan ve üretim faaliyetlerine doğru yönlendiren ve halkın katılımını geliştiren bir yöntem gerekmektedir. KİT'lerin özelleştirmesi ve mülkiyetin geliştirilmesiyle küçük tasarruf sahiplerinin de üretim ve sanayi işletmelerinde hisse sahibi olabileceği, kısmen de olsa tasarrufların dolaşımının ve halkın katılımının yaygınlaşacağı düşünülmektedir (Shirley, 1992). Fakat özelleştimenin mülkiyetin tabana yayılması amacına ulaştığına dair kesin kanıtlar da bulunmamaktadır.

Özelleştirmenin önemli ve çok kullanılan yöntemleri bir sonraki bölümde detaylı bir şekilde incelenecektir. Sonuç olarak özelleştirme sürecinde yardım almak için, devletlerin birçoğu uygun ve güvenli bir ortam yaratarak yabancı teknoloji ve sermayeleri cezp edecek zemini hazırlama yolunu benimsemektedirler.

2.4. ÖZELLEŞTİRME SÜRECİ

Piyasa ekonomisini benimseyen ülkelerde, özelleştirme sürecinin amaçları yanında süreç ve sürecinin yönetimi daha karmaşık bir konu olarak belirmektedir. Özelleştirme uygulamaları değinilecek yönetim ilkelerinin dikkate alınmasının bu konuda etkili olacağını göstermektedir (Center-For-Global-Development, 2002):

A. Özelleştirmenin amaçları belirgin bir şekilde tanımlanmalıdır: Özelleştirme sürecini geliştirmek için gerçekçi amaçların belirlenmesi gereklidir. Bu amaçlar verimliliğin arttırılması, borçların azaltılması, rekabetin artması ve

gelirlerin artması olabilir. Gerçekçi amaçlar belirleyemeyen devletler genelde uygun yöntemi seçme sorunuyla yüzleşebilmektedirler.

B. Etkin bir özelleştirme idaresi kurulmalıdır: özelleştirme karmaşık bir süreçtir ve özelleştirmenin minimum gecikmeyle yapılabilmesi için gerekli kaynakları, yetkin ve uzman personeli olan bir kuruluşa ihtiyaç vardır. Tecrübe bunu göstermiştir ki, özelleştirme sürecinde en etkin araç karar alma yetkisinin bir merkezi birimde olmasıdır.

C. Özelleştirmenin en uygun yöntemleri seçilmelidir: özelleştirme yöntemlerinin özellikleri, gereksinimleri, avantajları ve zayıf yönleri vardır. Geçmiş dönem tecrübeleri KİT'lerin tasfiyesi ya da özel sektörün katılımını teşvik etmek için özelleştirmenin tek başına uygun olmadığını devletler kendi özel amaçları doğrultusunda uygun yöntem ya da yöntemlerin kombinasyonunu seçmelerinin gerekliliğini göstermektedir.

D. Açık ve şeffaf prosedürler tanınmalıdır: dünya bankasının gelişmekte olan ülkelerin özelleştirmeleriyle ilgili yaptığı incelemesinde şöyle belirtmiştir '' her özelleştirmede şeffaflık kesinlikle olmalıdır ''. Kurallarda ve prosedürlerde şeffaflığın olmaması geçiş ekonomilerinde özelleştirmeyi sorunlarla karşılaştırıp yolsuzluklara yol açmakta yolsuzluk da verimliliğin azalmasına ve potansiyel yatırımcılar için riskin artmasına neden olmaktadır.

E. Uygun işlem değerlendirme ve ölçmek yöntemleri geliştirilip kullanmalıdır: KİT'leri özel sektöre satmadan önce ya da ekonomik faaliyetlere katılımını aramadan önce, devlet KİT'lerin faaliyet gösterdiği endüstriyel yapıyı, KİT'in rekabet durumunu, piyasa beklentilerini, işlem maliyetlerini ve varlıklarını değerlendirmelidir.

F. Satılmayan işletmeler yeniden yapılandırmalıdır: Bazı ülkelerde devlet KİT'leri özel sektör yatırımcıları satın almadan önce yeniden yapılandırmak ya da düzenlemek zorunda kalmaktadır. Devlet teşebbüslerinin birçoğu iflas

durumundadırlar ya da karlı değildirler ve özel sektör bu işletmelere yatırım yapmak için motive olmamıştır. Bu tür işletmeler tasfiye edilmeli ya da iflasları istenmelidir.

G. İhaleler ve sözleşmeler için uygun prosedürler seçilmelidir: ihalelerde potansiyel yatırımcıların, müteahhitlerin ve katılımcıların haberdar olmalarına dikkat edilmeli, halkın geneli ihalelerin açık ve adil olduğunu inanmalıdır. İyi bir yönetim, ihalelerin ve sözleşmelerin değerlendirilmesi için uygun, şeffaf ve açık kriterler sunabilir.

H. Kanunlar doğru bir şekilde düzenlenmelidir: değişmeler makroekonomik stratejiler doğrultusunda yapılmalıdır. İş kanunları, ticari politikalar, mali kanunlar ve fiyatlar ve ücret kontrolleri de bu değişimler arasında yer almalıdır. Özel sektörün katılım ve yatırımlarından önce mülkiyet kanunları düzenlenmeli, konu özel şirketleri geliştirecek düzeyde ele alınmalıdır.

I. Özel sektörün yönetsel kapasitesi zenginleştirmelidir: özel sektörün yönetsel kapasitesini zenginleştirmenin etkin yöntemlerinden biri, KİT'lerin verimli bir şekilde üretmediği mal ve hizmetlerin üretimini özel sektöre devretmektir. Bu işlem verimlilik yükseldiği zaman etkindir.

J. Mevcut personelin korunmasını sağlamak: kamu kuruluşlarının personellerine şirket kurmaları için izin verilmeli ve onlarla mal ve hizmet üretmeleri için sözleşme imzalanmalıdır. Personellere hisse mülkiyeti projeleri önerilmeli, emekli personeli işe almak için özel şirketler kurulmalı ve muhalefeti azaltmak amaçlı özelleştirme aşamalı uygulanmalıdır.

K. Hizmetlerin özelleştirilmesinden endişelenen yoksul grupların korkusu azaltılmalıdır: toplumun çoğu fakir olan ülkelerde, devlet yoksulara hizmet sunmak için özel sektör şirketlerine yardım etmeye mecburdur. Örneğin ulaştırma şirketlerinin fakirleri sübvanse edebilmesi için zenginlerden daha fazla para alması gerekmektedir. Bu tür sübvansiyonlar, KİT'lerin verimsiz çalışmasından doğan maliyetlerden daha ekonomiktir.

L. Piyasa ekonomisinde devlet ve kamu çalışanlarının rolü tanımlanmalıdır: Piyasa ekonomisi koşullarında eğer özelleştirme gerçekleştirilecekse " devletin finans uzmanı, yetkili makam, hizmetlerin denetleyicisi ve hizmetlerin üreticisi, tedarikçisi olması" arasındaki ayrım iyi yapılmalıdır.

Bu yönetsel ilkelerin tamamı ekonomide devletin yeni rolüne değinmektedir. Bu rol ve yetkilerin tanımlanması, faaliyetlerin ve prosedürlerin yeniden yapılandırılmasını belirtmektedir. Piyasa sisteminde, devlet etkin bir şekilde hiyerarşik yönetim sistemini kullanamaz. Verimlilik müzakere, motivasyon, ortaklaşa karar almaya ve koordinasyona bağlıdır. Devletin toplum refahını koruyan, serbest ve özgürce rekabeti sağlayan, gereksiz kontroller ve denetimler olmadan piyasa mekanizmasının avantajlarını teşvik eden kuralları güçlendirmek için daha fazla sorumluluk alması gerekmektedir (Soleymani, 2010: 31).

2.5. ÖZELLEŞTİRME YÖNTEMLERİ

Özelleştirme basit bir süreç değildir ve tek yönlü uygulanamaz. Özelleştirmenin nasıl başladığı önemlidir ve devlet özelleştirme uygulamasında çeşitli amaçların peşindedir. Fakat bir dizi sorunda bu süreçte belirmektedir. Bu nedenle, devletlerin özelleştirmeden hedefledikleri amaçlara varmak için çeşitli planlara ve stratejilere ihtiyaçları vardır. Bir özelleştirme programının başarılı uygulanması için küresel bir yaklaşımın olmadığı bir ortamda evrensel bir süreçten bahsetmek ve uygun yaklaşımı kurmaya çalışmak da olanaklı görünmemektedir (Parker, 1995: 44–62).

Kamu İktisadi Teşebbüslerini özel sektöre transfer etmek için çok sayıda ve çeşitli yöntemler vardır. Fakat kabul edilmelidir ki, ülkelerin ulusal stratejileri, ekonomik planlar, hedef ve beklentiler ve diğer kısıtlar özelleştirme yöntemlerini ayrıştırıp çeşitlendirmektedir. Özelleştirme yöntemleri birimlerin hisse mülkiyetlerinin yüzde yüzünün transferinden herhangi bir mülkiyet transferi olmamasına kadar çeşitlenmektedir. Ancak özelleştirme için iki temel yöntemin

yaygın olarak uygulandığını söyleyebiliriz. Bunlar, mülkiyetin devri ile ve mülkiyeti devir etmeden özelleştirmedir (Ashgarizadeh, 2000: 11–20).

2.5.1.Mülkiyetin Devri İle Özelleştirme

Kamu kuruluşları ve devlete ait olan ekonomik teşebbüslerinin transferinde kullanılan en önemli ve yaygın yöntemler; halka arz, borsa yoluyla özelleştirme, doğrudan satış yöntemi, özel sektörün kamu bünyesinde yatırım yapması, devlet şirketleri varlıklarının satışı, büyük devlet birimlerini daha küçük birimlere ayrıştırmak ve çalışanlara ve KİT yöneticilerine satıştır. Halka arz yöntemi, ülkelerin birçoğunda KİT'lerin özelleştirmesinde kullanılan en yaygın yöntemlerdendir. Bu yöntemi uygulamak için menkul kıymetler borsası mekanizması en pratik araç olarak görülmektedir. Bu yöntem esasında kamu sektörü, iktisadi teşebbüslerinin hisselerinin tümünü ya da önemli bir bölümünü borsa yoluyla halkın geneline satışa çıkarmaktadır (Behkiş, 2006; Parker, 1995; Ashgarizadeh, 2000).

Borsa yoluyla özelleştirme halkın katılımını, küçük tasarruf sahiplerinin de sisteme çekilmesini ve bu yolla toplumda mülkiyetin geliştirilmesini ve tekellerin oluşumunun engellemesi öngörmektedir. Bu yöntem büyüme ve verimlilik gibi amaçlara erişmek için en uygun yöntem olarak görülse de bazı sıkıntılar doğurmaktadır. Menkul kıymetler borsası mali kaynakları düzenli ve sürekli bir şekilde kendine çekip sermaye talep edenlere sunduğu zaman verimlidir. Gelişmekte olan ülkelerde ise genelde borsa rolünü düzgün oynayamamakta, düzenli ve adil bir bilgi sistemi kurulamamaktadır (Behkiş, 2006). Dolayısıyla " borsa, büyük çokuluslu şirketler için uygun, küçük yatırımcılar için ölümcül bir yol olmaktadır. Borsa, kamuya ait hisse senetlerinin profesyonel özel şirket yöneticilerine devredildiği bir düzenle sokmakla ilgilenen yer halini almaktadır" (Michael Bassett, yıl: sayfa, akt. Behkiş, 2006: 27). Dolayısıyla borsa etik ve düzgün çalışması durumunda özelleştirmenin uygun yöntemlerinden biri haline gelmektedir (Behkiş, 2006).

Doğrudan Satış Yöntemi; menkul kıymetler borsasının aktif olmadığı ya da işleyişinin uygun ve yeterli etkinlik düzeyinde olmadığı durumlarda kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntemde devlet teşebbüslerinin tümünü ya da bir bölümünü, bir ya da daha fazla önceden tanımlanmış başvuru sahibine satmaktadır. Bu yöntemin

uygulama hızı diğer yöntemlere göre daha fazla olmakla birlikte satış yönteminde, ihale ve görüşme yolu ağırlıklı olarak kullanılmaktadır (Behkiş, 2006; Parker, 1995; Ashgarizadeh, 2000).

Bu yöntem genelde devletin küçük ve orta şirketleri için, kötü mali yapı, yönetim sorunu ve zayıf performans gibi durumlarda kullanılmaktadır. Bu yöntemin dezavantajları: görüşmelerde gizli anlaşmaların olabilmesi, şirket bilgilerine ilişkin güvensizlik ve büyük sermayeye ihtiyacı durumunda bu yöntemin dev şirketlere uygulanmasının zor olmasıdır (Behkiş, 2006).

Özel sektörün kamu bünyesinde yatırım yapması; devlet şirketlerinin yeniden yapılandırılması ve güçlendirilmesi için kullanılan bir yöntem olmaktadır. Bu yöntemi devlet kamu harcamalarında tasarruf yapmak ve giderlerini azaltmak, çıkarılan yeni hisse senetleri yoluyla da şirketlerinin sermayesini artırmak için kullanmaktadır (Parker, 1995; Ashgarizadeh, 2000).

Devlet Şirketleri Varlıklarının Satışında devlet şirketlerinin hisseleri değil bu şirketlerin varlıkları satışa çıkarılmaktadır. Bu yöntem faaliyetlerine devam etmemeleri mümkün olmayan büyük ölçekli devlet şirketleri için ve zayıf yönetim, kontrol eksikliği, büyük savurganlıklar, uzman kadro eksikliği, sermaye eksikliği, makine ve cihazların eski olması gibi nedenlerden dolayı faaliyetleri verimsiz ve zararlı olan şirketler için kullanılmaktadır. Bunun için devlet giderlerinde tasarruf yapabilmek, kaynakların israfını önlemek için mülkiyetinde olan ekonomik birimlerin boyutlarını küçültebilmek ve bazı sabit kıymetlerini satmak zorundadır. Devlet şirketleri varlıklarını satış yöntemi, doğrudan satış yöntemi gibi özelleştirmede halka arz yönteminden daha kolaydır (Behkiş, 2006; Ashgarizadeh, 2000).

Büyük Devlet Birimlerini Daha Küçük Birimlere Ayrıştırmak yöntemi; Devlet şirketleri büyük, heterojen ve özel sektöre transfer etmek için gerekli cazibeden yoksun olduğu durumlarda uygulanmaktadır. Bu yöntemde reform ve yeniden yapılandırmayla ayrı tüzel kişiliğe sahip olan ve bir merkezi birim ile bağlantılı daha küçük ve homojen birimler oluşturulmaktadır. Kısaca ana şirket yeni kimliğe sahip birkaç şirkete dönüşür ve bu yeni şirketler daha uygun özelleştirme yöntemleriyle

satılarak özel sektöre transfer edilirler. Kamu tekelinin güçlü olduğu durumlarda da uygun rekabet ortamını korumak adına bu yöntem kullanılmaktadır (Parker, 1995; Ashgarizadeh, 2000). Çalışanlara ve KİT Yöneticilerine Satış yöntemi, hemen hemen özelleştirmeyi uygulayan tüm ülkelerde kullanılan özelleştirmenin önemli yöntemlerinden biridir. Bu yöntemde şirket hislerinin tümü ya da büyük bir bölümü şirketin çalışanları ve yöneticilerine satılır. Şirket hakkında bilgili olan KİT çalışanlarının ve yöneticilerinin verimlilik artışına ve yönetimin iyileşmesine neden olacakları beklenmektedir. Diğer özelleştirme yöntemlerinin kullanımı mümkün olmadığı zaman bu yöntem kullanılmaktadır. Örneğin işgücü fazlasıyla karşı karşıya olan şirketlerin özelleştirilmesi, birçoğunun işten çıkarılması ve işsiz kalmalarıyla sonuçlanacağından bu durumda olan şirketler için bu yöntem kullanılmaktadır (Behkiş, 2006; Parker, 1995; Ashgarizadeh, 2000).

2.5.2.Mülkiyeti Devir Etmeden Özelleştirme

Genellikle " Temel ve Stratejik" olarak tanımlanan iktisadi müesseselerin bir bölümü çeşitli nedenlerden dolayı genelde devlet alanı içeriğinde tutulmaktadırlar. Böyle durumlarda devlet operasyonel yöntemlerin iyileştirilmesiyle etkinliğini artırabilir. Şöyle ki, piyasaya hâkim olan sistemi kullanılarak, şirketin operasyonlarını yapılmaktadır. Başka bir deyişle, piyasa mekanizması KİT'ler için kullanılmaktadır.

Mülkiyeti devretmeden özelleştirmek için kullanılan en önemli yöntem Kiralama ve Yönetim Devridir. KİT'lerin mülkiyet transferinde, herhangi bir nedenle sorunla karşılaşıldığı ve teşebbüslerin yönetim yapısı değiştirilmek isteniyorsa bu yöntem kullanılmaktadır. Bu yöntemde, devlet belirli bir dönemi kapsayan sözleşmelerle önceden belirlenmiş ücret karşılığında özel sektörün yönetim, teknoloji, tecrübeleri ve becerilerini KİT bünyesine getirmektedir. Dolayısıyla yöntem herhangi bir mülkiyet devrini içermemekte ve sadece yönetim transferiyle sınırlandırılmaktadır (Soleymani, 2010: 38).

III. BÖLÜM

İRAN EKONOMİSİ

3.1 İRAN EKONOMİK TARİHİ

İran ekonomi tarihi genellikle feodalizm ve Asya tipi üretim tarzı çerçevesinde iki ana döneme ayrılmaktadır. İran'ın eski tarihinde Batı tipi bir özel mülkiyetten ve miras yasalarından söz edilmediğinden feodalizm de batılı anlamda bir feodalizm değildir. İran'ın yakın tarihinde bile mülkiyet ilişkileri, devlet ve sınıfların örgütlenmesine rağmen sermaye birikimi için uygun olmamıştır. Küçük burjuva, devlet müdahalesi, mirasa dayalı eşrafın olmaması kapitalizmin gelişimini engelleyen en önemli iç kısıtlar olarak görülmektedir. Bu nedenlerin yanında dış ülkelerden yapılan doğal kaynaklarla ödenen yoğun mal ithali güçlü bir sanayinin oluşmasını engellemiştir (Magsudi, 2001).

Ülkede toprak ve su mülkiyetinin devlet otoritesinde olması özel mülkiyet anlayışını geliştirmemiş, bunun yerine değişmeyen bir mülkiyet ilişkisi doğarak mülk üzerine bir birikim süreci yaşanmamış ve Marks'ın tanımladığı Asya üretim tarzına yakın bir sistem oluşmuştur. Devletin tekil mülkiyet hakkını tekelinde bulundurması, güçlü bir toprak sahibi sınıfının oluşumunu engellemekle birlikte, modern burjuvazinin de devlet eliyle yaratıldığı ve devlete bağımlı kılındığı bir sınıf olarak siyaset ve ekonomide başat konumuna gelerek bu iki kavramın iç içe geçmesini sağlamıştır. Kısaca kamu eliyle yaratılan küçük elit bürokrasi çıkarları doğrultusunda siyaset ve ekonomide belirleyici olmuştur.

Avrupa'da kapitalizmin oluşması sırası İran'da uzun ömürlü ve güçlü bir siyasi iktidar olan Safeviler zamanına denk gelmektedir. Bu dönemde düzenli bir devlet ve bu devletin örgütlediği üretim mekanizması sonucu sayılı ekonomilerden olan İran ekonomisi, devletin mutlak hâkimiyeti ile özel alanları oluşturamamıştır. 1800'lerde siyasi ve ekonomik açıdan zayıflayan ülke, Rusya ve İngiltere rekabetinde tampon bölge ve yarı sömürge haline gelmiştir (Abrişami, 1996: 25).

1900'lere gelindiğinde az sayıda bulunan şehirli iş gücünün ağırlıklı olarak geleneksel sanayide çalıştığı görülmektedir. Büyük sanayi işletmelerine sahip olmayan ülke dünyanın geri kalmış ekonomilerinden biri olarak anılmaya başlamıştır. Kaçar saltanatının hüküm sürdüğü 19 yüzyıl sonu ile 20 yüzyılın ilk çeyreğinde ise, ülkenin dış ticaretinin %50'si Rusya, %25'i Britanya ve geri kalanı ise Türkiye, Fransa ve başka ülkelere yapılmakta idi. 1925'te Kaçarlar'ın devrilmesi ve Rıza Şah'ın iktidarı ile despotik, zoraki ve kanlı bir modernleşme hareketi başlatılmış, İkinci dünya savaşı ile birlikte Rıza Şah'ın yarattığı "Devlet Kapitalizmi" ve uyguladığı politikalar ülkede ekonomik durumu ağırlaştırmıştır. Savaş sonucu yükselen enflasyon ülkeyi ciddi sıkıntılara sürüklerken halk desteğinden de yoksun olan sistem çökmüştür (Cronin, 1983).

Rıza Şah'ın sürgüne gönderilmesi İran için yeni bir dönemin başlangıcı olmuş ve 1930'larda çöken devlet kapitalizminin yerini 1941- 1951 yılları arasındaki müttefik devletlerin işgali sonucu gelişmeye başlayan milli burjuvazi almıştır. Fakat Mohammad Rıza Şah'ın iktidara gelmesi ile yeniden devlete bağlı bir burjuvazi yaratılmış, 1951'de Musadık'ın petrolü millileştirmesiyle milli burjuvazi ve geleneksel pazar yeniden güçlenmiş ve İran'a karşı uygulanan ambargo ile de yerel üretiminde artış görülmüştür (Sampson, 1976: 173–196).

Bu dönemde İran ekonomisi tarım ve petrol sanayisine bağımlıydı. Küçük tekstil ve gıda maddeleri fabrikaları, halı ve diğer el işleri vardı. Ama Mohammad Rıza Şah döneminde sanayileşme, özellikle de montaj sanayisi hızlı bir şekilde gelişmeye başlaması köylerden fabrikalara göç olgusunu başlatmıştır. (Magsudi, 2001: 164).

İran Batı dünyası için bir pazar ve hammadde kaynağı ve ucuz montaj üssü haline gelirken Sovyetler Birliği ile komşuluğu ve soğuk savaşta yer alması silahlanmaya başlamasına neden olmuştur. İran Sovyetler Birliği ile komşuluğu sırasında sosyalizmin karşısında duran kapitalizm dünyasının bir parçasıydı ama liberal değerleri uygulamayan bir siyasi yapıya sahipti ve bu da ABD için hoş görünen bir durum değildi. O yüzden Mohammad Rıza Şah liberal dünyası ve ABD baskısı altında bazı reformlar yapmaya mecbur kaldı. 1963 Toprak Reformu ile aynı

zamanda İran'da hızlı bir sanayileşme başladı. Fakat yabancı sermaye, makine, hammadde ve teknoloji ile büyüyen iç pazar ve petrol gelirlerinin artması sonucu İran ekonomisi batıya tam bağımlı bir hale geldi (Katuziyan, 2001).

1947 yılında İran'da 7 yıllık ilk kalkınma planı yapılmış, devlet planlama teşkilatı kurulmuştu. Bu teşkilatın kurulmasıyla beraber ABD sermayesinin İran ekonomisindeki rolü artmış, 1956- 1963 yıllarını kapsayan ikinci kalkınma planı da aynı birinci plan gibi alt yapı yatırımları, baraj ve yol yapımı projelerini takip etmiştir. 1963- 1969 dönemindeki üçüncü, 1969-1974 dönemindeki dördüncü ve 1974–1979 yıllarını kapsayan beşinci ekonomik planda sanayileşmeye yoğunlaştı. Bu gelişmeler ekonomik sınıflar arasındaki farkı daha da açmış, adaletli bir gelir dağılımı olmaması ve bu dönemde yapılan ekonomik reformlar siyasi değişimler ile desteklenmemesi 1979 Devrimine giden yolları başlatmıştır (Magsudi, 2001: 337).

Devrime giden süreçte Şah'ın petrol gelirleri ile güçlendirdiği ordusu o dönem için siyasal ve ekonomik güç olarak hissedilse de özellikle gelir dağılımı adaletsizliği S.S.C.B.'deki ekonomik anlayışı yoksul halk için cazip kılıyordu ve rejim muhalifi solcu grupları beslemekteudi. Ayrıca bu dönemde kalkınma planlarının getirdiği sanayileşme sürecinin geleneksel pazarın gücünü azaltması ve din adamlarının da pazarı desteklemesi de Pazar ve din adamlarını rejime karşı birleştirmiştir.

Uygulanan yanlış sekülerleşme, sanayileşme ve modernleşme sonucu milyonlarca insanın aç ve yoksul olması sol ve dinci gruplarını, adaletsiz gelir dağılımını ve yok olan değerleri savunmak için harekete geçirdi. Bu hareketler 1979 devrimi ile sonuca ulaşmış oldu.

Bu grupların Şah rejimine olan en büyük eleştirilerinden biri uygulanan Liberal ekonomik politikalar idi. İslamcı devrimciler İslami ekonomiyi ve sol devrimciler ise sosyalizmi hatta İslami sosyalizmi savunuyordu. İmam Humeyni ise hiç bir zaman aşırı söylemlerde bulunmamış, İslam ve Şiiliğin ilkelerinden biri olan özel mülkiyete karşı çıkmamıştır (Abrahamian, 1993). İmam Humeyni; Çağdaşlaşma ve globalleşmeye batılı bir düşünce ve ideoloji olduğu için karşı çıkmış ve İslami özel mülkiyeti savunmuştur (khomeyni, 1322: 181). İslam hükümetinde başka hükümetler

gibi özel mülk ve mallara İslamiyet böyle bir şeye izin vermediği için el konulmamıştır. (Khomeyni, 1346: 52).

1979 devriminin hemen ardından 80'de başlayan İran-Irak savaşı dönemde ise başbakan Hüseyin Musevi islami ekonomi benimseyerek Fiyat kontrolü, sübvansiyonlar vb. uyguladı. Ekonomi savaştan etkilendi devletin ekonomide ağırlığı ve egemenliği her gün daha da artarak devam etti.

Rafsancani'nin Cumhurbaşkanlığı İran- Irak savaşının bitmesi döneme denk geliyordu. Bu dönemde serbest piyasa ekonomisine vurgu yapılmaktadır ve yeniden yapılanma ve gelişme dönemi olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde alt yapı yatırımları yapıldı ve özelleştirmeler başladı. Böylece savaş döneminin kapsayıcı sosyal devletinden biraz uzaklaşma oldu, ülkede zengin-yoksul arasındaki uçurum büyüdü. Rafsancani döneminde uygulanan ekonomik politikalar siyasi krizlere yol açtı. Ekonomik durum savaş dönemine göre daha iyi olsa bile ekonomik büyümeden söz edilememektedir (Amuzegar, 2000).

1990–1998 yılları arası IMF, Dünya Bankası ve diğer uluslar arası finans kurumları tavsiyeleri ile ekonomide serbestleşme politikaları ön plana çıkmaktadır. Fiyat kontrollerinin kardırılması, bazı sübvansiyonların kaldırılması ve özelleştirme gibi ekonomik politikalar uygulamaya konulmuş ve bu politikalar sonucu ülkede işsizlik ve enflasyon oranları artarak ülke ekonomisinde ve toplumsal yaşamda olumlu anlamda değişiklikler olmamıştır.

1999'da Hatamı, ''Ülkenin ekonomik gelişmesi için İranlı ve yabancı yatırımcıların kar ve güvenliğini sağlamalıyız ve ekonomik gelişmenin yolu siyasi özgürlükten geçiyor, Iranın dünyaya açılması gerek'' diyerek cumhurbaşkanlığını kazanmıştır. Bu bağlamda birçok ekonomik politikalar uygulamaya başladı özellikle özelleştirme ve yabancı sermaye yatırımlarının teşviki için büyük bir çaba gösteriyordu. Bütün bu çabalara rağmen Hatamı dönemi ekonomiden daha çok sağ ve sol arasındaki iktidar mücadelesi ile geçti. Ekonomik anlamda önceki dönem politikaları devam etti.

Ahmadinejad, Hatami'dan Cumhurbaşkanlığını devraldığı sırada İran'ın nükleer programından dolayı ABD ve batı ülkeleri tarafından ambargoya uğraması ülkeyi teknoloji ve ekonomik açıdan sıkıntıya sokmuştur. Petrol fiyatlarının Hatamı döneminin iki katına çıkması sonucu ülkede bir tüketim patlaması yaşanmıştır. Günümüzde ise geniş bir iç pazar ve yoğun bir talep vardır ama bu talep daha çok ithalat ile karşılanmaktadır. Hükümet işlerin daha iyi gittiğini rakamlar ile göstermeye çalışsa da muhalifler ülkeni batan bir gemiye benzetmektedir.

3.2 GENEL EKONOMİK BİLGİLER

Araştırma alanı İran olduğu için, İran ekonomisi ile ilgili bazı genel bilgiler bu bölümde kısaca sunulmuştur. Bu bölümde devrim sonrası İran ekonomisinin özellikle son 20 yıllık makroekonomik performansı hakkında genel bir açıklama yapılmıştır. İran'ın kendine özgü bir siyasi ekonomik sisteme sahip olması, özellikle devrimden sonra yeni bir ekonomik yapıya sahip olması ülkeyi diğer ülkelerden ayırmaktadır. 1979 İslam devriminden sonra siyasal ve sosyal reformlar ile beraber köklü bir ekonomik değişim de yaşanmıştır.

1979 rejimindeki İran güçlü bir petrol endüstrisi, yüksek ticaret fazlası ve çoğu tarım sektöründe faaliyet gösteren orta boy işletmelerden oluşan özel sektörü ile bugünkü ekonomik tablodan bir hayli uzaktır. Geçen süre içerisinde, çiftlikler, şirketler ve bankalar kamulaştırılmış ve dünyadaki eğilimin aksine yabancı sermaye yasaklanmıştır. Dolayısıyla İran ekonomisi tek mallı-tek boyutlu bir düzen kazanmış bulunmaktadır (KTO, 2008: 7).

Devrimden sonra koyulan ambargolar, ülkenin varlıklarına konulan blokaj ve savaşın yüksek maliyetleri petrol piyasasındaki dalgalanmalar sonucu, ithal ikameci politikalar önem kazanmıştır. İran ekonomisi, devrimden sonra yapısal değişikliğe uğramıştır. Ülkedeki tüm ekonomik, finansal işletmelerin ve büyük fabrikaların kamusallaştırılması ile devletin ekonomiye müdahalesi çok fazla artmıştır (Shokoohi 1996: 35).

İran genel olarak ekonomide merkezi planlamanın hâkim olduğu, petrol, doğal gaz ve diğer büyük ölçekli işletmeler üzerinde devlet mülkiyetinin devam ettiği, kırsal bölgelerde tarımsal üretimin ağırlıklı olduğu, özel ticaret faaliyetlerin ise sınırlı düzeyde kaldığı bir ekonomik yapıya sahiptir. Devlet sektörünün yanında, "Bonyad" diye tabir edilen ve büyük ekonomik ayrıcalıklarla faaliyet gösteren vakıflar (kooperatif) ekonomide önemli pay sahibidirler. 2000'li yıllara girilmesiyle birlikte ise, ekonominin serbestleştirilmesine yönelik olarak, özelleştirme ve daha fazla yabancı yatırıma açılması söz konusu olmuştur. Örneğin; hükümet her yıl devlet mülkiyetindeki firmaların %20'sini özelleştirmeyi hedeflemektedir.

"1990'ların, sonunda petrol fiyatlarındaki düşüşler nedeniyle daralan İran ekonomisi 2000 yılından günümüze kadar, petrol fiyatlarının tekrar yüksek seyretmesi ile canlanmıştır. İran ekonomisinin petrol gelirlerinden etkilenen yapısı hükümetin ekonomik alandaki en önemli konularından birini oluşturmaktadır" (DEİK, 2010: 2)

Ekonomi son 20 yılda enflasyon ve işsizlikten olumsuz etkilenerek sürekli bir büyüme göstermemiştir. Devlet bütçe gelirlerinin % 45'i petrol ve doğal gaz gelirlerinden, % 31'i ise vergilerden elde edilmektedir.

İran ekonomisinin yapısı incelendiğinde, İran ekonomisinin süreç içerisinde çok geniş değişimlere sahne olduğu görülmektedir.

Tablo 3.2.1: Gayri Safi Yurtiçi Hâsılayı Oluşturan Kalemlerin Payları

GSYİH Kalemleri	1961	1971	1981	1991	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Tarım	37,2	19,9	16,5	19,1	13,7	12,8	12,2	11,6	10,8	9,3	9,2	9,3	9,4
Petrol ve Gaz	12,8	21,7	13,9	10,6	17,6	15,1	22,8	22,6	24,1	28,2	27,1	27,9	28,1
Sanayi	10,1	16,6	17,0	18,1	19,1	20,3	18,5	18,4	18,1	17,5	17,6	18,3	18,2
Maden	0,3	0,43	0,43	0,68	0,53	0,7	0,6	0,6	0,8	0,9	0,9	0,8	0,7
İmalat	6,5	10,1	7,77	11,8	13,2	13,4	11,4	11,2	11,4	11,2	11,2	10,9	11,3

Enerji	0,4	1,08	0,83	0,84	1,48	1,7	1,5	1,5	1,4	1,4	1,4	1,3	1,4
İnşaat	2,9	4,95	7,94	4,83	3,92	4,5	5,0	5,0	4,5	4,0	4,1	5,3	4,7
Hizmetler	40,7	43,9	55,9	52,8	51,2	53,2	48,5	49,2	49,5	47,8	48,5	46,9	47,2
Ticaret, Restoran ve Otel	13,5	8,53	7,17	16,4	13,4	13,6	12,0	12,1	12,0	11,3	10,9	10,5	10,2
Ulaştırma	8,3	5,14	8,84	7,78	8,37	8,5	7,2	8,0	8,5	8,1	8,6	8,5	8,6
Mali Kurumlar	1,1	2,77	5,03	1,22	1,83	1,8	2,1	2,7	3,0	2,6	2,6	2,8	2,7
Emlak ve Serbest Meslek	4,6	5,86	10,1	14,1	12,8	14,1	13,0	13,3	12,9	12,4	13,3	14,0	14,5
Devlet Hizmetleri	11,0	18,7	22,4	10,9	12,3	12,4	11,3	10,4	10,4	10,5	10,4	8,4	8,0
Kar amacı olmayan Özel Hizmetler	2,2,	2,85	2,26	2,41	2,51	2,8	2,6	2,6	2,7	2,7	2,8	2,7	2,7
Eksi: İzafi Banka Hizmetleri	0,8	2,16	3,10	0,56	1,65	1,4	1,7	1,8	2,5	2,6	2,4	2,3	2,5

Kaynak: İran İslam Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın verilerinden derlenmiştir.

Tablo 3.2.1 de görüldüğü gibi, 1961' de tarım sektörünün payı GSYİH'nın üçte biri iken 2009'de yalnızca % 9,4 olmuştur. Aslında bu düşüş sürekli değil, 1979 Devrimi'ne kadar azalan bir seyir sürmüş ve devrimden sonra bu oran artmıştır. İran-Irak savaşının bitmesinden sonra yeniden azalma eğilimine girmiştir. Tabloda görüldüğü gibi, petrol ve doğalgaz oranı incelenen dönemler içinde, büyük bir artış ile iki katına çıkmıştır. İran bir petrol ihracatçısı olan ülkedir ve ekonomisi petrol gelirlerinden ciddi ölçüde etkilenmektedir. Ayrıca sanayi ve hizmet sektöründe de dalgalanmalar görülmektedir.

Devlet harcamaları GSMH'nın yaklaşık % 25'ini oluşturmaktadır (İran Merkez Bankası, 2010). Bu devletin ekonomide ne derecede etkili olduğu ve ekonomiye ne derecede müdahale ettiğini göstermektedir.

3.2.1. Büyüme

İran ekonomisinde 1961–1977 yılları arasında yüksek büyüme oranı gözlemlenmektedir. Bu dönemde ortalama GSYH %10 kadardır. Bu durum 18 yıl sürmüştür. 1978–1987 İran İslam Devrimi'nden başlayıp 8 yıl süren İran-Irak savaşını da kapsayan dönemde savaş ve ambargolar sonucu ortalama reel büyüme negatife dönmüş ve % -1,77 olarak gerçekleşmiştir. Savaş bitimden günümüze kadar azda olsa ekonomi yeniden büyümeye başlamış fakat 1977 öncesindeki rakamlara ulaşamamıştır bu dönemde ortalama büyüme oranı % 5,37 olmuştur. (Katuziyan, 2005).

"Yükselen petrol fiyatları ile beraber 2007 büyüme oranı % 5,7'e ulaşmıştır. Bu oran 2008 yılında % 6,5 olarak gerçekleşmiştir. Petrol gelirlerindeki bu artışla hükümetin genişletici maliye politikalarını sürdürmesi ve özel tüketim ve yatırım harcamalarının artması beklenmektedir. The Economist'in tahmini rakamlarına göre küresel ekonomik krizin etkisiyle 2009 yılında % 0,5 seviyesinde gerçekleşen ekonomik büyümenin 2010 yılında % 2,9'a yükselmesi öngörülmektedir" (DEİK, 2010: 3).

Tablo 3.2.2: **Ortalama Büyüme Oranları ve Değişimleri (Yüzde).**

Dönem	**GSYİH (% Dönem Yıllık)**		**Petrol dışı GYİH(% Yıllık)**	
	Ortalama	**Standard Hata**	**Ortalama**	**Standard Hata**
1961–77	9,91	4,8	10,2	6,65
1978–87	-1,77	8,5	0,34	5,78
1988–2009	5,37	5,67	5,5	5,8

Kaynak: İran İslam Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın verilerinden derlenmiştir.

3.2.2 Enflasyon

İran ekonomisi devrimden sonra büyük enflasyon oranlarıyla karşı karşıya gelmiştir. Bunun nedeni devlet bütçe açığının parasal genişleme ile finanse edilmesidir. Ancak tek neden sadece parasal genişme değildir. Faizlerin enflasyon oranından daha düşük olması ve finansal yapının kamu tarafından kontrol edilmesi, halkın tüketim mallarını tercih etmesidir (Valadkhani 2004: 459).

Ülke ekonomisinde enflasyon oranı yüksektir. Enflasyonun temel nedenlerinden biri ithal ürünlerin döviz nedeniyle daha pahalıya mal olmasıdır. Bu yönüyle İran'daki enflasyonun dış kaynaklı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla hükümet, içeride uygulanan resmi kur ile ithalatçılara uygulanan ve farklılık gösteren döviz kurunu 2002 yılında birleştirerek tek bir değer yaratmıştır ve bu sayede enflasyonun düşmesi beklenmiş, fakat artan petrol gelirleriyle birlikte hükümet harcamalarının da artmış olması enflasyonist etki yaratmıştır. "2007 yılında İran'da temel mal ve hizmet fiyatları çok hızlı artmış, İran Merkez Bankası verilerine göre, 2007'de %17,1, 2008'de %25,5 olan enflasyon oranı 2009'da düşüşe geçmiştir. 2009'da %13,5 oranıyla en düşük seviyesini gören enflasyon oranının EIU tahminlerine göre 2010 yılında % 11,8 olması beklenmektedir" (DEİK, 2010: 3).

Tablo 3.2.3: Ortalama Enflasyon Oranları ve Değişimleri (Yüzde).

Dönem	**(% Dönem Yıllık)**		**Petrol dışı (% Yıllık)**	
	Ortalama	**Standard Hata**	**Ortalama**	**Standard Hata**
1961–77	6,17	6,06	7,79	15,18
1978–87	17,3	6,97	16,09	8,54
1988–2009	22,6	9,73	24,87	11,32

Kaynak: : İran İslam Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın verilerinden derlenmiştir.

Tablo 3.2.3 de görüldüğü gibi İslam Devrimi'nden önce daha düşük ve az sapmalı enflasyon oranları mevcutken, sonraki yıllarda bu oran artmıştır.

3.2.3. Nüfus ve Kişi Başına Düşen Milli Gelir

Ülkenin nüfusu, incelenen dönem içerisinde artış eğiliminde olup artış hızında ciddi bir değişim görünmektedir. Devrimden hemen sonra, nüfus artışı hızında büyük bir sıçrama söz konusudur. Bu artış hızı kişi başına düşen milli gelirde en yüksek seviyeye geldikten sonradır. Bunun sebebi olarak petrol fiyatlarındaki ani artış dolayısıyla gelirlerin artışı ve refahın artması, dolaylı olarak sağlık sektörünün iyileşmesini söyleyebiliriz. Ama devrimden sonra iç ve dış savaşlardan dolayı bu artış hızı yavaşlamıştır. Kişi başına düşen milli gelir devrimden önceye kadar giderek artmaya devam etmiştir. Fakat devrimden sonra kişi başına düşen milli gelir, ani ve hızlı bir düşüş yaşamış, İran-Irak savaşından sonra yeniden artmaya başlamıştır. Ama yine de devrimden önceki yıllara ulaşamamıştır.

İran İslam cumhuriyeti nüfus kurumunun resim verilerine göre, 75 milyon nüfusa sahip olan İran nüfusunun 2013 yılında 77,6 milyona ulaşması öngörülmektedir. Toplam nüfusun % 72,9'u 15–64 yaş arasında olup ve ülkenin yaş ortalaması 27'dir. Nüfusun yaklaşık % 70'i kentlerde yaşamaktadır. İşgücünün % 25'i tarım, %31'i sanayi ve % 45'i hizmet sektöründe istihdam edilmektedir. 2008 yılı için işsizlik oranı tahmini % 12,9'tir.

3.3 SEKTÖRLER İTİBARİ İLE İRAN EKONOMİSİ

3.3.1.Tarım ve Hayvancılık

Tarım, İran'ın geleneksel üretim faaliyetlerinden biridir. Daha Antik dönemdeyken yerleşik düzene geçilmiş olan ülkede doğudan gelen göçebe boylarla yaşanan gerilim ülke tarihinde belirleyici olmuştur. Bugün bile ülkede hâlâ önemli bir nüfusa sahip olan göçebe topluluklar bir sorun kaynağı olarak görülmektedir. Ülke topraklarının %10-12'lik kısmında tarım yapılmaktadır. Başlıca tarım ürünleri ise şeker pancarı, şeker kamışı, pamuk, tütün, pirinç, çay ve tahıllardır; fakat pirinç dışındaki ürünler ihtiyacı karşılamaktan uzaktır.[2]

[2] http://tr.wikipedia.org

İran ekonomisi için, tarım sektörü % 21,9 istihdam ile önemli bir sektördür ve 2010 yılı itibari ile bu sektör GSYH'in % 13,09'unu oluşturmaktadır. 76 milyon ton tarım ürünleri, 11,8 milyon ton hayvansal ürünler, 675 bin balık üretilmiştir. İran dünya Safranının % 95'ini dünya sarıçalının % 99'unu ve dünya fıstığının % 50'ini üretmektedir.[3]

Tablo 3.3.1: İran'da Tarım Ürünleri İçin kullanılan Saha ve Ürün Miktarı (2008)

Ürün	**Kullanılan toprak sahası**	**Ürün miktarı**
Buğday	7,222,311 Milyon Hektar	15,886,609 milyon Ton
Arpa	164,829 bin Hektar	3,103,981 milyon Ton
Pirinç	615,910 Bin Hektar	2,664,237 milyon Ton
Mısır	307,015 Bin Hektar	2,361,298 milyon Ton
Şeker pancarı	159,789 Bin Hektar	5,407,236 milyon Ton
Şeker kamışı	61,178 Bin Hektar	5,314,825 milyon Ton
Yağlı çekirdekler	173,249 Bin Hektar	628,463 Bin Ton
Patates	149,047 Bin Hektar	4,026,412 milyon Ton
Soğan	58,751 Bin Hektar	2,013,564 milyon Ton
Domates	154,779 Bin Hektar	5,534,266 milyon Ton
Başka sebzeler	122,191 Bin Hektar	2,628,728 milyon Ton
Pamuk	124,522 Bin Hektar	312,967 Bin Ton
Tutun	8,414 Bin Hektar	11,640 Bin Ton
Hayvan yemi	257,806 Bin Hektar	15,228,435 milyon Ton
Hububat	956,568 Bin Hektar	710,602 Bin Ton
Karpuz, Salatalık Ve benzeri	1,031,418 Milyon Hektar	5,944,385 milyon Ton

Kaynak: : İran İslam Cumhuriyeti Tarım bakanlığı verilerinden derlenmiştir.

[3] http://www.rajanews.com/detail.asp?id=24296.23Bahman1388

Buğday tüketiminde dünya birincisi olan ülkede 2010 yılında 10,5 milyon ton üretim olmasına rağmen İran buğday ithal eden ülkeler arasında yer almaktadır. 2008 yılında hükümet bu konuda dışa bağımlılığı kaldırmak için önlemler ve teşvik edici politikalar ile 15 milyon ton hedef üretim miktarı belirlemiş, fakat birçok diğer tarım ürünlerinin üretim düşüşü gibi bir sonuç alınmıştır.[4]

En çok tüketilen tarım ürünlerinde ikinci sırada yer alan pirinç, iç tüketim ihtiyacına göre 2 milyon 800 bin ton kadar üretilmektedir. Ama 2010 yılında gerçekleşen üretim miktarı 2 milyon 100 bin ton olmuştur ve 700 bin ton ithal edilmesi gerekirken rakamlara göre 1 milyon 287 bin ton ithal edilmiştir.[5]

İran'da kişi başına şeker tüketimi yıllık 30 kilodur ve Rusya'dan sonra dünyanın ikinci şeker ithalatçısıdır. Ülkenin yıllık ihtiyacı yaklaşık 2 milyon 100 bin tondur ve 2002–2010 yılları arasında ortalama şeker üretimi 1 milyon ton ile sınırlı kalmıştır. 2010 da şeker ithalatı 627 bin ton olmuştur. Bu rakam 2009 göre %15, 2008 göre % 20 ve 2007 göre % 25 azalma göstermiştir. Aşırı ve gereksiz şeker ithalatı üretimdeki dengesizlikler şeker pazarlarının dengesini bozmuştur ve şeker fabrikaları ile işçiler, şeker pancarı ve kamışı yetiştiren çiftçiler arasında önemli sorunlara yol açmıştır. İşçiler maaşların almamaktan, çiftçiler ise fabrikalara sattıkları ürünlerinin parasını almamaktan şikâyet etmektedir.[6]

İran'ın yıllık, yağlı bitkilerden yağ üretimi 150 bin tondur. Ama yıllık yağ ihtiyacı 1 milyon 500 bin tondur. İran her yıl yaklaşık 1,5 milyon dolarlık yağ ve yağlı bitkiler ithal etmektedir. Son yıllarda dışa bağımlılığın düşürülebilmesi için yapılan planlara rağmen 2010'a geldiğimizde hala kendi yağ ihtiyacının sadece % 20'sini kendisi üretmekte ve yağ ihtiyacının %80'ini ithal etmektedir. Ülkede toplam 124 bin hektar zeytinlik vardır ve her sene bu alanın artırılması 14 bin hektar planlanmıştır. Ama devletin buğdayda dışa bağımlılığını ortadan kaldırmaya odaklanması, yağlı bitkilerde hedeflenen miktara ulaşmamasına neden olmuştur.

---

[4] http://www.khabaronline.ir/news- 18.03.1390

[5] http://www.econews.ir/fa/newscontent-id(26.07.1390)

[6] http://www.foodna.ir/14915-fa.html.01.02.1389

İran'da coğrafisel özellikler, geniş arazi, bol güneş ve hava koşullarının çeşitliliği ülkede meyve üretimi için gerekli koşulları yaratmaktadır. FAO tarafından 2005 yılında yayınlanan rapora göre İran, 13,143 milyon ton meyve üretimi ile dünyanın en büyük 9'uncu meyve üreticisi olmuştur. Ama buna rağmen meyve ihracatçısı olan 100 büyük ülke içinde bile yer alamamaktadır. Bunun nedenleri: meyve üretiminde geleneksel yöntemlerin kullanılması, meyve tüketiminde aşırı israf, üretimden sonra depolama ve ambalajlamadaki sorunlardır (Donayeye Egtesad, 1385).

İran'ın petrol dışındaki en önemli ihracat kalemlerinden biri fıstıktır. İran fıstık üretimi ve ihracatında dünyada birinci sırada yer almaktadır. Ve İran'dan sonra üretim ve ihracat konusunda, ABD ve Türkiye 2'inci ve 3'üncü sırada yer almaktadır.[7] İran'ın önemli ekonomik faaliyetlerinden biri de hayvancılıktır. Küçükbaş ve büyükbaş hayvanların yetiştirilmesi, Hazar Denizi kıyılarında yetiştirilen ipekböceği gibi hayvanlar da ülke ekonomisi için önemli kalemlerden sayılabilir.[8]

2009 yılında yapılan genel canlı hayvan sayımına göre: Ülke genelinde 51 milyon canlı hayvan bulunmaktadır. 2010 yılı itibari ile bu sayı 51 milyon 650 bine ulaşmıştır. Koyun ve kuzu sayısı her yıl yaklaşık 600 bin artış göstermektedir. Tarım sektörünün % 32'sini hayvancılık oluşturmaktadır. Dolaylı ve dolaysız olarak ülke genelinde yaklaşık 3 milyon kişi bu sektöre çalışmaktadır. Ülkede iyi kaliteli hayvan yemi üretimi 16 milyon tondur.[9]

2010 yılı itibari ile 910 bin ton kırmızı et üretilmiştir. Bu üretimin dışında 93 bin ton donmuş dana eti, 2 bin 681 ton tavuk eti Brezilya'dan ve 200 ton koyun eti Moğolistan'dan ithal edilmiştir. Çok büyük bir oranda ithalatın olmamasına rağmen komşu ülkelerden ve bazı orta Asya ülkelerinden kaçak canlı hayvan girişleri devam etmiştir.

[7] http://.worldfood.ir,14.07.1389
[8] http://tr.wikipedia.org
[9] http://www.roostanews.ir/?lang.&id,19.01.1389

Tablo 3.3.2: İran'da Bazı Hayvansal Ürünler Üretimi(2010)

Ürün	**2009**	**2010**	Değişim %
Süt	8772 bin ton	8927 bin ton	1.7
Tavuk Eti	1565 bin ton	1654 bin ton	5.5
Kırmızı Et	870 bin ton	882 bin ton	1.6
Yumurta	727 bin ton	746 bin ton	2.5
Balık	549.2 bin ton	552 bin ton	0.5
Karides	13.3 bin ton	15.7 bin ton	15.2

Kaynak: : İran İslam Cumhuriyeti Tarım bakanlığı verilerinden derlenmiştir.

İran'da yıllık yaklaşık 8 milyon ton olan süt üretiminin % 68 köylerden geri kalanı işletmelerden elde edilmektedir. Ülke kendine yetecek kadar süt ve süt ürünleri üretmekte ve bu bağlamda ithalat yapmamaktadır.

3.3.2. Sanayi Sektörü

İran ekonomisinin petrole dayalı yapısının kırılarak sanayi üretiminin çeşitlendirilmesi amacıyla, son yıllarda elde edilen petrol gelirlerinin bir kısmı petrokimya gibi sektörlerin gelişimine aktarılmaktadır. Petrol dışı sanayi üretimi artış hızı, 2010 yılı için % 4,3 olarak tahmin edilmektedir. Orta Doğu'nun en büyük çelik üretim sektörüne sahip olan İran'da otomotiv endüstrisinin yıllarca yüksek vergiler ve kotalar ile dış rekabetten korunması; teknolojik yeniliklere uyum, kalite ve maliyet konularında çeşitli sorunları da beraberinde getirmiştir. Son yıllarda Avrupalı ve Asyalı yabancı firmaların ortak girişimlerle pazara nüfuz etmesi ve İran'da üretim ve montaj tesisleri kurmaları ile bu sorunlar da aşılmaya çalışılmaktadır (Çalış, 2011: 6)

İran'da ekonomik faaliyetlerde temel amaç ülke halkının ihtiyaç duyduğu her türlü nihai ürünün ülke içinde üretilmesi olmuştur. Günümüzde İran'da çeşitli ürünler üretilmekle birlikte, ağırlıklı sektörler Petro-kimya, demir-çelik, gıda, tekstil ve

otomotiv sektörleridir. Petrol ürünleri ve enerjideki sübvansiyonlara ve ucuz işgücü imkânlarına rağmen İran imalat sanayisi genelde geri teknolojilerle üretim yapmaktadır. Ekonomi yönetimi, yeni teknolojilerle kaliteli ürünler üretmek, ürün çeşitliliği ve kapasitedeki yetersizlikleri aşmak ve istihdam yaratmak amacıyla yabancı yatırımcılara yönelik yatırım teşviklerini üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı ile birlikte uygulamaya koymuştur (KTO, 2008: 11).

Dünya otomotiv sanayi derneği, 2010 yılında, İran'ı dünyanın 18.büyük otomotiv üreticisi olarak ilan etmiştir. 2011 yılında ülkedeki büyük otomotiv fabrikaları toplamda 1 milyon 354 bin çeşitli binek ve ticari araçlar üretmişler. İran yerli üretimi desteklemek için yurt dışından araba ithalatını kısıtlamıştır ve araba ithalatına çok yüksek gümrük vergisi uygulamaktadır. Bunun sonucunda yerli fabrikalar kolaylıkla ürünlerin kalitesine önem vermeden üretim yapabilmektedirler. [10]

İran'da devlet yatırımlarının büyük bir bölümü petrol sektörüne gitmektedir. Özelleştirme uygulamaları ve 1990'ların ortalarındaki yüksek dış borç ödemeleri sonucu petrol dışındaki sanayi sektörlerine yeterli düzeyde döviz rezervi aktarılamamış ve bunun sonucunda söz konusu sektörler gelişmemiştir. Hizmet sektörü GSYİH içerisinde en yüksek paya sahiptir ve bu sektörde uzun vadeli bir gelişme söz konusudur. İran petrolden elde edilen gelirlerin bir kısmını petrokimya sanayi gibi diğer birtakım alanlara aktararak petrol sektörüne olan bağımlılığı azaltmaya çalışmaktadır. Son yıllarda İran'ın petrol dışı gelirlerinde de bir artış göze çarpmaktadır (Çalış, 2011).

İran petrokimya sanayisinde 40 yıllık bir geçmişe sahiptir ama bu sektördeki ciddi çalışmalar 1990'lardan itibaren başlamıştır. İran, son yüzyıl içerisinde bir petrol ihracatçısı konumuna gelmiştir ve ülke ekonomisinin çok büyük bir kısmı petrol ihracatına bağımlı kalmıştır. İran bu durumu değiştirmek istemektedir ve bir taraftan petrol dışı ihracatını artırmaya çalışırken, aynı zamanda petro_kimya sanayisini geliştirip güçlendirmeyi planlamaktadır.

[10] http://www.iraneconomist.com /economic/industry-energyautomobile/250722010–04–26.html(06.02. 1389.

2009 yılı itibarı ile ülke çapında 26 petro_kimya rafinesi bulunmaktadır. 2010 yılında 10 yeni Petrokimya tesisi açılmasını planlamıştır. İran petrokimya ürünleri üretimi ve ihracatı konusunda orta doğuda Suudi Arabistan'dan sonra ikinci sıradadır. İran petrol bakanlığı, dünya Petrokimya ürünlerinin % 5,3 ve orta doğu petro-kimya ürünlerinin % 36'sını üretmekte ve yıllık 11,5 milyon ton Etilen, 11,5 milyon ton Polimer, 3,4 milyon ton Ure, 7,5 milyon ton Metanol üretimini planlamaktadır (Lotfi, 1390).

İran'ın en başarılı ekonomik sektörlerinden biri petrokimya sektörüdür. Gaz ve ham petrolun olması, geniş iç piyasa, ucuz iş gücü bu sektörün gelişiminde çok önemli bir rol oynamaktadır. Ama son dönemlerde görüldüğü gibi petrol fiyatlarının düşmesi bu alandaki yatırımları olumsuz etkileyecektir ve ülkedeki ekonomik durgunluk iç tüketimin de düşmesine neden olmuştur. Dünyada var olan ekonomik kriz bu sektörde hedeflenen amaçlara planlanan zaman içerisinde ulaşmasını zorlaştırmaktadır.

3.3.3. Enerji Sektörü

3.3.3.1.Petrol

İran dünya enerji kaynaklarının çok zengin olduğu bir coğrafyada yer almakla beraber dünya enerji kaynaklarının çok önemli bir kısmına sahiptir. Petrol ve doğal gazdan elde edilen gelir, İran ekonomisinin şah damarını oluşturmaktadır. İran'ın petrol sanayisi 212 bin çalışan ile ülkenin döviz gelirlerinin % 84'ünü ve ekonominin temel sektörünü oluşturmaktadır. Petrol sektörü İran GSYİH'ının % 28'ini ve ülkedeki enerji ihtiyacının % 95'ini karşılmakatadır. Bütçe gelirlerinin % 70'ni petrol gelirleri oluşturmaktadır.

İran, 138 milyar varil kesinleşmiş petrol rezervi ile dünya petrol rezervlerinin % 11,5'ine sahiptir. Ham petrol rezervlerinin çoğu ülkenin güneybatısında, Irak sınırında ve Basra Körfezi'nde yer almaktadır fakat ülke genelinde bulunan yaklaşık 40 adet petrol sahasının çoğu iyileştirme ve modernizasyon gerektirmektedir (Çalış, 2011: 8).

Bu sektörde yapılacak yatırımlarla üretim kapasitesinin artırılması mümkündür. İran 1974'te günde 6 milyon varil petrol üretirken 1979 Devrimi'nden bu yana yıllık bazda bu seviyeyi aşamamış hatta üretimi düşmüştür. Var olan modernizasyon ve yenileme sorunlarına rağmen petrol üretimini 2020 yılına kadar günde 7,3 milyon varil seviyesine çıkarmayı planlamaktadır (KTO, 2008: 16).

İran eski petrol bakanının söylediğine göre bu sektörde 2025 yılına kadar 500 milyar dolarlık yatırım yapılması gerekiyor. Parlamento araştırma merkezinin araştırmaları sonucu 2006 yılında petrolden 2 milyar dolara gelir elde edilirken, 2008 yılında bu rakam 980 milyon dolara düşmüş bulunuyor. Petrol fiyatlarının düşmesi ülke'nin kendi kaynaklarına yatırım yapma imkânını da elinden almaktadır. Normalde petrol üretim sanayisinin ömrü 30 yıldır. Uluslararası Enerji Ajansı verilerine göre 1990'lı yıllarda ve 2002 yılında günlük 3,6 milyon varil olan ham petrol üretimi, son yıllarda 4 milyon varile ulaşmıştır.

Son olarak İran'ın enerji ve petrol sektöründen planladığı amaç, doğal gaz üretiminde Rusya'dan sonra dünya ikincisi olmak, petro kimya sektöründe bölgede birinci olmak ve petrol teknolojilerini geliştirerek bu sanayiden en çok artı değeri elde etmek ve ayrıca bu konuda bölgede lider ülke konumuna gelmektir. Bunlara vurgu yapılsa da yapılan ön görülere göre bu alanda istenilen konumlara gelmek pek zor görünmektedir.

Tablo 3.3.3: Ülkelerin Rezervleri ve Yıllık Üretimleri (2009 Yılı Sonu İtibarıyla)

Ülke İsmi	Toplam Rezervler (milyar varil)	Dünya Toplamı Pay (%)	Yıllık Üretim (bin varil/gün)	Dünya Toplamı Pay (%)
Suudi Arabistan	264.6	19.8	9713	12.0
Venezüella	172.3	12.9	2437	3.3
İran	137.6	10.3	4216	5.3
Irak	115	8.6	2482	3.2
Kuveyt	101.5	7.6	2481	3.2
Birleşik Arap Emirlikleri	97.8	7.3	2599	3.2

Rusya	74.2	5.6	10032	12.9
Libya	44.3	3.3	1652	2.0
Kazakistan	39.8	3.0	1682	2.0
Nijerya	37.2	2.8	2061	2.6

Kaynak: BP, Statistical Review of World Energy (2010).

3.3.3.2.Doğal Gaz

İran ulusal petrol şirketinin verilerine göre, İran 29 trilyon 610 milyar metreküp doğal gaz rezervlerine sahiptir. Bu da dünya doğal gaz rezervlerinin % 17'si demektir ve Rusya'dan sonra dünyanın ikinci büyük doğal gaz rezervlerine sahiptir. 2010 itibari ile 165 milyar 400 milyon metreküp olmuştur. Ülke çapında 12 milyon 300 bin doğal gaz aboneliği bulunmaktadır. 54 elektrik üretim santıralı ve 25 bin 829 doğal gaz üreticisi işletme kullanılmaktadır.[11]

Doğal gaz, İran'ın enerji tüketiminin yarısını oluşturmaktadır. Hükümet, doğal gaz tüketimini artırmak için ilerleyen yıllarda büyük yatırımlar gerçekleştirmeyi planlamaktadır. Doğal gaz rezervleri, Güney Pars bölgesindeki 'offshore' sahada yoğunlaşmıştır. Gerekli yatırımlar yapılıp bu rezervler geliştirildiğinde, İran'ın yakın zamanda önemli bir doğal gaz ihracatçısı olması beklenmektedir. (Çalış, 2011: 8)

Türkiye 2002 yılından itibaren İran'dan 25 yılda toplam 10 milyar m^3 doğal gaz ithal etmiştir. İran ayrıca, Türkiye ve Bulgaristan üzerinden *Nabucco* projesi kapsamında Avusturya'ya doğal gaz ihraç etmeyi hedeflemektedir. İran'ın diğer potansiyel doğal gaz pazarları Ermenistan, Ukrayna (İran-Ermenistan-Gürcistan-Kırım üzerinden geçecek bir boru hattı ile), Avrupa, Pakistan, Hindistan, Tayvan, G. Kore ve Çin'in kıyı bölgesidir. Bu ihracatın boru hatları ya da LNG tankerleri ile gerçekleştirilmesi mümkündür. Bu çerçevede, Çin'in devlete ait firmalarından Zhuhai Zhenrong Co. 2004 yılında İran'dan 25 yıl boyunca toplam 110 milyon ton LNG almayı taahhüt eden bir anlaşma imzalamıştır (DEİK, 2010: 10).

[11] www.farsnews.com/newstext.php? nn=8812220754, 88.12.22

İran gazı için iki büyük Pazar vardır. Biri Avrupa pazarı ve diğer'i Asya pazarıdır. Avrupa pazarı güvenilirdir. Yasaları ve kuralları olan bir pazardır. Asya pazarında ise özelikle İran'ın gaz ihraç etmeyi planladığı Hindistan ve Pakistan pazarında siyasi sorunlar ve sorunlu bölgeler vardır (Hindistan-Pakistan ihtilafı ve Belucistan ilindeki problemler). Rusya da İran'ı Avrupa pazarından uzak tutmak için, İran'ı Asya pazarına yöneltmeye çalışmaktadır. İran gaz ihracatından LNJ ve JTL teknolojisini elde edebilirse daha rahat hareket etmek imkânına sahip olabilir. Ama bu teknolojinin pahalı olması ve büyük yatırımlar gerektirmesi diğer taraftan bu teknolojinin çok sınırlı ülkelerin elinde olması ve İran' a bu teknolojinin verilmemesi de bu konudaki başka sorunlardandır.[12]

Gaz rafinerisi olarak şu an İran'da irili ufaklı 12 gaz rafinerisi bulunmaktadır. Bunlardan Kangan 110 milyon metreküp, Parse Cunubi 140 milyon metreküp ve Parsan 81 milyon metreküp ile İran'da en çok gaz çıkaran rafinerilerdirler. İran'da şu an çok büyük üç adet FCC ve RCC rafinerisi yapılmaktadır. 94 bin varil kapasite ile Arak'ta, 91 bin varil ile İsfahan'da ve 79 bin varil ile Abadan'da yer alacak olan bu tesislerin 2013 kadar bitirilmesi hedeflenmiştir. İran'ın genelinde 26 bin kilometre gaz boru şebekesi vardır. Evlere ve işyerlerine bu hatla gaz ulaştırılmaktadır. Şu an 6000 bin şehir ve köye gaz verilmektedir. Toplamda 13 milyon haneye gaz verilmektedir.15 bin Sanayi işletmesi gaz ile çalışmaktalar.47 enerji üretim santrali %75 gaz ile çalışmaktalar. İran 1990 da Gaz rezervlerinin 15.23 bin milyar metreküp olduğunu açıklamıştı. Son 2001 ve 2002 raporlarına göre İran Gaz rezervleri 25 bin 800 milyar metreküptür. Yani İran Rusya'dan sonra toplam dünya gaz rezervlerinin %14 sahiptir (Miyri, 1387)

İran'ın gaz ihracatı 2010 yılında 17 milyar metreküp, 2011 de 23 milyar metreküp ve 2012 de yine 23 milyar metreküp olacaktır. 2009'da İran'ın gaz ihracatı 2 milyar 647 milyon dolara ulaşmıştır. 2010'da 3 milyar 585 milyon dolara ve 2011 de 5 milyar 854 milyon dolara varacaktır. İran'da kontrol altına alınamadığı için boşa yanan gaz miktarı o kadar yüksektir ki bu telef olan gaz ile Buşehr'deki İran'ın nükleer Santralının 4 katı kadar elektrik enerjisi elde etmek mümkündür.

[12] http://www.ebtekarnews.com/Ebtekar/ News.aspx?NID=10819-04.12.1384

Tablo 3.3.4: Ülkelerin Rezervleri ve Yıllık Üretimleri (2009 Yılı Sonu İtibarıyla)

Ülke İsmi	Toplam Rezervler (milyar varil)	Dünya Toplamı Pay (%)	Yıllık Üretim (bin varil/gün)	Dünya Toplamı Pay (%)
Rusya Federasyonu	44.38	23.7	527.5	17.6
İran	29.61	15.8	131.2	4.4
Katar	25.37	13.5	89.3	3.0
Türkmenistan	8.10	4.3	36.4	1.2
Suudi Arabistan	7.92	4.2	77.5	2.6
ABD	6.93	3.7	593.4	20.1
Birleşik Arap Emirlikleri	6.43	3.4	48.8	1.6
Venezuela	5.67	3.0	27.9	0.9
Nijerya	5.25	2.8	24.9	0.8
Cezayir	4.50	2.4	81.4	2.7

Kaynak: BP, Statistical Review of World Energy (2010).

3.4.3.3.Elektrik

Son yıllarda elektrik üretiminin artırılması sayesinde 1990'lı yıllarda büyük şehirlerde dahi yaşanan elektrik kesintileri sona ermiştir. Hükümetin öncelikli yatırım hedeflerinden biri, ilerleyen yıllarda elektrik enerjisi üreten santrallerin çoğaltılmasıdır. Ülkede hâlihazırda 18 hidro-elektrik ve 20 petrol ile çalışan santral bulunmaktadır. Enerji Bakanlığı Yap-İşlet-Devret yöntemi ile kurulacak enerji santrallerine sıcak bakmaktadır (Çalış, 2011: 8).

"İran, Anayasasının 44. maddesi ve bu maddenin uygulama kanunu ile hız kazanan özelleştirme hareketi kapsamında elektrik üretiminin büyük bir bölümünü özel sektöre devretmek ve elektrik santrali inşası ile üretim faaliyetlerine yakın bir tarihte son vermek istemektedir. Elektrik santrali inşası için yeterli tecrübe ve donanıma sahip olmayan İran özel sektörünün teknolojik yeterliliğe sahip yabancı firmalarla ortaklık ihtiyacını duyacağı ve ülkemiz firmaları ile önemli bir işbirliği imkânı olacağı tahmin edilmektedir" (DEİK, 2010: 11).

"İran'da kişi başına elektrik tüketimi 2010 yılı için 2195 KW ile dünya ortalamasının altındadır. Ülkede yıllık 124 bin 600 megavat saat elektrik üretimi ile dünyanın 14'üncü elektrik üreticisidir. İran dünyanın 14'üncü elektrik üreticisi olmasına rağmen bu ürünün ihracatı söz konusu olmamıştır. İran'da üretilen elektrik kaynaklarının % 99'u yenilenmeyen enerji kaynaklarıdır. Termik santraller üretilen elektriğin %90,8'ini hidroelektrik santraller % 9.13'ünü ve rüzgâr enerjisi % 7'sini kapsamaktadır. Termik Santrallerin arasında buharın payı % 34.46, gaz %32.92, kombine çevirim % 17 ve dizel %0.92'dir".[13]

3.3.4. Madencilik

İran yer altı kaynak rezervlerinin 54 milyar ton olduğu tahmin edilmektedir. İran'da 3 bin 800 çalışan ve çalışmayan maden vardır. Ülkede çalışır halde olan 3568 madenden toplam 234,9 milyon ton ürün çıkarılmakta ve madenlerin % 98 özel sektör, stratejil olan % 2'si de kamu mülkiyetinde bulunmaktadır. Bu sektörde çalışanlar 80 bin kişiyi bulmaktadır. Geçen yıl 31 milyon ton demir taşı madenlerden çıkarılmış bunun 3132 tonu ihracat olarak, 347 milyon dolar değerinde ülke dışına çıkmıştır. Aynı yılda 10,5 ton demir-çelik üretilmiştir. Bunun 628 bin tonu 535 milyon dolara ihraç edilmiştir.

"1960'lı yıllara kadar ülke ekonomisinde önemli yer tutmayan madencilik sektörü, yeni rezervlerin keşfi (özellikle Kerman ve Bafq çevresinde) ve ulaştırma alanındaki gelişmeler sonucunda önem kazanmıştır. İran sadece petrol ve doğal gaz rezervleri bakımından değil; çinko, bakır, demir, uranyum, kurşun, kromit, manganez, kömür ve altın gibi madenler bakımından da zengin bir ülkedir. Önemli rezervlerin varlığına karşılık, İran'ın dünya maden üretimindeki payı % 1,5'in altındadır. Hidrokarbon, İran'ın başlıca ihracat kalemlerinden olup; tarımdan sonraki ikinci büyük istihdam kaynağını oluşturmaktadır. İran, Dünya bakır rezervlerindeki %4'lük payı ile 2. büyük üretici ülke durumundadır. 2001 yılında 173 000 ton olan bakır üretimi, Sar Cheshmeh tesisinin genişletilmesi ve modernizasyonu sonrasında 2005 yılında 300 000 tona ulaşmıştır. Maden yataklarının geliştirilmesi amacıyla, bu sektörde yatırımlar hükümet tarafından teşvik edilmektedir. Yabancı firmalar İran'da

[13] http://iscanews.ir/fa/ Printable NewsItem.aspx?NewsItemID=256975 , 13/08/1387

fizibilite çalışmalarından ekipman teminine kadar madencilik sektöründe aktif olarak faaliyet göstermektedirler. Çok sayıda ulusal devlet şirketinin faaliyet gösterdiği sektörden, Maden ve Metaller Bakanlığı sorumludur" (Çalış, 2011: 6).

"İran'da madencilik alanında özellikle demir-çelik sektörü önemlidir. Bilinen 800 milyon ton rezervi ile dünyadaki en büyük dokuzuncu demir rezervine sahip olan İran, Ortadoğu'daki en büyük çelik üreticisi olup, dünyada 22. sırada yer almaktadır. Çelik sektöründe 1998 yılında 5,6 milyon ton/yılda olan üretim kapasitesi, 2004 yılı sonunda 8,5 milyon ton/yılda ulaşmıştır. Önde gelen çelik tesisleri İsfahan, Ahvaz ve Mübarekeh'te bulunmaktadır. İran, dünyadaki en büyük demir rezervlerinden birine sahip olmasına ve Ortadoğu'daki en büyük demir-çelik üreticisi olmasına rağmen demir-çelik ürünlerini ithal etmektedir. Demir-Çelik ürünleri ithalatı 2 milyar ABD doları dolayındaki hacmiyle önemli boyutlardadır. İthalat daha çok yassı ürünlerde yoğunlaşmaktadır" (KTO, 2008: 14).

2009 yılı itibari ile ülke madenlerinden 190 bin ton bakır ve bakır benzerleri çıkarılmış ve 1 milyar 200 bin milyon dolarlık kısmı ihraç edilmiştir. Devlet 4 sene içinde üretimi 440 bin tona ve 2025'e kadar da üretimi 700 bin tona çıkarmayı planlamaktadır. Aynı dönemde 2425 bin ton da kömür çıkarılmıştır. 248 bin ton Alüminyum ve 200 bin ton Alüminyum tozundan ise 313 milyon dolarlık ihracat yapılmıştır (Mohammadi, 1389).

İran'da toplam 420 ton altın rezervi olduğu tahmin ediliyor ve ülkede faaliyet gösteren madenlerin toplam 0,7 ile bir ton arasında olduğu tahmin edilmektedir. Dünya altın rezervlerinde 56'ncı sırada yer alan ülke altın tüketiminde ise dünya 6'ncısıdır. Ülkede dolaşımda olan altın miktarı 300 ton alarak tahmin edilmektedir ve kuyumculuk büyük bir sektör haline gelmiştir. Bu sektörde dolaylı ve dolaysız yaklaşık 1 milyon 200 bin kişinin ilişkisi vardır.

"İran'da madencilik sektöründe yabancı yatırımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Yetkililer tarafından İran'ın dünya piyasalarında rekabet edebileceği ürünlerin ihracına yönelmesi gerektiği belirtilmektedir. Sanayi ve Madenler Bakanlığı ile Alman muadili arasında imzalanan anlaşma çerçevesinde, İran'ın 150 bin ton olan mevcut alüminyum üretimi 10 yıl içinde 1 milyon tona çıkarılacaktır. Bu yıl içinde

alüminyum %46, bakır %12, kömür %33 ve alümina üretimi %15 artış göstermiştir" (DEİK, 2010: 7).

Eğitim görmüş, uzman işçilerin ve mühendislerin madenlerde çalışmaması, gelişmiş teknoloji kullanmaması ve geleneksel yöntemler ile istihsal etme sonucunda İran gibi coğrafik olarak geniş bir ülkede maden sektörünün ülke ekonomisindeki yeri çok küçüktür. "Maden sektörünün GSYİH'deki payı 1,1 ile 1,5 arasında değişmekle birlikte çoğu madenler de hammadde olarak işlenmeden ihraç edilmektedir. Bu madenlerin yaratabileceği ekonomik değerin düşmesinin en önemli sebeplerindendir" (Dehgani, 1384: 7).

3.3.5. Turizm

1979 devrimi ve İran-Irak savaşı sonrasında yavaş yavaş toparlanan turizm sektörü, konaklama ve ülke içi ulaşım imkânlarının ve pazarlama faaliyetlerinin yetersizliği nedeniyle istenen düzeyde bir gelişim sergileyememiştir. Turist sayısını artırmak amacıyla çeşitli ülkelerle vize muafiyeti anlaşmaları imzalanmış, karmaşık ve zaman alıcı vize işlemleri kolaylaştırılmış ve internet üzerinden rezervasyon sistemine geçilmiştir. Ülkeyi ziyaret eden turistlerin çoğu Japonya, eski Sovyet ülkeleri ve Körfez ülkeleri kökenlidir. Batı ülkelerinden gelen turistlerin sayısı ise oldukça düşüktür (Çalış, 2011: 7).

2010 yılında İran'a giren turist sayısı, tahmini rakamlara göre 2 milyonu bile aşmamaktadır. Genelde ülkeye giren turistlerin büyük bir çoğunluğu dini ziyaretler için gelmiştir. Devletin tüm çabalarına rağmen İran'da turizm sektörü hiç olmayan bir sektör kadar güçsüzdür. İran turist çekmek yerine daha çok yurt dışına turist gönderen bir ülkedir. Türkiye ve Dubai ise en çok tercih edilen ülkelerin başında gelmektedir.

Tablo 3.3.5: Ülkeye Giren ve Yurt Dışına Çıkan Turist İstatistikleri

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Gelen Turist Sayısı (bin)	1 659	1 720	1 771	1 823	1 835	1 840	1 870
Giden Turist Sayısı (bin)	3 478	3 648	3 986	4 378	4 877	5 416	5978
Turizm Harcamaları (M,D)	4 353	1 380	1 579	1 646	1 908	2 042	2 187
Turizm Gelirleri (M,D)	1 074	1 138	1 200	1 269	1 404	1 442	1 473

Kaynak: : İran İslam Cumhuriyeti Turizm idaresi verilerinden derlenmiştir.

3.4.6. Bankacılık ve Hizmet

İran ekonomisinde ikinci büyük sektörü oluşturan hizmet sektörü dünya ekonomilerine paralel bir gelişme göstermektedir. İran'da hizmet sektörü GSYMH % 43,9'unu ve istihdamın % 50'sini oluşturmaktadır. Bankacılık hizmet sektörünün en önemli dalı olduğu için bu sektörü kısaca ele alacağız (Bahar, 1389: 5).

IMF'nin yayınladığı rapora göre İran bankacılık Sistemi'nde ciddi (yapısal) sorunlar vardır. Bankalar üzerindeki siyasi baskı, ülke siyasetçilerinin net bir bankacılık tanımlarının olmaması ve İslami bankacılık konusundaki karmaşa çeşitli işlerle uğraşan kurumların ortaya çıkmasına ve daha da önemlisi ekonominin % 80'nin dayanması neden olmaktadır (Firuzkuhi, 1388)

"2002 yılında özel bankaların kurulmasına izin veren yasa kapsamında İran'da 6 tane özel banka kurulmuştur. Özel bankalara kuruluş izni verilmesi ve bankaların denetimi, İran Merkez Bankası'nın yetkisindedir. Hâlihazırda İran'daki bankacılık faaliyetlerinin % 15'i özel bankalar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Bankacılık sektöründe teknolojik yetersizlikler mevcuttur. Günümüzde ise devlete ait 11 bankadan 4'ünün özelleştirilmesi gündemdedir. Yabancı bankaların İran'da şube açmalarına olanak veren yasa 2009 yılının başlarında yürürlüğe girmiştir. Bunu takiben 7 yabancı banka, şube açma izni için İran Merkez Bankası'na başvurmuştur. Mevcut durum itibarıyla yabancı bankalar İran'da temsilcilik düzeyinde faaliyet

göstermektedir. Türkiye Halk Bankası ve T.C. Ziraat Bankasının şubeleri Tahran'da faaliyet göstermektedirler" (Çalış, 2011: 9).

Diğer önemli bir sorun merkez bankasının bağımsız olmaması ve devletin sürekli açık veren bütçeyi dengelemek için merkez bankası araçlarını kullanarak enflasyonu tetiklemesidir. Dünya bankaları ile ilişkilerinin ambargo nedeni ile çok kısıtlı olması da bankacılığın en önemli sorunlarındandır.

3.3.7. Dış Ticaret

İran'ı dünyanın büyük petrol, doğalgaz ve ham madde ihracatçısı olan ülkelerinden biri olarak tanımlayabiliriz. Ülke ihracatının % 80'ini petrol ve petrol ürünleri oluşturmaktadır. Son yıllarda petrol fiyatlarının yükselmesi İran'da bir ithalat patlamasına sebep olmuşve hızlı bir ithalata dayalı büyüme sürecine girilmiştir. Resmi ithalat dışında kaçak ithalat vardır ki gümrük bilgilerinde yer almamaktadır. 2009 ithal rakamları, 2008 yılına göre % 15,3'lük bir artış göstermiştir ve 55 milyar 848 milyon dolara ulaşmıştır.

1960'lı yıllardan 1980'li yıllara kadar sürekli fazla veren İran dış ticareti 1980'li yıllardan itibaren dalgalanma sürecine girmiştir. Dış ticaret dengesindeki bu dalgalanmalar, uluslararası petrol fiyatlarındaki değişmelerden ve ülkenin dış borç durumunu yansıtan ithalat harcamalarındaki değişmelerden kaynaklanmaktadır. Ham petrolün ihracatta en önemli paya sahip kalem olması nedeniyle İran dış ticareti değişken uluslararası enerji piyasalarındaki gelişmelere karşı da oldukça hassastır (Çalış, 2005: 8).

İran 1997 yılında 123 2003 yılında ise 162 ülke ile ticaret yapmıştır. 1997 yılında 14 bin kalem İran malı uluslararası ticarete konu olurken bu rakam 2003 yılında 27 bine ulaşmıştır. Hükümet iç piyasada talebi yüksek olan mallara yönelik kısıtlamaların gayri resmi yollardan yapılan ticareti teşvik ettiğini kabul etmiş ve bu hususu önlemek için adım atmaya başlamış ve bunun için de Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminin geçiş için uygun dönem olduğu düşünülmüştür (KTO, 2008: 19).

İran'ın başlıca ticaret yaptığı ülkeler Çin, Almanya, Güney Kore, Fransa, Japonya, İtalya ve Rusya'dır. İran, 90'ların sonundan beri Suriye, Hindistan, Küba, Venezuella ve Güney Afrika gibi ülkelerle yaptığı ekonomik işbirliğini de geliştirmektedir.[14]

Tablo 3.3.6: Başlıca İthal Ettiği Ürünlerin Rakamları (2009)

İthal Edilen Mal	**Toplam ithalat içinde ki Ağrılık oranı**	**Toplam ithalat içinde ki Parasal oranı**
Canlı hayvan ve Hayvansal ürünler	0.4	1.2
Bitkisel Ürünler	31.8	9.9
Bitkisel ve hayvansal Yağlar	2.3	2.1
Maden ürünleri	8.7	1.51
Kimya Sanayisi ve ona bağlı Ürünler	8.2	5.1
Plastik ve yapılmış ürünler	4.6	2.6
Deri ve hazır deri	Çok az	Çok az
Ağaç ve ağaç ürünler	0.8	2.1
Ağaç yapıştırıcıları ve Selüloz Elyaf	2.2	2.4
Tekstil Maddeleri ve ürünleri	1.9	1.1
Ayakkabı. Şapka. Şemsiye ve benzeri	Az	Az
Seramik ve mika	0.9	1.2
İnci ve değerli taşlar	0.1	Az
Normal demirler ve ürünleri	19.0	24.2
Makine, mekanik ürünler Elektrik araç Gereçleri	23.2	3.3
Kara, Hava ve Deniz ulaşımı araçları	6.3	1.0
Optik ve foto grafik ürünler ve makineler	3.2	0.1
Çeşitli diğer ürünler	0.5	0.3
Sanatsal ve koleksiyon ürünleri ve makineler	4.0	0.5
Gıda Sanayisi	2.9	6.1
Diğer	0.3	0.2
Toplam	100	100

Kaynak: : İran İslam Cumhuriyeti sanayi ve maden bakanlığı verilerinden derlenmiştir.

[14] http://tr.wikipedia.org

Tablo 3.3.7: Başlıca İthal Edilen Önemli Mallar (2009)

İthal Edilen On önemli Mal	Değeri	Ağırlığı
Demir-çelik ürünleri	5.0	8.7
Benzin	4.9	7.0
Buğday	3.6	13.1
Sanayi yağları ve araba yağları	2.4	3.7
Mısır yağları	1.7	6.6
Pirinç	1.4	3.2
Araba parçaları	1.2	0.1
Araba üretiminde kullanılan Demirler	1.1	1.9
Süper fosfat	1.1	1.5
İşlenmiş Demirler	1.0	1.9
On kalemin toplamı	23.4	47.4
Diğer kalemler	76.6	52.6
Toplam	100	100

Kaynak: : İran İslam Cumhuriyeti sanayi ve maden bakanlığı verilerinden derlenmiştir.

Tablo 3.3.8: Başlıca En Çok İthalatın Yapıldığı Ülkeler (2009)

Ülke	Ağırlık(bin ton)	Milyar dolar	Toplam ithalat İçinde ki payı %	Ağırlık olar 2008 göre Değişim
Birleşik Arap Emirlikleri	10720	13.438	24.1	— 4.4
Almanya	3039	5.325	9.5	4.0
Çin	2424	4.915	8.8	— 19.1
İsviçre	5951	3.523	6.3	22.6
Güney Kore	1692	3.082	5.5	24.5
İngiltere	2478	2.033	3.6	— 5.5
Fransa	449	1.978	3.5	5.9
İtalya	270	1.970	3.5	— 14.1
Hindistan	1447	1.813	3.3	5.5
Türkiye	994	1.495	2.7	29.5

Kaynak: : İran İslam Cumhuriyeti sanayi ve maden bakanlığı verilerinden derlenmiştir.

Yukarıdaki ithal edilen önemli mallar tablo 3.3.8 da olan on kalemdir ve bu kalemler bir önceki yıla göre ağırlık olarak % 30 ve parasal değer olarak % 40 artış göstermiştir. 2010 yıl itibarı ile toplam 32,9 milyon ton ağırlığında ve 18 milyar 146 milyon dolar değerinde petrol dışı ürünler ihraç edilmiştir ki bu durum bir önceki yıla göre ağırlık olarak % 2,28 ve parasal değer olarak % 18,2 artış göstermektedir (Amar, 2010: 60).

Tablo 3.3.9: Başlıca En Çok İhracat Yapılmış Olan Ülkeler (2009)

Ülke	**Ağırlık**	**Parasal Değeri**	**Toplam İhracatta Ki ağırlığı %**	**Toplam ihracatta Ki Değeri %**
Irak	3493.45	2383.68	10.6	13.4
Birleşik Arap Emirlikleri	4412.37	2328.21	13.41	12.83
Çin	8791.65	2003.21	26.71	11.04
Hindistan	2647.25	1171.91	8.04	6.46
Güney Kore	1362.04	821.25	4.14	4.53

Kaynak: : İran İslam Cumhuriyeti sanayi ve maden bakanlığı verilerinden derlenmiştir.

IV. BÖLÜM

İRAN'DA KAMU İKTİSADİ TEŞEBBÜSLERİ VE ÖZELLEŞTİRME

4.1 İRAN'DA GENEL KAMU YÖNETİMİ

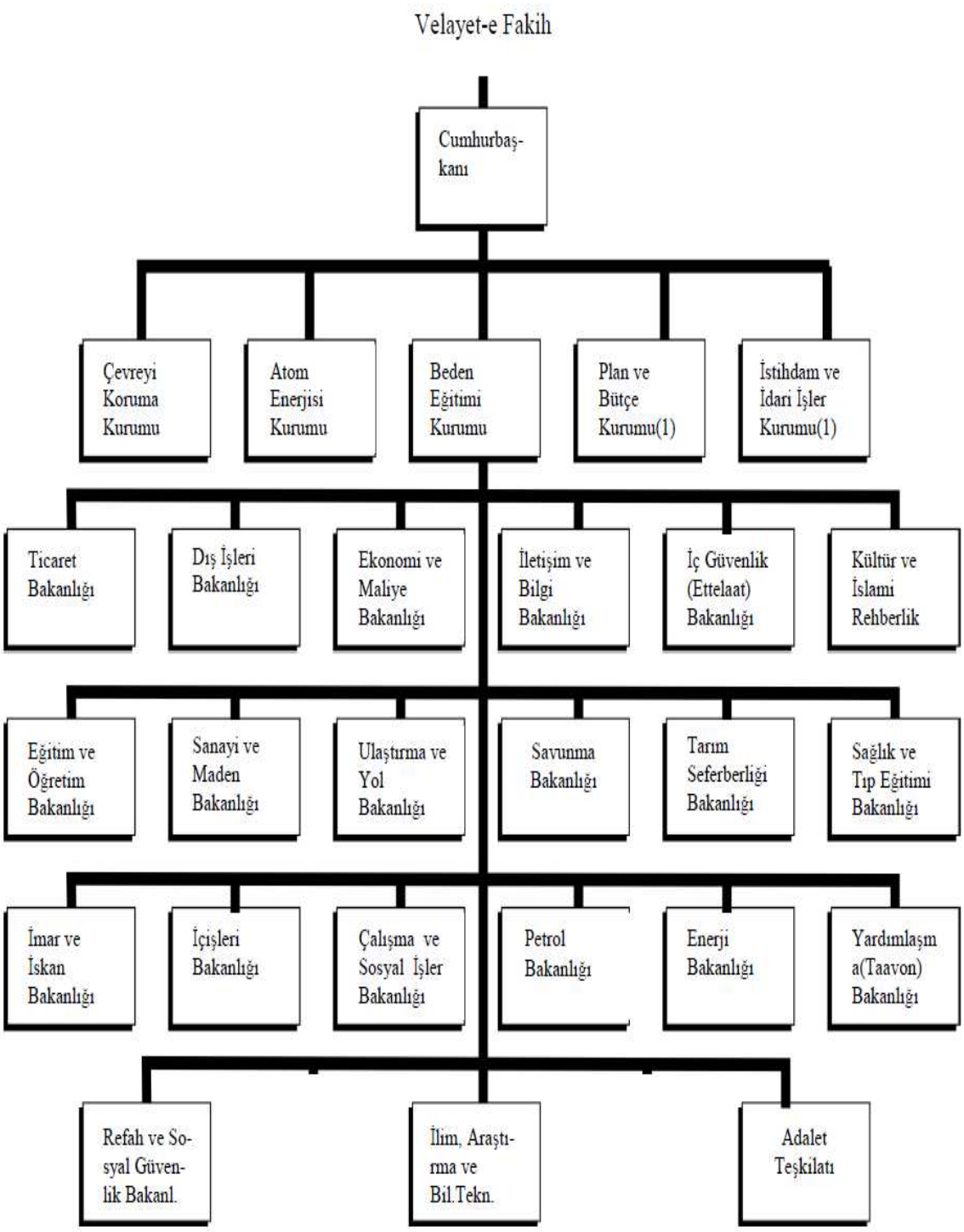
İran çok eski bir medeniyete sahip bir ülkedir. Bu nedenden dolayı devlet yapısı ve idari kurumlarının tarihi de oldukça eski sayılmaktadır. İslam'dan önceki dönemde İran'da kamu yönetimi alanı oldukça gelişme göstermiştir ve o dönemde bile güçlü idari yapı mevcudiyeti göze çarpmaktadır. Ancak Batılı anlamda gelişmiş kurumlara ve anayasaya 1900'lu yıllarda kavuşmuştur. Bu dönemde Batı ile iletişim sonucunda hızlı bir modernleşme sürecine girilmiştir. Ancak modernleşmenin bedeli de sömürgeleşme olmuştur.

1979 yılında gerçekleşen bir halk ayaklanmasıyla şahlık dönemi sona ermiştir. 1979 devriminde rol alan aktörlerin, siyasi ve ideolojik görüşleri birbirinden oldukça farklı bulunmaktaydı. Yeni siyasal sistemin adı 'İslam Cumhuriyeti' olana kadar oldukça sancılı ve karmaşık bir süreçten geçilmiştir. Bu süreçte, çeşitli ideolojilere mensup örgüt ve gruplar arasında ciddi bir iktidar mücadelesi yaşanmıştır. 1979 Anayasası "Vilayet-i Fakih" ilkesine dayanan bir düzeni öngörüyor ve bu dönemden itibaren dinin düzenleyici etkisi devletin egemenlik araçları olan yasama, yürütme ve yargıda göze çarpmaktadır.

Devrimden sonra yönetsel, siyasal ve kültürel alanda İslamileşme son hızla devam ederken, ekonomide bu konu pek gerçekleşememiş. Ekonomide gerçekleşen hızlı bir devletleşme olmuştur. Devleştirme ilk yıllar eski rejim mensuplarına ait mallara uygulansa da sonraki yıllar savaştan dolayı gerçekleşmiştir. Savaş yıllarında devlet tüm üretim, dağıtım ve hizmet alanlarını elinde tutmuştur. İran'da bunlar yaşanırken birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomik yeniden yapılanma gerçekleşmeye başlamıştır ve ekonomide serbestleşme ve özelleştirme gibi kavramlar hızla uygulanmaya başlanmıştır.

İran İslam Cumhuriyeti Devlet Teşkilatı Şeması Sekil 4,1 de verilmiştir.

Şekil 4,1 İran İslam Cumhuriyeti Devlet Teşkilatı Şeması[15]

[15] T.Feyzi, Mebaniye Modiriyete Dowleti (Kamu Yönetiminin İlkeleri), Tahran Payam-e Nur Üniversitesi Yayınları, Birinci Cilt, Tahran 2004, s.173

Cumhurbaşkanı: Anayasanın 113.maddesine göre 'Önder'den sonra cumhurbaşkanı en yüksek makamdır ve anayasa ile doğrudan öndere verilen görevler dışında yürütmenin bası sayılmaktadır'. 1989 yılından önce yani anayasa gözden geçirilmeden evvel, İran'ın yürütme erkinin yapısı, Fransa'nın Besinci Cumhuriyeti Yürütmesine oldukça benziyordu. Bu dönemde cumhurbaşkanı sadece halka karsı sorumlu idi. Ancak anayasada yapılan değişiklikten sonra ve başbakanlık makamının ortadan kalkması ile cumhurbaşkanının yetki ve sorumlulukları arttı. Buna karsın millete, meclise ve öndere karsı bazı sorumlulukları ortaya çıktı.

Cumhurbaşkanı doğrudan halk tarafından 4 yıllığına seçilmektedir. Ancak Önder, cumhurbaşkanı hükmünü onayladıktan sonra cumhurbaşkanı görevine başlayabilmektedir. Cumhurbaşkanı sadece iki dönem arka arkaya seçilebilmektedir. 1979 Anayasa taslağının 75. maddesinde, cumhurbaşkanı rejimin en yüksek makamı olarak belirlenmişti. Ancak anayasanın onaylanması sırasında cumhurbaşkanı önderden sonra en yüksek makam olarak belirlendi.

Bakanlar ve Bakanlar Kurulu: Devlet faaliyetlerinin farklı bakanlıklar arasında dağılması yöntemi, ya da bakanlık biçiminde örgütlenme, her ülkede kamu yönetiminin temel yapısıdır. İran İslam Cumhuriyetinde Cumhurbaşkanı, bakanlar kurulunun başkanı olarak bakanlıklar arasında işbirliğini sağlamakta ve hükümetin genel siyasetinin yürütülmesini gözetlemektedir. Bazen kanunen kendisine verilen görevleri yerine getirmek amacıyla yardımcılar edinebilmektedir. Cumhurbaşkanı birinci yardımcısının görevi cumhurbaşkanın da onayı ile diğer yardımcılar arasında eşgüdüm sağlamak ve bakanlıklar arasında işbirliği sağlamaktır. Ayrıca anayasaya göre cumhurbaşkanının ölümü, azli, istifası ve iki aydan fazla süren hastalığı nedeniyle birinci yardımcı önderin onayı ile onun görevlerini yürütebilmektedir.

İran İslam Cumhuriyeti anayasasına göre bakanlıkların sayısı meclis tarafından belirlenmektedir. Ancak uygulamada, bakanlıkların sayısı ve görev dağılımı konusunda karar verme hükümete verilmiştir. Yani hükümet istediği takdirde bakanlıkların sayısını artırabilir veya azaltabilir. Ancak meclisin onayını almak zorundadır (Motamani, 2006: 28.)

Her bakan ona verilen yetkiler doğrultusunda, cumhurbaşkanı ve meclise karsı sorumludur. Ayrıca kendi yetkisi içindeki islerden ve emri altındakilerin eylem ve işlemlerinden de sorumludur. Anayasanın 137. maddesine göre 'bakanların her biri meclise ve cumhurbaşkanına karsı kendi yetkileri içerisinde sorumludur, ancak bakanlar kurulunun onayladıklarından hep beraber sorumlular.' Anayasanın 134. maddesine göre cumhurbaşkanı bakanlar kurulunun icraatlarından, meclise karşı sorumludur.

Sonuç olarak İran İslam Cumhuriyetinde, yasama, yürütme ve yargı erklerinin, anayasa ile ayrımı öngörülmüş ise de, bazı konularda birbirlerine müdahaleleri söz konusudur. Özellikle yürütme'de bu müdahaleler daha çok göze çarpmaktadır. Bazı yetkilerin doğrudan önderlik makamına verilmesi, birçok alanda cumhurbaşkanının meclise karsı sorumlu tutulması, cumhurbaşkanının yetki alanını daraltmaktadır.

Merkezi Hükümetin Taşra Örgütlenmesi: Merkezi idare, üstlendiği kamu hizmetlerini tüm ülke düzeyinde yürütebilmek için taşrada da örgütlenmiş bulunmaktadır. Taşra teşkilatı, merkezi idarenin taşradaki uzantısından başka bir şey değildir. Bu nedenle; taşra örgütleri, sayıları ne kadar çok ve çeşitli olursa olsunlar, tek bir bütünün parçasıdırlar ve devlet tüzelkişiliği içinde yer almaktadırlar.

İran'da yerleşim birimlerine göre yeni idari yapıların ortaya çıkması yeni bir mevzu sayılmaktadır. Meşrutiyet anayasasında ilk kez bu konuya değinilmiştir. 'Eyalet ve Velayet Encümenleri Kanunu' ve 'Belediye Kanunu' ilk kez 1904 yılında çıkmıştır. Ancak bu kanunlar hiçbir zaman uygulanmamıştır (Musazadeh, 2005: 109).

İran'ın ilk yerleşim birimleri ile ilgili kanunu (İllerin Oluşumu Kanunu – 1904), İran'ı 4 büyük eyalete bölüyordu. Bunlar: Azerbaycan, Fars, Khorasan ve Kerman-Beluçistan idi (A.k: 109). 1937 yılında 'Yerlesim Birimleri ve Kaymakamlar (Farmandaran) ve Bucak Müdürlerinin (Bakhşdaran) Görevleri Kanunu' onaylandı. Bu kanuna göre İran 10 ile ve 49 ilçeye bölünmektedir (A.k: 109). Bu konuda en son çıkan kanun 'Yerleşim Birimlerinin Tanımı ve Nitelikleri Kanunu'dur. Bu kanun 1983 yılında mecliste onaylandı. Bu kanun bir önceki ile beraber yürürlüktedir. Bu kanuna göre yerleşim birimleri Mezra (Rusta), Köy (Dehestan), Şehir (Şahr), Bucak

(Bakhş), İlçe (Şehristan) ve İl (Otsan)'dır (Musazadeh, 2006: 109). İran'da merkezi idarenin tarsa örgütleri İl – Valilik (Otsan- Ostandari), İlçe-Kaymakamlık (Şehristan-Farmandari) ve Bucak- Bucak Müdürlüğü (Bakhş- Bakhşdar) dır.

Yerel Kuruluşlar: İran'da yerel yönetim konusu, meşrutiyet ile beraber gündeme gelmiştir. Bu dönemde dış ülkelerle ilişkilerin gelişmesinin sonucu olarak 1904 yılında yerel yönetimlerle ilgili bazı yasalar çıkartılmıştır. 'Belediye Yasası' ve 'Eyalet-Velayet' yasası bunların en önemlileridir. Ancak bu kanunlar hiçbir zaman tam olarak uygulanmamışlardır.

1979 devriminden sonra, İslami ilkelerden esinlenerek, şuralar sistemi üzerinde durulmuştur. İlk günden bu konu ile ilgili olumlu ve olumsuz yorumlar yapılmıştır. 1979 anayasası 'Şuralar' başlığı altında bu konuya oldukça geniş yer vermiştir. Ancak 1998 yılına kadar şuralar birçok nedenden dolayı oluşamamıştır.

İran İslam Cumhuriyetinde Şuralar demokratikleşme adına oldukça önemli sayılan bir adımdır. Ancak etkin bir şura sisteminden bahsetmek, oldukça zor görünmektedir. İran İslam Cumhuriyetinde şuraların kaderi ve hikâyesi, şuralar kanununun sürekli değişimi (ve her seferinde yetkilerin azaltılması), ancak bunların bile uygulanmadığından ibarettir. Ayrıca her dönemde yerel şuralar siyasi kutuplaşmadan da nasibini almıştır.

4.2 İRAN KAMU İKTİSADİ TEŞEBBÜSLERİ

Bu bölümde, İran'da Kamu İktisadi Teşebbüslerinin (KİT) tanımı ve ortaya çıkış nedenleri ile birlikte, KİT'lerin yapısı, önemi ve sorunlarından bahsedip KİT'lerin özelleştirilmesi hakkında bilgi verilecektir.

4.2.1. Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Kavramı ve Kapsamı

İran Kamu Denetim Kanunu'nun 4'üncü maddesi Kamu İktisadi Teşebbüslerini şöyle tanımlamıştır: KİT, yasaların izni ve onayı ile kamu kuruluşu şeklinde oluşturulan örgütsel bir birimdir. KİT'ler yasalara dayanılarak yetkili mahkemeler tarafından millileştirilir ya da yetkili mahkemeler tarafından onlara el konulur. KİT'ler bir kamu kuruluşu olarak tanımlanmıştır ve hisselerinin % 50'den fazlası devlete aittir. Kuruluş zamanında sermayesinin % 50'den daha fazlası devlet tarafından karşılanan her bir ticari şirket KİT olarak tanımlanmaktadır (1980 Anayasası).

"İktisadi işletmeler olarak tanımlanan KİT'ler en geniş şekilde, ekonomik faaliyette bulunmak üzere devlet ya da başka bir kamu kuruluşu tarafından tek başına veya ortaklık yolu ile oluşturulan, sermayesinin tamamı veya çoğunluğu devlet veya diğer kamu kuruluşlarına ait olan, doğrudan ya da dolaylı bir biçimde devlet tarafından denetlenen ve ürettikleri mal ve hizmetlerden yararlanabilmek için karşılık ödenmesi gereken işletmelerdir" (Savaş, 1994: 221).

4.2.2. İran'da Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

İran'da ilk kamu kuruluşları 80 yıl önce oluşturulmaya başlanmıştır. İran Milli Bankası (BANKE MELLİ İRAN) 1927 yılında ilk kamu kuruluşu olarak kurulmuştur. İlk dönemlerde kamu kuruluşları ve KİT'ler maliye bakanlığı tarafından kurulmaktayken sonraki yıllarda bu kuruluşların yönetimi, gösterdiği faaliyet ve amaçlarına bağlı olarak başka bakanlıklar yetkilendirilmiştir. 1974–1975 yıllarında petrol fiyatlarının aniden artması ve aynı zamanda devlet gelirlerindeki yükselme sonucu KİT'lerin gelişme süreci çok hızlanmış ve kamu iktisadi faaliyetlerinin büyük kısmını bu yolla yapılmaya başlanmıştır. Devrimden önceki

özel şirketler, devrimden sonra millileştirilerek yönetim ve mülkiyetleri kamuya aktarılmıştır (Borucerdi, 2010: 180).

İran'da Kaçarlar döneminde bazı iş adamları tarafından yurt dışından sağlanan olanaklar dâhilinde Çerag Gaz fabrikası 1928 yılında ve Kehrizek şeker fabrikası 1938 yılında kurulmuş ve devlet demir yolları, posta, telgraf, banka ve diğer KİT'lerin kuruluşlarına yönelik adımlar süreci devam ettirmiştir. Birinci nesil KİT'lerin kuruluşu Pehlevi Hanedanı döneminde hızlanmıştır ve ikinci Pehlevi döneminde petrol fiyatlarının artması ile KİT'lerin kuruluşuna yönelik teşebbüslerin sayısında da kayda değer bir artış yaşanmıştır. Devrimden sonra yurt dışına kaçanların mallarına el konulması ve devrim döneminin "ideolojik ortamının sonucunda devlet ve KİT'lerin rolü ekonomide daha artmıştır (Derbari, 2000: 36).

İran İslam devriminden sonra ekonomik faaliyetler, kademeli olarak devlete ve KİT'lere aşağıdaki gibi transfer edilmiştir:

1. Bonyade Mostazafan 1979 yılında Pehlevi hanedanı ve eski rejime bağlı olanların tüm konuları ele alıp ve yönetmek amacıyla ilk kurulan kurulmuştur.
2. İslam Devrimi yüksek Konseyinin 18 Mayıs 1980 kararıyla ticaret odası başkanı, sanayi ve madenler odası başkanı ve esnaf odası başkanlarının seçim hakkının devlete transfer edilmesi.
3. İslam Devrimi yüksek Konseyinin 7 Haziran 1980 kararıyla bankaların millileştirilmesi ve yöneticilerinin hükümet tarafından seçilmesi.
4. İslam Devrimi yüksek Konseyinin 18 Haziran 1980 kararıyla üretim, ticari ve sanayi birimlerin devlete bağlanması.
5. Sanayi mülkiyetinin devlete transferi ve sanayi koruma ve kalkınma kanununun çıkarılması.
6. İslam Devrimi yüksek Konseyinin millileştirme politikalarının devamında 9 ağustos 1980 kararıyla 24 özel şirketin mülkiyetinin ziraat bankasına (BANKE KEŞAVARZİ) devredilmesi.
7. İslam Devrimi yüksek Konseyinin 8 Mart 1981 kararıyla danışmanlık ve müteahhitlik şirketlerin mülkiyetinin devlete transfer edilmesi.

8. 2 Ocak 1981 kararıyla millileştirilmiş şirketlere sınırlı kendilerin(ne demek bu) verilmesi.
9. 11 Ocak 1981 kararıyla devlet planlama teşkilatının kuruluşunun onaylanması ve devlet kuruluşları ve devlete bağlı olan kar amaçlı kuruluşlara mali desteklerin sağlanması.
10. Arazinin ve meraların kamulaştırılması
11. Doğal kaynakların mülkiyetinin kişiler, özel gruplar ve kurumlara transfer edilmesi ile ilgili kararlar:

    11.a. Ülke kaynaklarını arama ve çıkartma hakkının Sanayi ve Madenler Bakanlığı'na verilmesi.

    11.b. İhtiyaç duyulan malların alım, kiralama ve taşıma hakkının ihalesiz Satın Alma Komitesine verilmesi; dış ticaretin devlet kontrolünde olması amacıyla tüketici ve üretici haklarını koruyan kurumun faaliyete geçirilmesi; anayasa çerçevesinde devletin ekonomiye egemen olduğuna resmiyet kazandırılması (1980 Anayasanın 4. bölüm 43, 45 maddeleri).

4.2.3. İran'da Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Kuruluş Nedenleri

Ekonomik ve sosyal problemlerin çözümlenmesinde devlete düşen görevler için çeşitli müdahaleler yapılmaktadır. Devleti girişimlerde bulunmaya ve ülke ekonomisine müdahale edebilecek kuruluşlar kurmaya zorlayan nedenler bulunmaktadır. İran'da Kamu İktisadi Teşebbüslerinin bulunmasını destekleyenler, KİT'lere ihtiyaç duyulmasının nedenlerini, ekonomik ve ekonomik olmayan nedenler olarak ikiye ayırmışlardır.

4.2.3.1. Ekonomik Nedenler

Piyasa mekanizmasının başarısızlığı KİT'lerin en önemli ortaya çıkma nedenlerindendir. Bu açıdan ekonomik kaynakların kamu mülkiyetinde olması, ekonominin kamu sektörü tarafından kontrol edilmesi ve yönlendirilmesi, piyasa mekanizmasının ekonomik dengeyi sağlamada ve kaynakların verimli kullanılmasında başarısız olmasına normal bir tepki olarak görülmektedir.

Mükemmel işleyen tam rekabet piyasasına ve bu ütopyanın başarısızlığına tepki olarak ortaya çıkan planlama sürecinde KİT'lerin olması ülkelerin kalkınma planlarını uygulamaları için gereklidir. Buna göre, tek elde toplanan mülkiyet ve yönetim planlama sürecini kolaylaştıracaktır.

Kit'lere ihtiyaç duyulmasının diğer bir ekonomik nedeni ise, özel sektörde gerekli motivasyonu yaratmak ve artırmaktır. Devlet özel sektörün daha etkin faaliyet göstermesi için yardım etmeli ve ona gereken imkânları sağlamalıdır. Bunun için de devlet sübvansiyon, vergi ve para politikalarını kullanmalıdır. Böylece kar ve risklerin oranı belli olur ve özel sektörün de bu alanda faaliyet göstermek isteği oluşur.

Başka bir neden ise toplum kaynaklarının ve tasarruflarının etkin kullanımıdır. Çok açıktır ki bir ülkenin ekonomik kalkınma ve büyüme sürecini kolaylaştırmak için o ülkede var olan kaynaklar ve tasarrufların donanım ve etkin kullanımı çok önemlidir. Genel olarak sorunların yaşandığı bu alanda kamu mülkiyetinde olan KİT'ler tarafından karların etkin kullanımı ve nakit sermayelerin oluşturması, tasarrufların oluşumunda ve yatırımların yapılmasında etkin bir yöntem olabilmektedir (Borucerdi, 2010: 107–108).

4.2.3.2. Ekonomik Olamayan Nedenler

İdeolojik açıdan KİT'lerin ortaya çıkışını incelersek, "Marksistler" ve sosyalistler, kamu ve devlet mülkiyetini bir üretim aracı gördükleri için özel mülkiyeti istismar ve gelişmenin engeli olarak kabul etmektedirler. Eski Sovyetler, Sosyalist Doğu ülkeleri, gelişmemiş ya da gelişmekte olan ülkelerdeki destekleyicileri bu ideolojinin örnekleridir. Millileştirmeyi destekleyen solcu ve sağcılar gruplar ise ekonomide devlet müdahalesinin toplumun gelişimi için çok önemli olduğunu savunmaktadırlar. İran'da Doktor Musaddık'ın milli hükümetini, Mısır'da Cemal Abdulnasir ve bazı Batı ülkeleri KİT'lerin kurulumuna yönelik adımlar atmışlar ve ekonomide devlet müdahalesini sağlamışlardır (Rezaei, 2009: 27).

KİT'lerin oluşumu, çeşitliliği ve ülkelerin ekonomilerinde faaliyet göstermesi siyasi bir zorunluluktur. İstihdamın artırılması ve KİT'ler aracılığı ile siyasi himayenin sağlanması (Munevveriyan, 2000: 38–236), toplumun yaşam düzeyinin yükseltilmesini amaçlayan sosyal nedenler, kişilere çalışma olanaklarının verilmesi, her türlü sosyal güvenlik ve çalışma haklarının garanti altına alınması ve yeterli düzeyde ücret verilmesi bu nedenlerden bazılarıdır (Akdoğan, 2006: 435).

İran'da ise KİT'lerin temel oluşum sebepleri ise her dönem için farklılık göstermektedir. İran'da KİT'lerin oluşum nedenlerinin en önemlilerini şöyle özetleyebiliriz:

- Ülkenin ekonomik kalkınması ve gelişimine yardımcı olmak:
- istihdam,
- petrol gelirlerine bağlı olan bir ekonomiyi petrol dışı alanlarda güçlendirebilmek,
- devleti finanse etmek için kaynak sağlamak;
- tüketiciyi desteklemek ve fiyat istikrarı;
- özel sektörün gereken ekonomik faaliyetlerde güçsüz olması nedeniyle milli sanayi desteklemek,
- gelir dağılımında adaletin sağlanması ve
- milli güvenliğin artışıdır (Gozaresheegtesadi, 2001).

4.2.4. İran'da Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Oluşum Yolları

Her ülke kendi yönetim, gereksinimleri ve gerekçelerine bağlı olarak, devletin iç yasaları ve kanunlarına dayanarakKİT'lerini kurarlar. İran'da Kamu Denetim Kanunu'nun 4'üncü maddesinde Kamu İktisadi Teşebbüslerini nasıl oluşacağına değinilmiştir (Shams, 1995: 39).

İran'da KİT'lerin oluşum yollarından biri millileştirmektir. Mülkiyeti ve yönetimi özel kişi ya da şirketler elinde olan ve daha sonra kamu bünyesine geçirilen kuruluşlara millileştirilmiş kuruluşlar denir. Millileştirmek (Nationalization), sosyalleştirmek (Socialization), kamu mülkiyeti, devlet mülkiyeti ve sosyal mülkiyet gibi kavramlar ile aynı sırada yer almaktadır. Milli mülkiyet özel mülkiyetin

karşısındadır ve kooperatif mülkiyeti kapsamamaktadır. Genelde millileştirme tazminat ödeyerek yapılmaktadır. Sosyalist-devrimci rejimler, üretim araçlarının özel mülkiyetini ortadan kaldırmak için, millileştirmeyi temel bir amaç olarak takip ederler.

İran'da ise yabancı yatırımların millileştirilmesinin sömürgecilik karşıtı bir mücadelede yer alan temel yollardan biri olduğunu görebiliriz. 1951 İran petrol sanayisinin millileştirilmesi bunun en önemli örneklerindendir (Shams, 1995: 40).

Diğer bir yöntem ise kamulaştırmadır. Tazminat ödemeden millileştirmeye, kamulaştırma (Expropriation) denir. Bu durum genelde devrimden sonra ortaya çıkar. 1980 yılında kabul edilen, İran Anayasasının 49.maddesi bunun en iyi örneğidir.

4.2.5. İran'da Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Oluşum Amaçları

İran kamu iktisadi teşebbüslerinin 5 oluşum amacından bahsedilmektedir. Bunlar da aşağıda özetlenmiştir:

Ekonomide mal ve hizmet üretimini sağlarken toplumun faydasını maksimize etmek KİT'lerin temel amaçlarındandır. Oysa özel firmalarda kar maksimizasyonu önceliktedir. İran KİT'lerinin diğer bir oluşum amacı ise ülkenin kaynakları, sermayeleri ve elde olan teknolojiyi kullanarak ülke vatandaşlarına istihdam yaratılmasıdır.

Sosyal amaçlar ise; adil bir gelir dağılımının sağlanması, ülke genelinde dengeli gelişmenin yakalanması ve kırsal kökenli göçlerin önüne geçilmesi, çevre kirliliğini azaltılması, istihdam yapısının bilgi ve beceri düzeyinin geliştirmesi şeklinde özetlenebilir.

İdeolojik amaçlar, KİT'lerin oluşum düşüncesini ifade etmektedir: ekonomik güç ve dışsallıklarının kişilerin eline geçmesine izin verilmemelidir. Ülkelerde özel sektörün bazı ekonomik faaliyetleri ve çok uluslu şirketlerin günden güne daha da çoğalması da bu inancı tetiklemektedir.

4.2.6. İran'da Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Yapısı ve İşleyişi

İran kamu iktisadi teşebbüslerinin işleyişini genel olarak aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

Ekonomik olarak, ülkedeki KİT'lerin üretim ve hizmet performansı yönünden verimsiz, özel sektörün ise verimli işlediğini söylemek doğru olamaz (Borucerdi, 2010). Kamu sektörünün verimsiz olmasının en çok bilinen nedenlerinden biri faaliyet süreçlerinde siyasi faktörlerin müdahalesidir. Gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda, KİT'ler siyasi gruplar tarafından bir araç olarak kullanılmaktadır. KİT yöneticilerinin seçimi ve atanması, istihdam, alım ve satım, fiyatlandırma kararları siyasi müdahalelerin bir fonksiyonudur. KİT'lerin iflas tehlikesiyle karşılaşmaması, kamu tekeli olanlarınpiyasanın taleplerine tepki vermek için yeterli motivasyona sahip olmaması gibi unsurlarkaynak tahsisinde verimsizlik ile karşılaşabilmektedir.

Mali olarak bakıldığında; gelişmekte olan ülkelerde KİT'ler yatırımları için mali güçlük çekmekte ve devlet kaynaklarına bağımlı kalmaktadırlar. Bu durum ve birikmiş geçmiş yıl zararları da kamu üzerindeki bütçe yükü olarak değerlendirilmektedirKİT'lerin finanse edilmesinin makro ekonomik boyuttaki etkisi ülkeden ülkeye değişmektedir, ama genel olarak gelişmekte olan ülkelerde KİT'lerin mali açığı enflasyon, ödemeler açığı ve ekonomide dengesizliklere yol açmaktadır (Borucerdi, 2010).

Bununla birlikte, KİT'lerin adil bir gelir dağılımının sağlamasında başarısız olduklarına inanılmakta ve nedenlerini aşağıdaki gibi özetlenmektedir:

KİT'lerin mali kaynaklara kolay erişmesinin sonucu, bu kuruluşlar emek-yoğun teknolojiler yerine sermaye-yoğun teknolojileri kullanmayı tercih ederler ve bu da iş fırsatlarının azalmasına neden olmaktadır. KİT'ler üzerinden gerçekleştirilen sübvansiyonların tüm ülke vatandaşlarına yansıması ve yoksulluk ve gelir dağılımında eşitsizliğinin azalması için tutarlı programların olmaması yoksul grupların gözetilmesini ötelenmektedir. Fiyat kontrolü politikaları ise tüketicilerin yükünü azaltmamakta ve üreticilerin zarara uğramalarına neden olmaktadır.

İran'daki bazı iktisatçılar yukarıdaki nedenleri göz önüne alarak, KİT'lerin beklenen amaçlara ulaşmada başarısız olduklarına, devlet ve milli ekonominin sırtında ağır bir yük olduklarına ve bu kuruluşların özel sektöre transfer edilmelerinin zorunlu olduğuna inanmaktalar.

4.2.7. İran'da KİT'lerin Sorunları ve Başarısızlık Nedenleri

Devrim'den sonra İran devletinin en büyük sorunlarından biri, KİT'lerin yarattığı zararların karşılanmasıdır. 1974 yılından günümüze kadar KİT'lerin durumunu incelediğimizde bu kuruluşların kayıp ve zararlarının her yıl daha arttığını çok açık bir şekilde görebiliriz. 1980'lı yılların başlarına kadar sanayi sektörünün artı değerinin %70'i KİT'ler tarafından üretilmektedir. KİT katma değeri GSYİH'in %15'i civarındadır. 1994–2000 yılları arası KİT'lerin mali kayıpları, toplam gelirlerinin %51'ne ulaşmıştır. Aşağıdaki tabloda KİT'lerin kar ve zararlarını bu yıllar arasında çok açık bir şekilde görebiliriz. Görüldüğü gibi devrimden sonraki yıllarda KİT zararları, karlarından daha hızlı büyümüştür.

Tablo 4.1.1: Kamu İktisadi Teşebbüslerinin kar ve kayıp rakamları (Milyar Riyal)

Yıl	Kar	Zarar	Net Kar
1973	17.3	9.9	7.4
1974	1059.2	60.5	998.7
1975	1210.5	79.0	1131.5
1976	1356.9	105.4	1251.5
1977	1209.7	32.2	1177.5
1978	1705.3	113.3	1592
1979	2116.3	210.7	1905.6
1980	4.9	51.5	—46.6
1981	82.8	371.9	—289.1
1982	230.9	348.6	—117.7
1983	316.8	171.9	144.9
1984	328.6	248.2	80.4
1985	311.3	285.4	25.9

1986	341.0	148.7	192.3
1987	351.4	304.8	46.6
1988	329.8	286.9	39.9
1989	293.5	267.2	26.3
1990	391.5	454.1	—62.6
2003	207.2	404.3	—197.1
2004	241.6	648.6	—407
2005	405.1	124.9	280.2
2006	1041.7	124.6	917.1

Kaynak: İran Devlet Planlama Teşkilatının verilerinden derlenmiştir, 1991 ve 2006

İran'da Kamu İktisadi Teşebbüslerinin birinci sorunu önceden yapılan tahminlere rağmen, beklenen kara ulaşılamaması ve yeni yatırımlar için bir kaynak oluşturamaması ve kamunun mali yardımlarından yararlanmalarıdır (Munevveriyan, 2000: 239). İran'da Kamu İktisadi Teşebbüslerinin başarısızlık ve kötü performans nedenleri bazı iktisatçılarca iki ayrı kategoride incelenmiştir:

4.2.7.1. İçsel Faktörler

KİT'lerin yöneticilerinin siyasi kaygılarla seçilmesi: İran'da kamu kuruluşlarının yöneticilerinin seçimi bilimsel standartlardan öte siyasi görüşler üzerinden yapılmakta ve seçilmişler de pozisyon ve mevkilerini korumak için yönetim süreçlerinde muhafazakâr siyasi davranışlar göstermektedirler. Sonuç olarak girişim, yaratıcılık, yenilik KİT'lerde çok az görülmektedir.

Ağır bürokrasi, devletin maliye politikalarının uygulamasında, güvensizlik ilkesini taşımaktadır. Dolayısıyla KİT'lerin kararları karmaşık bürokratik darboğazlarda kalmakta ve kararların uygulanması çok uzun bir sürece yayılmaktadır. Ayrıca KİT'lere bütçeden aktarılacak paylarda sayıştay ve denetim kuruluşlarının harcadıkları zaman etkili olmakta ve gecikmeler yaşanmaktadır. Yönetim verimsizliğine eklenen zaman verimsizliği kuruluşların ekonomik faaliyetlerini de kötü etkilemektedir.

4.2.7.2. Dışsal Faktörler

KİT'lerin maliyet ve muhasebe tahminlerini gerçekçi yapamamaları proje ve yatırımları öngörülenden daha yüksek bir düzeye taşımakta ve süreç planlamaların başarısızlığı ile sonuçlanmaktadır. Maliyetli politikaların uygulaması ve istihdamın kamu kesimine alımlar yoluyla artırılması gibi kısa vadeli refah politikalarının izlenmesiKİT'lerin verimsiz olma nedenlerinden biridir. Örneğin 1966–1986 yılları sırasında kamu sektöründe çalışanların sayısı 1,8 milyon kişi artmıştır. Ancak aynı dönemde özel sektör 1,2 milyon kişi çalışanını kaybetmiştir. Devrimden sonra İran-Irak savaşının bitmesi ile gün yüzün çıkan KİT'lerin verimsizliği ekonomik reformların ve düzenlemelerin, ülke ekonomisi için elzem hale geldiğini göstermiştir. Bu durum 1989–1993 yıllarını kapsayan birinci iktisadi, sosyal, siyasi ve kültürel kalkınma planın yazılmasına neden olmuştur. KİT'ler ve kamu kuruluşlarının özel sektöre transfer edilmesi birinci kalkınma planının en temel politikalarındandır. Bu program ile ekonomiyi daha verimli hale getireceğine inanılan özel sektörün işbirliğinin arttırılması hedeflenmektedir. Daha sonra sırayla ikinci 5 yıllık kalkınma planı 1995–1999 dönemleri için, üçüncü kalkınma planı 2000–2004 dönemleri için yapılmıştır.

Bu kalkınma planları ile devletin ekonomik faaliyetlerinin azalacağı ve ekonominin liberalleştirilmesi için uygun zeminin hazırlanacağı öngörülmüştür. Dördüncü kalkınma planında (2005–2009) ise, 2025 yılına kadar devlet alanının küçültülmesi ve özelleştirmelerin hızlandırılmasına vurgu yapılmaktadır. Ancak yine de günümüz itibariyle İran ekonomisinde özelleştirmeler sağlanamamış ve devletin ekonomik alandaki müdahalesi azaltılamamıştır.

4.2.8. İran'da Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Diğer Sorunları

İran'da Kamu İktisadi Teşebbüslerinde verimsizliğe ve sorunlara yol açan diğer sorunları aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

İran Kamu Denetim Kanunu'nun 4'üncü maddesi Kamu İktisadi Teşebbüslerinin tanıtım kaynağı olarak tanınmış fakat bu kanunun tüm kamu kuruluşları için geçerli olmaması özellikle denetleyici kurumlar açısından çelişkiyle

sonuçlanmaktadır. KİT'lerin çokluğu koordinasyon eksikliği ve kanunlarda KİT'lerin bütçeleme kaynakları ve süreciyle olan çelişkileri karmaşa yaratmaktadır. Düzenleyici ve denetleyici kurumlar tarafından yapılan paralel görevler ve ortaya çıkan görev çatışması, KİT'lerin yönetim kurulunun uygun bir rol ifa etme eksikliği, KİT'lerin performanslarının değerlendirimesi için uygun bir sistemin oluşturulmasını engellemektedir (Barnamerizi, 2000: 143–145).

Devletin adaletli gelir dağılımı, enflasyonun önlemesi, tekellerin kontrolü ve diğer sosyal amaçlar için, özellikle mal ve hizmet fiyatlandırmasına olan müdahalesi, KİT'lerin gelirlerinin azalmasına ve kayıplara neden olmaktadır. İş gücü ile ilgili yasalardan kaynaklanan sorunlar, sermaye piyasasının gelişmemesi ve yabancı sermayelerin önündeki engeller, yatırım için gereken mali kaynakların kısıtlı olması, rekabet olmadığından çoğu kuruluşun tekel gücünde çalışması ve ülke üretim kapasitesinin tam kullanılmaması KİT'lerin diğer ekonomik sorunları olarak sıralanabilmektedir (Barnamerizi, 2000: 143–145).

4.3.İRAN'DA KAMU İKTİSADİ TEŞEBBÜSLERİN KISA ÖZELLEŞTİRME TARİHÇESİ

Diğer bölümlerde, özelleştirmenin ne olduğundan, İran İslam Cumhuriyetinin genel ekonomik durumundan ve İran Kamu İktisadi Teşebbüslerinden bahsedilmiştir. Bu bölümde ise, İran'da özelleştirmenin tarihçesinden, amaçlarından, özelleştirmeye yönelik hazırlık çalışmalarından bahsedilecektir. Özelleştirme kapsamına alınan kuruluşlar, İran'da özelleştirmenin yasal çerçevesi, Bakanlar Kurulu ve meclisin kararlarında özelleştirme ve özelleştirmenin kurumsal yapısı hakkında bilgiler verilecektir.

İran-Irak savaşı bittikten sonra ekonomik reform düşüncesi ve onunla birlikte özelleştirme fikri canlanmıştır. 1989 yılında meclis onayından geçen birinci Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Kalkınma Planı ve bu kanunun birinci bölümünün 4-37, 8–1 ve 8–3 fıkralarının uygulaması ile ekonomik faaliyetlerin verimliliğinin artırılması, devletin faaliyet gösterdiği alanların küçültmesi ile ekonomik dengenin

sağlanması ve ülkenin kaynaklarının etkin kullanımı görüşleri uygulanmaya başlamıştır. Bu amaç doğrultusunda, kamu kuruluşlarına ait olan hisseler, borsa, ihale ve görüşme yöntemleri kullanarak satılmaya başlanmıştır. 1998–1999 İkinci Kalkınma Planının 35'inci fıkrasında ve takibindeki üçüncü ve dördüncü kalkınma planlarında özelleştirmelerin uygulanması ve devamı için tavsiyelerde bulunulmaktadır (Rezaei, 2009: 15).

Devletin konuyla ilgili hazırlamaya çalıştığı yasal zemine rağmenilk gözlemler özelleştirme konusundaki başarıları çok tartışmalı hale getirmiştir. 1989 yılından itibaren takip edilen istatistiki bilgiler, KİT'lerin bütçe içindeki payının arttığı ve devletin özelleştirme amaçlarına varamadığının en büyük göstergesidir.

Özelleştirme politikasının en önemli amacı 1979 devriminden sonra yeni kurulmuş olan veya devlet tarafından millileştirilen şirketlerin yeniden özel sektöre transfer edilerek kamu mülkiyetinden çıkarılmalarıdır. devrim sonrası millileştirilen şirketlerin özel sektöre yeniden geri verilmesine özen gösterilmiş, bu nedenle el konulan bu şirketlerin yönetimi ve yetkisini elinde bulunduran ve kendisi de bir kmu kurumu olan İran Ulusal Sanayi Kurumu (Sazmane Sanaye Melliye İran) ve İran Sanayi Geliştirme ve Yenileme Kurumu'na (Sazmane Gostareshe Sanaye Melliye İran) bağlı olan tüm şirketler özelleştirme sürecine dâhil edilmişlerdir.

4.4. İRAN'DA ÖZELLEŞTİRMENİN AMAÇLARI

İran'da özelleştirme resmi ve resmi olmayan amaçları barındırmaktadır.

4.4.1. Resmi Amaçlar

İran'da KİT'lerin özelleştirme süreci 1989 yılında birinci ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınma planı içerisinde ve yeni ekonomik programlar çerçevesinde başlamıştır. Resmi amaçlar 19.05.1991 tarihinde onaylanan 5283–109 sayılı Bakanlar Kurulu kararında geçen maddelerde belirtilmiştir. Buna göre;

- Faaliyet performansının iyileştirilmesi: ile mülkiyeti özel sektörde bulunan işletmelerin kamuya göre daha etkin olduğu inancı dolayısıyla da, verimlilik artışında mülkiyetin göz önünde bulundurulması gerektiği vurgulanmaktadır (Behkiş,2005,. Borucerdi,2010). Bu görüşü benimseyenlere göre, özel sektör piyasa sinyallerine kamu kuruluşlarına göre daha çok duyarlı olduklarından şirket dışı değişimler ve üretim faktörlerinin kullanımında olan değişimler karşısında daha esnek bir yapıya sahiptir. Verimliliğin ikinci ilkesini piyasa rekabetine dayandıranlar ise, özelleştirmenin etkin kaynak tahsisi için bir araç olduğuna inanmaktadırlar.

- Devletin faaliyet alanını küçültmek, özelleştirmenin en önemli amaçlarındandır.

- Ekonomik denge, bütçe açığı, enflasyon, fiyat farkları, ödemeler dengesi, istihdam vb, konular her zaman politikacıları düşündüren konulardır. KİT'lerin satışı ise bu sorunları tamamen ortadan kaldırmamaktadır. Bu yüzden devletin özelleştirmeden amacı ekonomik dengenin sağlanması olmalıdır.

- Ülke kaynaklarının etkin kullanımı ise kamu kuruluşları verimsizliklerinden ve potansiyellerin değerlendirilememesinden dolayı gerçekleştirilememektedir. KİT'lerin özelleştirilmesi ile de kullanılmayan potansiyellerin ve enerji, sermaye ve iş gücünün etkinliğinin artırılması yoluyla şirketlerin verimliliğinin arttırılması beklenmektedir. Bu düşünceye dayanarak İran İslam Cumhuriyeti'nin özelleştirme amaçlarından biri ülke kaynaklarının etkin kullanımıdır.

4.4.2. Resmi Olmayan Amaçlar

İran'da devlet resmi amaçlar dışında, gayri resmi amaçlarla da hareket etmektedir. Bu yüzden devlet kanunlar ve kararlarda geçen resmi amaçlar dışında resmi olmayan amaçların da peşindedir. Keşf ettiğim amaçlar aşağıdakı gibidir:

- Sermaye piyasasının geliştirilmesi: İran'da özelleştirmenin bir başka amacı sermaye piyasasının ve finansal piyasalarda çeşitlilik sağlamak için gereken mekanizmanın geliştirilmesidir. Bu doğrultuda devlet tasarrufları bu tür piyasalara yönlendirmeye çalışır.

- Ekonomik kararlarda devlet müdahalesinin azaltılması: özelleştirmenin kaynakların etkin tahsisi doğrultusunda olan diğer bir amacı ise, ekonomik kararların alınmasında devlet müdahalesinin azaltılmasıdır. Bu amacı mikro ve makro boyutlarında inceleyebiliriz:

  Mikro boyutta amaç, işletmelere siyasi değil, ekonomik bir kimlik verilmesidir. İran'da genelde kamu kuruluşları siyasi birimlerdirler ve bu kuruluşlar ekonomi dışı amaçlar güdebilmektedirler. Yönetim ve organizasyonları ağır bir bürokrasiye sahiptir ve siyasi ilişkilerden çok etkilenmektedir. Dolayısıyla işletmeyi ekonomik amaçlar doğrultusunda hedeflendirmek, işletmenin piyasa değerinin ve karının maksimizasyonu sağlamak, işletmenin mali kaynaklarının etkin tahsisi, iç verimliliğinin artırılması ve yeniliklerle uluslararası piyasalara nüfuz etmek gibi amaçlar KİT'lerin özelleştirmesinden beklenmektedir.

  Makro boyutundan amaç ise, özelleştirme süreci ile beraber piyasa sürecinin işleyişini destekleyecek kontroller ve kuralların kaldırılmasını da içermektedir. Rekabet sürecinde iç etkinlik ve ülke kaynaklarının etkin kullanımını sağlanmalıdır.

- Özelleştirme likiditenin artması için bir araçtır bölgede bütçe açığının para basarak kapatılmaya çalışılması ülkelerin en büyük sorunlarındandır.

Ekonomik istikrar politikaları çelişen budurum önlenmeyi gerektirmekte, ancak kimi ülke merkez bankaları özerkliklerinin bulunmamasından ötürü bunu sağlayamamaktadır. Devletin, özelleştirme yoluyla satacağı varlıkları para basmayı ikame edecek bir nakit kaynağı olarak görülmektedir.

- Fiyat farklılıklarının ve sübvansiyonların düzenlenmesi, siyasi yönlendirmeler ve kararlarla karşı karşıya kalan KİT'lerin piyasa fiyatları doğrultusunda hareket etmelerini amaçlamaktadır. Devlet, üretim maliyetlerinden dahi düşük fiyatlarda satış yapan KİT'leri doğrudan ödemeler ile sübvanse etmektedir. Devlet bu düzenleme ile fiyat farklılıkları ve sübvansiyonların düzenlenmesini planlamaktadır.

- Tüketici haklarını ve faydalarını korumak, özelleştirme sonucu gelecek piyasa disiplininin siyasi kararların yerini alması ve özel sektörün elinde olan kaynakların daha etkin ve verimli kullanılacağı varsayımı sonucu tüketicilerin de daha fazla fayda sağlayacağı düşüncesi üzerine oturmaktadır.

- Özel sektör yatırımlarının güçlendirilmesi İran İslam cumhuriyeti devletinin özelleştirmede resmi olmayan amaçlarından birisidir. Bu amaçla liberal politikaları ve anti-tekel yasaları uygulayarak özel sektörün çeşitli ekonomik alanlarda yatırım yapması için daha fazla motivasyonun sağlanması hedeflenmektedir.

- Piyasada rekabet oluşturmak; ve rekabetin verimliliği artırdığına dair inanç özelleştirmeyi kaynak tahsisinin etkinliğinde bir araç olarak görmektedir. Bu yüzden rekabet özelleştirmenin temel amaçlarından kabul edilebilir.

- Politik amaçlar; özelleştirme siyasi amaçlar taşıyabilir. Bu açıdan devletin özelleştirme ile siyasi reformlar peşinde olması mümkündür. Ekonomik gücün belli bir sınıf ya da özel sektöre aktarılması siyasi güce neden olabilir.

- İdeolojik amaçlar; siyasi yöneticilerin liberal düşünceleri özelleştirmenin temellerini oluşturabilir. Örnek olarak 1979 yılında İngiltere'de Margaret Teacher ve 1980 yılında ABD'de Reagan özelleştirmenin yayılmasına neden olmuşlardır (Borucerdi, 2010).

4.5. İRAN'DA ÖZELLEŞTİMENİN YASAL ÇERÇEVESİ

İran İslam Cumhuriyeti 3'üncü ve 4'üncü ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınma planları kanunlarının birçok farklı maddelerinde özelleştirmeye ve onun kapsamını geliştirmeye vurgu yapmıştır. 3'üncü kalkınma planı kanununda özelleştirmeyle ilgili maddeler; 9, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 27; 4'üncü kalkınma planında özelleştirme ile ilgili olan maddeler ise 21, 25, 28, 102, 136, 145, 148, 160'dır. Bu maddelerde KİT'lerin yönetim ve mülkiyetinin özel sektöre ve kooperatiflere transfer edilmesine vurgu yapılmıştır (Özelleştirme İdaresi, 2008).

Neden yasalar ve kararlara rağmen İran'da Kamu İktisadi Teşebbüslerinin özel sektöre transferi ve özelleştirme süreci bu kadar ağır ve yavaştır? Özelleştirme yolunda olan en büyük engel İran İslam cumhuriyeti anayasasının bazı ilkeleridir. Bu da özelleştirmelerin çok yavaş olmasına neden olmuştur. Örnek olarak, genel denetim kanununun 44, 45, 49, 79 ve 130 numaralı maddeleri, ticaret kanununun 139, 591, 141 ve 115 numaralı maddeleri, vergi kanununun 138 ve 131 numaralı maddelerine vurgu yapabiliriz. Ama burada çok önemli olan ve açıklamaya çalışacağımız kanunun maddeleri, anayasanın genel denetim kanununun 45'inci maddesi, 49'uncu maddesi ve en önemlisi 44'uncu maddesidir.

4.5.1. Anayasanın 45. maddesi

"Enfal ve vefat durumlarından kalan araziler gibi kamu servetleri, madenler, denizler, göller, nehirler ve diğer kamu suları, dağlar, vadiler, ormanlar, kamışlıklar, doğal ağaçlıklar, meralar, varisi olmayan miras, sahibi bilinmeyen mülk ve mallar,

gaspçılardan geri alınmış olan kamu malları, kamu ve toplum yararı için İslami hükümetin yetkisi altındadır" (1980 Anayasası).

4.5.2. Anayasanın 49.maddesi

"Devlet, faiz, haciz, rüşvet, şike, hırsızlık, kumar, devlet sözleşmeleri ve ihalelerinin kötü kullanımı, fesat yerlerinin açılması ve benzer gayri meşru gelirlerin kazanıldığı yerlere el koyup ve elde edilen malları hak sahibine geri verilmesi ve mal sahibinin belli olmadığı durumda ise kamuya teslim etmekle görevlidir. Bu karar yasal incelemeler, araştırmalar ve ispatlar ile yapılmalı ve devlet tarafından uygulanmalıdır" (1980 Anayasası).

Anayasanın ilkelerini göz önüne alarak, aşağıda anayasadan kaynaklanan devletin büyüme nedenlerinden birkaç örnek verilecektir:

Anayasa 1980 yılında yazılıp onaylandığı zaman, ülkenin çelik üretimi 1 milyon tonun altındaydı. 1990'larda bu sayı 7 milyon tona ulaşmıştır. Günümüzde ülkenin çelik üretim kapasitesi 13,2 milyon tondur ki bu sektörün özelleştirmesi 2007 yılında başlamıştır. 1980 yılı itibariyle Petro-kimya ürünlerin üretimi 1 milyon tonun altındadır ve bu rakam üçüncü kalkınma planında (2000–2004 yılları arası) 30 milyon tona ulaşmıştır. Dördüncü kalkınma planı sonunda petro-kimya sektöründe bölgede ikinci olunması öngörülmektedir. Bu sektörün özelleştirilmesine 2009 yılından itibaren başlanmıştır (Gozaresh, 2011).

1980 yılında ülkede sabit telefon sayısı yaklaşık 1 milyon hattır. 1987 yılında 1 milyon 700 bin ve 2001 yılında 10 milyona ulaşılmıştır. Günümüzde bu rakam 40 milyonu aşmıştır ve bu sektörün bir kısmının özelleştirmesine 2010 yılından itibaren başlanmıştır. 1987 yılı itibariyle ülkenin elektrik üretim kapasitesi 15537 MW iken, 1999 yılında 30627 MW'a ulaşarak iki katına çıkmıştır. Günümüzde 40 bin MW'ı aşmıştır ve onun da özelleştirilmesi için araştırmalar yapılmaktadır (gozaresh, 2011).

KİT'ler ve kamu kuruluşları anayasanın bu ilkelerine dayanılarak yasal çerçevede her gün büyümeye devam ediyorlar. Özel sektör devletin isteklerine rağmen bu ekonomik alanlarda kendinden motivasyon gösterememektedir.

4.5.3. Anayasanın 44.maddesi

"İran İslam Cumhuriyetinin ekonomik sistemi üç sektörden; Devlet sektörü, Özel sektör ve Kooperatif sektöründen oluşmaktadır. Tüm sanayi, dış ticaret, maden, bankacılık, sigorta, baraj ve kanalizasyon, radyo, televizyon, posta, telgraf, telefon, hava alanları, denizcilik, demir yolları ve benzerleri kamu mülkiyetinde ve devlet kontrolü altındadır. Kooperatif sektörü, köylerde ve şehirlerde, İslam kurallarına uygun bir şekilde kurulan tüm kooperatif dağıtım ve üretim şirketleri ile bu tip kuruluşları kapsamaktadır. Özel sektör, devlet ve kooperatif sektörlerinde olan tarım, hayvancılık, sanayi ve hizmetler faaliyetlerinin tamamlayıcısı olan kısımları kapsamaktadır" (Anayasa, 1980).

Bu yüzden anayasanın büyük sanayilerin devlet mülkiyetinde olmasına bu kadar vurgu yapılması ile bu faaliyetlerin özel sektöre transfer edilmesi zorlaştırılmıştır. Ancak anayasanın yeniden gözden geçirilmesi ile bu konu olanaklı olabilir.

Bir sonraki başlıkta 2005 yılında dini liderin anayasanın 44.maddesiyle ilgili yaptığı açıklamaya ve verdiği karara; bu konuyla ilgili yasama, yargı, yürütme başkanlıklarına verdiği talimatlardan bahsedip sonra 2006 yılında yine kendisi tarafından konu edilen anayasanın 44.maddesinin ''C'' fıkrasının stratejik politikalarından bahsetmeye çalışacağız.

4.5.4.Dini Liderin 44.madde ile İlgili Yaptığı Açıklama ve Verdiği Kararlar

İran İslam cumhuriyeti anayasasının 44. maddesinin genel politikaları, 43. maddenin içeriğini de dikkate alarak:

- Ekonomik gelişmeyi hızlandırmak
- Toplum genelinde mülkiyetin sahipliğinin artırılması ve sosyal adaleti sağlamak
- İktisadi kuruluşların performansını, iş gücünü ve teknolojik verimliliklerini artırmak
- Milli ekonomide rekabeti artırmak

- Milli ekonomide özel sektörün ve kooperatif sektörünün payını artırmak
- Ekonomik faaliyetlerde devletin mali ve yönetim yükünü azaltmak
- İstihdamı artırmak
- Toplumu tasarruf ve yatırıma teşvik etmek, hane halkı gelirlerinin artırmak şeklindedir.

Bu politikaları uygulamak için yeni kanunlar ve bazı mevcut kanunların değiştirilmesi ve yeni politikaların uygulanması gerekmektedir:

4.5.5. Devlet Sektörünün Büyümesinin Önlenmesi ve Diğer Sektörlerinin Gelişmesinin Genel Politikaları

1. Devlet anayasanın 44.maddesinin içeriği dışında yeni ekonomik faaliyetlerin yapılmasına izin vermemektedir. 44.maddenin dışında tüm ekonomik faaliyetler, en geç dördüncü kalkınma planın sonuna kadar (yıllık faaliyetlerin % 20 azalması), özel, kooperatif ve sivil topluma transfer edilmelidir. Güvenlik, askeri ve polis ürünleri gizlilik ilkesine dayanılarak bu konuyu kapsamamaktadır.

2. Özel sektörün, kooperatiflerin ve halkın, 44.maddede geçen alanlarda yatırım yapmasına, mülk edinmesine ve bunları yönetmesine aşağıdaki faaliyetlerde olmak üzere izin verilmiştir:

   - Büyük sanayiler, Ana sanayiler (Petrol ve Doğal Gazın alt sanayileri gibi) ve büyük madenler (Petrol ve Doğal Gaz dışında).
   - Para ve Ticaret politikaları çerçevesinde olan dış ticaret faaliyetleri
   - Sivil toplum kuruluşları ve kooperatif şirketleri tarafından yapılan bankacılık faaliyetleri
   - Sigorta faaliyetleri
   - Enerji, iç tüketim ve ihracat amacıyla elektrik üretim ve ithali.
   - Ana telekomünikasyon ağlarının dışında, posta ve telekomünikasyon hizmetleri
   - Yol yapım çalışmaları
   - Havacılık ve denizcilik faaliyetleri

Anayasanın 44.maddesi faaliyetlerinde, devlet egemenliğinin korunması, ülkenin bağımsızlığı, sosyal adalet ve ekonomik gelişmesinin sağlanmasını dikkate alarak devlet ve devlet dışı sektörlerin optimum payı kanunlar tarafından belirlenmektedir.

4.5.6. Kooperatif (Taavoni) Sektörünün Genel Politikaları

1. Beşinci kalkınma planının sonuna kadar kooperatif sektörünün payının ülke ekonomisinin % 25'ine tekabül etmesini sağlamak.
2. Devletin işsizlere iş fırsatı yaratmak ve istihdamı artırmak için kooperatif şirketleri kurması.
3. Vergi indirimi ve finans kuruluşlarının destekleyici kredi olanakları ile kooperatif şirketlerinin oluşum ve gelişimini himaye altına almak.
4. Kooperatif şirketlerinin bankacılık ve sigorta gibi ekonomik alanlarda varlıklarını engelleyen kısıtların kaldırılması.
5. Kooperatif sektörünün payını ülke ekonomisinde artırmak amacıyla kooperatif geliştirme bankasını (BANKE TOSEE TAAVON) devlet sermayesiyle kurmak.
6. Devlet tarafından kooperatif şirketlerinin pazarlara ulaşmasına kolaylık sağlamak, bu sektörü adil ve kapsamlı bir şekilde bilgilendirmek
7. Kooperatif şirketlerini güçlendirmek ve performanslarını artırmak amacıyla teknik ve mesleki eğitimi geliştiici destekler vermek.

4.5.7. Kamu İktisadi Kuruluşlarının Transferiyle Devlet Dışı Sektörlerin Gelişmesinin Genel Politikası (Transferlerin Genel Politikası)

Bu amaçlar aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

1. Transferlerin amaçları:

1.1 Özel ve kooperatif sektörlerinin geniş faaliyet göstermeleri ve iktisadi kuruluşları yönetebilmeleri için güçlendirilmesi.

1.2 Transfer edildikten sonra hedeflere ulaşmak için, yetkili merciler tarafından

denetlenme ve desteklenmeleri.

1.3 Transfer sürecinde borsaya vurgu yaparak güvenilir ve geçerli yöntemlerin kullanılması, transfer teşkilatının (teşkilat ile bir kurumu mu kastediyorsun yoksa süreci mi. Anlayamadım.) takviye edilmesi ve güçlendirilmesi, şeffaf bilgi akışının sağlanması, fırsat eşitliğinin yaratılması, hisse senetlerinin taban fiyatlarını belirlemek için KİT'lerin hisselerinin borsada satışa çıkarılması.

1.4 Transferlerde yetkili olanlar ve devlet tarafından karar verenlerin yararlanıcı (zinef) olmamaları.

1.5 Transferlerde kooperatif sektörün genel politikalarının uygulanması.

2. Transferlerden elde edilen gelirlerin nerelerde harcandığı:

2.1 Ülkenin yoksul ve fakir ailelerine yardım etmek ve sosyal güvenliğin arttırılması.

2.2 Yoksulluğu ortadan kaldırmak amacıyla satışlardan elde edilen gelirlerin % 30'unun ulusal kooperatif şirketlere tahsis edilmesi.

2.3 Ülkenin gelişmemiş ve az gelişmiş bölgelerinde ekonomik altyapıların kurulması.

2.4 Transfer edilmiş şirketlerin yenilenme ve gelişmeleri ve özel ve kooperatif sektörlerinin az gelişmiş bölgelerde yatırım yapmaları için kredi ve finansmanlarında kolaylık sağlanması.

2.5 Az gelişmiş bölgelerin kalkınması için devletin diğer sektörlerinin sermayelerinde % 49'una kadar yatırım ve işbirliği yapılması.

2.6 Bu politikanın ''A'' fıkrasına dayanarak devletin tamamlanmamış projelerinin bitirilmesi.

4.5.8. Devlet Egemenliğinin Sağlanması ve Tekelcilikten Kaçınmanın Genel Politikaları

1- Devlet dışı sektörlerin bankacılık sektörüne girmesi ve gereken kanunlar, kurallar ve politika ile uygulanması ve gözetlenmesi, özellikle bankalarda şeriat kurallarının uygulanması yollarıyla devlet egemenliğinin korunması.
2- Yabancıların ülke ekonomisi üzerinde egemen olmalarının önlenmesi
3- Yeni yasalar ve kanunlar çıkarmakla devlet dışı sektörlerin tekel olmasının önlenmesi.

Dini liderin mektubuna dikkat edilirse İran'ın genel ekonomi politikalarının birinci bölümünde devlet sektörünün büyümesini önlemekle beraber özel ve kooperatif sektörlerinin gelişmesi de öngörülmüştür. Bu doğrultuda devlet dışı sektörlerin ekonomide daha ciddi rol almaları ile ilgili hâkim bakış açısının değişmesi, genel politika ve uygulamalarda da değişimlere neden olmuştur. Buna göre, anayasanın 44.maddesinde olan büyük sanayiler, petrol ve doğalgazın alt sanayileri, büyük madenler gibi ana sanayilerde bile özel, kooperatif ve halkın yatırım, mülkiyet ve yönetimde faaliyet göstermelerine izin verilmiştir. Ancak petrol, doğalgaz gibi ülkenin enerji kaynaklarının arama ve çıkarma çalışmaları yapan sanayileri hala devlet tekelindedir.

Ayrıca ülkenin para ve ticaret politikaları çerçevesinde dış ticaret alanında, ülkenin iç tüketim ve ihracat amacıyla elektrik üretim ve ithalatı alanında, sigorta, yol ve demir yolları, havacılık ve denizcilikte taşımacılık seviyesinde devlet dışı sektörlerin yatırımda bulunma, mülk edinme gibi faaliyetlerine izin verilmiştir. Telekomünikasyon ve posta sektörlerinde ise devletin stratejik ve egemenlik alanlarında kısıtlamalar vardır ama telekomünikasyon ve postanın diğer alanları

transfer edilebilir. Dini lider yazdığı mektupta devlet dışı sektörlerin ülkenin bankacılık ve para alanlarında faaliyet göstermelerini hissedarların hisse limitlerinin kanun tarafından belirlenmesi şartıyla kabul etmiştir.

4.5.9.Dini Liderin Anayasanın 44.maddesinin ‘ C ’ Fıkrası ile İlgili Yaptığı Açıklama ve Verdiği Karar

İran İslam Cumhuriyeti anayasasının 44.maddesinin ‘C’ fıkrası ülke ekonomisinin gelişmesinin gerekliliğini dikkate alarak ülkenin 20 yıllık stratejik planının içeriğinde olan yoksulluğun kaldırılması ve sosyal adaletin uygulanmasına vurgu yapmıştır. Bu doğrultuda;

- Devletin rolünün, şirketlerin doğrudan mülkiyet ve yönetimlerinden denetleyici, politika yapıcı ve yönlendirici role doğru değişmesine,
- Özel ve kooperatif sektörünün uluslararası piyasalarda rekabet edebilmeleri için güçlendirilmesine,
- Ülke içindeki şirketlerin uluslararası ticaret kanunlarıyla uyuşabilmeleri için hedeflenen amaca aşamalı bir süreç içinde hazırlanmalarına,
- Beşeri sermayenin uzmanlık ve bilgi tabanının geliştirilmesine,
- Milli standartların ve kalite değerlendirme sistemlerinin uluslararası standartlara uygunluğunun geliştirilmesine,
- Özelleştirmeye verimliliğin ve rekabet edebilme gücünün, mülk edinmenin artırılması doğrultusunda yön verilmesine vurgu yapılmıştır.

Düzenin Yararını Teşhis Konseyi’nin (Mecme-yi Teşhis-i Maslahat-ı Nizam) önerisi ile anayasanın 44.maddesinin ‘C’ fıkrasının genel politikaları aşağıdaki gibidir:

Anayasanın 44.maddesinin içeriğinde kamu kuruluşları mülkiyetinin % 80’ninin özel sektör ve kooperatiflere transferine aşağıdaki gibi izin verilmiştir:

1. İran Milli Petrol Şirketi ve petrol-gaz çıkarma ve üretim şirketleri dışında; büyük sanayi ve petrol ve doğal gaz sanayilerinin alt sanayileri gibi ana sanayilerde faaliyet gösteren kamu kuruluşları.

2. İran İslam Cumhuriyeti Merkez Bankası dışında olan devlet bankaları
3. Bimeye (sigorta) İran ve Bimeye (sigorta) Merkezi dışında olan devlet sigorta şirketleri.
4. Ülke havacılık kuruluşu, denizcilik ve liman kuruluşları dışında olan denizcilik ve havacılık şirketleri
5. Ana elektrik iletim şebekesi dışında olan enerji sağlayan şirketler
6. Telekomünikasyon ve posta sektöründe ise, telekom ana ağları dışında faaliyet gösteren tüm hizmetler
7. Temel savunma ve güvenlik ürünleri (tüm silahlı güçlerin başkomutanı niteliğinde olan dini liderin teşhisi ile) dışında olan silahlı kuvvetlere bağlı olan sanayiler

4.6.KALKINMA PLAN KANUNLARI VE ÖZELLEŞTİRME

4.6.1. Birinci Kalkınma Planı Kanununda Özelleştirme

İran İslam Cumhuriyeti Birinci Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Kalkınma Planı Kanunu İran-Irak savaşı hemen bittikten sonra 1989 yılında onaylanmıştır. Bu nedenle bu kanun, zaman açısından ülkenin ekonomik-sosyal kalkınması ve yeniden yapılanmasında çok önemliydi. 52 fıkradan oluşan kanunda ülke ekonomisinin farklı alanları için çeşitli planlar öngörülmesine rağmen özelleştirme konusu önemsenmemiştir. Bu kanunun 32.fıkrasında KİT'lerin düzenlenmesine dair vurgular yapmakta fakat KİT'lerin denetim ve varlıklarının değerlendirilmesi için belirli bir kurumdan söz etmemektedir. 32.fıkranın metni aşağıdaki gibidir:

"32- fıkra, Yönetimin geliştirilmesi, KİT'lerin varlıklar ve hisselerin değerlerinin kesin belirlenmesi ve ayrıca sektör ayrımıyla KİT'lerin karlılıklarının belirlenmesi için devlet, cumhurbaşkanı, ekonomi ve maliye bakanı, devlet planlama teşkilatı başkanı, ilgili kurumun en yüksek yönetim üyesi ve meclis tarafından seçilmiş olan iki milletvekilinden oluşan bir komisyon oluşturulmalıdır. Bu komisyon birinci kalkınma planının sonuna kadar tüm vergi ve gümrük muafiyetlerinin kaldırılması ile beraber KİT'lerin sosyal ve devlet himayesi altında olan

faaliyetleriyle kar amaçlı faaliyetleri birbirinden ayırabilir ve değerlendirmeye tabi tutabilir."

Bu kanunun ek (hedefler ve politikalar) bölümünde olan onlarca fıkradan sadece birinde özelleştirmeden söz edilmiştir:

"37–4 fıkra, sanayi ve maden alanlarında faaliyet gösteren işletmelerin teşvik edilmesi ve devletin millileştirdiklerinin(ana sanayi ve büyük sanayiler) dışında olan sanayi şirketlerinin topluma transfer edilmesi."

4.6.2.İkinci Kalkınma Planı Kanununda Özelleştirme

İran İslam Cumhuriyeti'nin İkinci Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Kalkınma Planı Kanunu 1994 yılında onaylanmıştır. Bu kanunda, birinci kalkınma planı kanununa göre özelleştirmeye daha fazla önem verilmiştir. Bu dönemde dini lider Ayetullah Hamaney'ın ikinci kalkınma planının politikalarına bir düzenleme kararı olarak cumhurbaşkanlığına yazdığı 12 maddeden oluşan bir mektubun 8'inci maddesi özelleştirmeye tahsis edilmiştir:

"8- Ülkenin kalkınmasında, halkın katılımını dikkate alarak, KİT'lerin halka transfer edilmesinde aşağıdaki konular uygulanmalıdır:

- *Transfer operasyonları programın amaçlarına ulaşmak doğrultusunda olmalı ve kendisi amaç olmamalıdır.*
- *Anayasa çerçevesinde yapılmalıdır.*
- *Ulusal güvenlik için tehdit olmamalıdır, İslami ve devrimin değerlerine zarar vermemelidir.*
- *Sistemin egemenliğine, halkın haklarına zarar vermemelidir ve tekel oluşturmamalıdır.*
- *İşin sağlıklı ve iyi yönetimine dikkat edilmelidir."*

İkinci kalkınma planı kanununda 41,42 ve 45'inci fıkraları da özelleştirmeyle ilgilidir ve bu fıkralar aşağıdaki gibidir:

"41-fıkra, Özel ve kooperatif sektörünün sosyal hizmetler, üretim, istihdam, ticaret, kamu altyapı tesislerinin araştırma, bakım ve işletmesinde katılımlarını çekmek amacıyla, devlet anayasanın 44.maddesine uygun bir şekilde söz konusu olan faaliyetler ve devlet kuruluşlarından özel ve kooperatif sektörlerine transfer edilmelidir. Bu sektörlerin daha aktif ve etkin olmaları için kuralların düzenlenmesi, banka kredisi, altyapı yatırımlarının tamamlanması, iletişimde geliştirme ve kolaylaştırmak ve müteahhitlik, araştırma ve sanayi yapıların geliştirmesi gibi eylemler yapmalıdır".

" 42-fıkra, Besicler, şehit aileleri ve devrim muhafızları gibi grupların ülkenin yeniden yapılandırılmasında ve kalkınmasında, onların daha aktif katılımları için devlet barajları altındaki araziler, agro-sanayi, tarım sanayileri vb, transferinde bu gruplarda yer alan işsizlere öncelik verilmelidir. Bu fıkra doğrultusunda devlet kurallarda gereken kolaylaştırmaları yapmalıdır."

"45-fıkra, Sanayi bakanlığı yarım kalmış yatırımları finanse etmek için ve bütçe açığı olan projelerini tamamlamak için kendi kontrolü altında olan şirketlerin fabrikalarını satabilir."

İkinci kalkınma planının makroekonomik hedefler ve politikalar bölümünde ise birkaç madde özelleştirme konusuna ayrılmıştır. Örnek olarak ikinci bölümün (temel politika) 8'inci maddesi '' programların uygulanmasında tüm halkın katılımı ve doğru ve sürekli izlemesinin güçlendirilmesi'' başlığıyla, devletin inşaat projeleri, uygulama ve ekonomik faaliyetlerinin bir bölümünü devletin egemenliğine zarar vermeden halka transfer edilmesini bu politikaların gerçekleşme yolu olarak göstermiştir.

Genel politikalar bölümünde ise özelleştirmeyle ilgili 4'üncü madde aşağıdaki gibi belirtilmiştir:

"4–1, gereken kanunların oluşturulmasıyla bazı kuruluşların kaldırılması, bakanlıklar ve devlet kuruluşlarının birleştirilmesi, ekonomik faaliyetlerin özel ve kooperatif sektörüne transfer yollarıyla devlet alanını küçültmek."

"4–3, KİT'lerin yıllık denetimi ve raporlarının hazırlanması için gereken zeminin oluşturulması."

"4–4, anayasanın 44.maddesine uygun bir şekilde KİT'lerin özel ve kooperatif sektörlere transferinin devamı ve hızlandırılması."

İkinci kalkınma planının genel politikalarını iki ayrı eksen üzerinde değerlendirebiliriz:

KİT'lerin özelleştirilmesi ile devlet alanının küçülmesi

- KİT'lerin yönetim sistemlerinin yeniden yapılandırılması

Bu konuda söz sahibi olanlara göre bu iki faktör kamu sektörü ekonomisinde, hatta ülke ekonomisinde çok etkilidir. Bu kanunun onayından seneler geçmesine rağmen, programa uygun şekilde hareket edilmemesi ve temel takibin olmaması nedeniyle yine bu iki konunun ülke ekonomisinin en büyük sorunu olduğuna inanılmaktadır.

4.6.3.Üçüncü Kalkınma Planı Kanununda Özelleştirme

İran İslam Cumhuriyeti'nin üçüncü ekonomik, Sosyal ve Kültürel Kalkınma Planı Kanunu 2000 yılında onaylanmıştır. Bu kanunda daha önceki kalkınma planlarına göre devlet alanının küçültülmesi, düzenleme ve özelleştirme konularına yer ayrılmıştır. Bu kanun onaylanmadan önce özelleştirmeyle ilgili çok iniş çıkışlara ve tartışmalara maruz kalmıştır. Üçüncü kalkınma planının yasa tasarısı devlet planlama teşkilatı tarafından yaklaşık bir yıl boyunca incelenmiş, tartışılmış, nihai düzenlemeleri yapılmış ve bakanlar kurulunun onayını almıştır. Meclisten onay alma sürecinde, yasanın bir bölümü temelden değiştirilerek onaylanmış fakat Anayasayı Koruyucular Konseyi (Şura-yı Negehban Kanun-u Esasi)mecliste onaylanan tasarının bazı maddelerinin anayasa ile çeliştiğini ileri sürerek tasarıyı reddetmiştir. Bu yüzden üçüncü kalkınma planı yasa tasarısı meclise götürülmüş ve Anayasayı Koruma Konseyinin istediği düzenlemeler yapıldıktan sonra Konsey onayına sunulmuş ve 17 Nisan 2000 tarihinde meclis başkanı tarafından cumhurbaşkanına uygulanmak üzere iletilmiştir.

Bu kanunun 1'inci maddesinde, programın politika ve hedefleri açıklanmış, bürokratik sistemin düzenlenmesine ve devlet alanının küçültülmesine vurgu yapılmıştır. 2'inci maddede devlet rolünü sürdüren politikacı rolünün denetleyici role bürünmesine; halkın, özel ve kooperatif sektörünün daha fazla katılımı için gereken zeminin yaratılmasına değinilmiş, 3'üncü madde KİT'lerin mülkiyet ve yönetiminin transferine ayrılmıştır ve diğer bölümlerde de duruma göre KİT'lerin transferine vurgu yapılmıştır. 9'uncu maddede KİT'lerin transferi onaylanmış ve satışına izin verilmiştir. Fakat konuyla ilgili iki koşulun birlikte bulunması öngörülmüştür. Bunlar:

- Devlet alanında faaliyet göstermeleri gereksiz görülmesi
- Eşit şartlar altında devrim muhafızlarına öncelik verilmesidir.

"9.madde, ülkede insani ve maddi kaynakların etkin ve daha verimli kullanımı, devletin siyaset alanını daha geliştirmek ve özel sektörün ve kooperatif sektörünün yeterliliğini artırma amacıyla, bu kanunun kurallarına dayanarak devlet alanında faaliyet göstermeleri gereksiz olan KİT'ler eşit şartlarda ve devrim muhafızlarının öncelikte olmasıyla, özel sektöre ve kooperatif sektörüne satılacaktır."

Meclis ve Anayasayı Koruyucular Konseyi tarafından onaylanan 10'uncu madde de aynı bakanlar kurulunun verdiği karardır ve hiçbir değişiklik olmamıştır. Bu maddenin içeriği dini lider Ayetullah Hamaney'in üçüncü kalkınma planının düzenlemesiyle ve KİT'lerin transferiyle ilgili verdiği talimatlardır. Bu madde hiçbir değişiklik yapılmadan dördüncü kalkınma planı kanununda da dile getirilmiştir.

"*10.madde, KİT hisselerinin transferinde aşağıdaki koşullar gereklidir:*

Söz konusu transferler planın amaçları doğrultusunda olmalıdır ve amaç haline gelmemelidir, anayasa çerçevesinde yapılmalıdır, milli güvenliği ve devrimin İslami değerlerini tehdit altına almamalıdır, hükümetin egemenliğine ve toplum haklarına zarar vermemelir, tekel oluşturmamalı, sağlıklı yönetimin daha da iyileşmesini sağlamalı ve mümkün olduğunca halkın katılımını geliştirmelidir."

Bu kanunun 12, 13, 14.maddeleri çok önemli bir konu olan, Özelleştirme Denetim Yüksek Kurulu'nun kuruluşuna vurgu yapmaktadır:

"*12. madde, transfer sürecinde denetim, koordinasyon, kontrol ve bu kanunun ilkelerinin eksiksiz bir şekilde uygulanması amacıyla Transfer Yüksek Kurulu ekonomi ve maliye bakanı başkanlığıyla kurulmalıdır. Kurulun sekreterliği ekonomi ve maliye bakanlığında olmalıdır."*

" 13.madde, Transfer Yüksek Kurulu yedi kişiden oluşmaktadır:

1. *Ekonomi ve Maliye Bakanı (Kurul Başkanı)*
2. *Devlet planlama teşkilatı başkanı*
3. *İran İslam Cumhuriyeti Merkez Bankası başkanı*
4. *Satışla ilgili bakanlığın bakanı*
5. *Adalet Bakanı*
6. *Denetleyici ünvanı almış, meclis tarafından seçilmiş olan Ekonomi ve Maliye Bakanlığı temsilcileri (her birinden bir kişi)."*

15'inci madde özelleştirme idaresinin kuruluşuna vurgu yapmıştır:

"15.madde, devlet üretim birimleri, mülkiyet geliştirme kurumunda gerekli değişikleri yaparak bir özelleştirme idaresi kurmaya görevlidir. Satış yöntemi ve satış program zamanlaması Transfer yüksek kurulu tarafından belirlenmiş olan KİT'lerin hisseleri, ana şirketler tarafından transfer sürecinin tamamlanması için bu idareye satış yetkisi verilmelidir."

4.6.4.Dördüncü Kalkınama Planının Kanunuda özelleştirme

İran İslam Cumhuriyeti ikinci Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Kalkınma Planı Kanunu 2003 yılında onaylanmıştır. Bu kanunda özelleştirme konusuna daha bilimsel ve daha kapsamlı bakılmıştır. Örneğin 6'ıncı maddede bu çalışmanın birinci bölümünde anlattığımız mülkiyetin transferine, yönetim transferine, devletin büyük şirketlerinin bölünmesi ve küçük şirketlerin birleştirilmesi gibi özelleştirme

yöntemlerine vurgu yapılmıştır. En önemlisi, bu kanunda özel sektörün gelişmesi ve daha güçlü olması için uygun bir ortamın oluşturulması, KİT'lerin özele transferinin ön koşullarından görülmüştür. Bu doğrultuda KİT'lerin yapısal düzenlenmeleri ve devlet kuruluşlarının küçültülmesi bu programda özel bir yer almıştır. Örneğin 7'inci maddenin ''A'' fıkrasında:

"A, politika yapmak ve devletin egemenliğiyle ilgili olan tüm faaliyetler programın ikinci yılının sonuna kadara devlet şirketlerinden ayrılmalı ve bakanlıklara verilmelidir."

Ayrıca 7'inci maddenin 5'inci fıkrasında ise devlet, etkin olmayan şirketlerin alanını küçültmek için 2003 yılının sonuna kadar bu şirketlerin kapatılmasını öngörmüştür. Bugün programın onaylanmasından 8 yıl geçmesine karşın, bu önemli fıkranın ne derecede uygulandığı belli değildir.

Dördüncü kalkınma planı kanunun 7'inci maddesinin ''D'' fıkrasında KİT'lerin faaliyet göstermesine sadece iki durumda izin verilmiştir:

- Faaliyet konusu tekel şirket olduğunda
- Devlet dışı sektörlerde, o alanda faaliyet göstermek için istek olmadığında.

Bu kanunun 25'inci maddesinde özellikle petrol sanayisinin özelleştirilmesine vurgu yapılmıştır ve özel sektörün çok geniş bir alana sahip olan petrol sanayisine girebilmesi için çözümler ortaya konmuştur. Bu konu her zaman devlet yöneticilerinin hassas olduğu bir konudur.

Dördüncü kalkınma planı çerçevesinde özelleştirmenin uygulanmasıyla ilgili önemli konulardan biri, devlet planlama teşkilatının bu politikaları uygulama ve denetimi konusundaki hassas rolüdür. Ama buna rağmen bu kurum duygusal ve mantık dışı bir karar ile kapatılmıştır.

4.6.5.Özelleştirme ile İlgili Olan Diğer Kanunlar

İran İslam Cumhuriyeti'nin birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Kalkınma Planı Kanunlarında, özelleştirmenin mekanizmaları ve

kuralları detaylı olarak anlatılmıştır. Bu kanunların paralelinde özelleştirme ile ilgili farklı kanunlar (örneğin yıllık bütçe kanunları) ve kararnameler de görülmektedir.

Bu yasalar, kararnameler, genelgeler ve buna benzer kararların yoğunluğu ile kalkınma planlarında belirtilen özelleştirme ile ilgili hedef ve amaçlara ulaşılması neredeyse imkânsız hale gelmiştir.

4.6.6.KİT'lerin Özelleştirmesini Gerçekleştiren Kurum

1999 yılı bütçe kanunun ''C'' fıkrası, 1998 yılı bütçe kanunun aynı fıkrasında olduğu gibi KİT'lerin tasfiye, transfer ve satışı ve bu fıkra içeriğinde olan kuralları uygulamak için bir kuruluşun oluşturulmasına vurgu yapmaktadır. Bu fıkraya göre cumhurbaşkanının başkanlığı ve ekonomi ve maliye bakanı, devlet planlama teşkilatı başkanı, merkez bankasının başkanı ve ilgili devlet kuruluşunun başkanından oluşan bir komite oluşturulmalıdır. Bu komite KİT'lerin transfer ve satışıyla ilgili gereken tüm kararları alma yetkisine sahip olmalıdır ve bu kararlar aşağıdaki gibidir:

- Temel fiyatlandırmayla ilgili olan kararnameler ve politikaların belirlenmesi
- Çeşitli transfer yöntemlerinin belirlenmesi (menkul kıymetler borsası ve ihale)
- KİT'lerin tasfiye ya da transfer zamanlamasının belirlenmesi
- Devlet içeriğinde kalması gereken şirketlerin listesinin hazırlanması
- Süreci takip eden ve denetleyen grupların oluşturulması

Aslında ülkenin geçen birkaç yıl içerisinde özelleştirme programının uygulamasında karşı karşıya kaldığı en büyük sorunlarından biri özelleştirmenin yönetimidir. Geçen yıllarda özelleştirmeyle ilgili edinilen deneyimlerde özelleştirme işlemini gerçekleştirecek kurum ne yasalarda ne de uygulamalarda açıkça belirtilmiştir ve bu belirsizliğin sonuçlara bakıldığında ciddi zararları da olmuştur.

Böyle bir sıkıntıyı ortadan kaldırmak için günümüzde özelleştirme yönetimi üç aşamada sınıflandırılmaktadır:

- Özelleştirme ile ilgili genel kural ve politikaları belirleyen merkez
- Alınan kararlar ve politikaları uygulayan kurum

- Uygulanan özelleştirmelerin kurallar ve kanunlara uygunluğunu denetleyen kurum

Bütçe kanununun 35'inci fıkrası bile yukarıda anlatılan üç aşamada sorumlu kurumun kim olduğunu açıkça ayıramamaktadır. 35. Fıkraya göre öngörülen komite yukarıdaki üç maddede olan tüm görevleri tek başına üstenecektir ve çok bellidir ki hem yasal hem de uygulama konusunda çeşitli sorunlar ile karşı karşıya kalacaktır. Özelleştirmeyi tecrübe eden ülkelerin birçoğunda özelleştirme konusunda siyasa yapan birim, bu komite gibi devletin üst düzeyinde olan bir komite olarak öngörülmektedir. Fakat özelleştirme programını uygulamak için bu komitenin uygun olmadığı anlaşılmıştır. Çünkü uygulama aşamasında çeşitli bölümlerde uzmanların fikirlerine bunun için de KİT'lerin araştırılıp durumlarının belirlenmesi gerekmektedir. Ayrıca transfer ve satış yöntemlerinin çeşitliliği de dikkate alınarak özelleştirmeyi uygulayacakbir uzman birimin olması gereklidir.

4.6.7. Özelleştirme İdaresi

Özelleştirme idaresi 2000 yılında Üçüncü Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Kalkınma Planı Kanunu esasında ve Üretim Birimlerinin Mülkiyetini Geliştirme Kurumunun ana sözleşmesini değiştirerek kurulmuştur. Üretim birimlerinin mülkiyeti geliştirme kurumu 1976 yılında Anayasanın üretim birimlerinin mülkiyetini geliştirme kanununun 4'üncü fıkrasına dayanılarak ve ekonomi ve maliye bakanlığına bağlı bir devlet kuruluşu olarak kurulmuştur. Bu kurumun kuruluş amacı fabrikaların mülkiyetinde işçilerin de payı olması için onlara kredi ve gereken diğer destekleri vermektir.

Özelleştirme idaresinin ana sözleşmesi 18 Nisan 2001 tarihinde bakanlar kurulu tarafından, 5 Mayıs 2001 tarihinde de Anayasayı Koruyucular Konseyi tarafından onaylanmıştır. Bu idare 2001 yılının nisan ayından itibaren yeni görevler ve amaçlar ile faaliyete başlamıştır. Özelleştirme idaresi tüzel kişilikte ve mali açıdan bağımsız, ama ekonomi ve maliye bakanlığına bağlı olan bir kamu kuruluştur. Bu idarenin yönetim kurulu başkanı ekonomi ve maliye bakan yardımcısıdır.

Özelleştirme İdaresi, 2000 yılında bakanlar kurulu onayıyla özelleştirme idaresine verilen görevler ile aynı zamanda kanunlara dayanılarak kendi kapsamında olan şirketlerin hisselerini satabilecek bir ana şirket olarak belirtilmiştir.

Özelleştirme idaresinin temel görevleri:

- Ülkenin maddi ve insani kaynaklarının verimliliğini artırmak için özel ve kooperatif sektörlerini güçlendirmek ve halkın katılımını kolaylaştırmak ve hızlandırmak için uygun çözümlerin düzenlenmesi. Bu çözümlerin yüksek özelleştirme kurulu ve diğer ilgili makamlara sunulması.
- Özel sektörün gücünü artırmak, özel gruplar ve kuruluşları teşvik etmek ve işadamları yetiştirmek için gereken planlamaları yapmak.
- İlgili kurallar esasında belirtilen şirketlerin transfer ve satışı için vekil olmak
- Yasalar ve kanunlar çerçevesinde KİT'lerin özelleştirme, yönetim ve transfer programını uygulamak için gereken her türlü uygun eylem ve hizmetlerin yapılması.
- Onaylanan zamanlama programına göre transfer edilebilir KİT hisselerinin fiyatlandırılması, arz ve satışı.
- Yüksek özelleştirme kurulu tarafından belirlenen politikaların uygulanması
- Yapılan transferlerin satış sözleşmelerinin maddelerine uygun bir şekilde yapılmasının denetlenmesi.
- Kalkınma planları çerçevesinde KİT'lerin özelleştirmesi için özelleştirme idaresine verilen diğer görevlerin yapılması (Özelleştirme İdaresi, 2005).

Özelleştirme idaresinin işleyiş mekanizması:

KİT'lerin, özelleştirme aşamalarında üçüncü kalkınma planının üçüncü bölümü ve dördüncü kalkınma planının birinci bölümü açısından iki temel görevi vardır:

1. Özelleştirme idaresi ana şirket formatında bir kamu kuruluşudur ve bu şirketlerin görevlerini belirlenen kurallar çerçevesinde yerine getirmektedir.
2. Üçüncü kalkınma planının 15'inci ve dördüncü kalkınma planının 9'üncü maddelerine göre ana şirketler özelleştirme yüksek kurulu ve bankalar kurulu tarafından satılabilirler. KİT'lerin isimleri, satış zamanlama programı ve satış

yöntemi belirlenip onaylandıktan sonra taban fiyatlarının belirlenmesi ve satışları için özelleştirme idaresine vekâlet verilir. Başka bir deyişle özelleştirme idaresi KİT'lerin transferinde bağımsız ve merkezileştirici bir birim olarak gerekli bilgi ve belgelerin alınması, hisselerin değerlendirilmesi, ana şirketlerden satış vekâletinin alınması, gazetelerde satışların genel duyurularının verilmesi ve devlete ait olan kuruluşların özelleştirmesi ve satışı gibi görevleri üstlenmiştir (Özelleştirme İdaresi, 2005).

Bu temellere dayanarak KİT'lerin transfer mekanizması üçüncü kalkınma planının üçüncü bölümü ve dördüncü kalkınma planının birinci bölümü açısından aşağıdaki gibidir:

- KİT'ler ile bankaların ilişkisi şirket genel kurulu ve hissedarların temsilcisi olarak kesilmekte ve ana şirketler hisse sahipleri olarak bu rolü üstlenmektedirler. Ana şirketlere verilen görevleri dikkate alarak devlet kuruluşu olarak kalır ve transfer edilmez.
- KİT'ler ana şirketler içerisinde yerleştirilip düzenlenir.
- Ana şirketler KİT'lerin yapılarında gerektiği reformları yapar ve reformla ilgili önerilerini özelleştirme yüksek kurulu sekreterliğine gönderirler.
- Özelleştirme yüksek kurulu tasfiye, birleştirme ve satılabilir olan KİT'lerin listelerini hazırlayıp, zamanlama programları ve satış yöntemlerini inceleyip onaylar ve bakanlar kurulu da bu listeyi inceleyip onaylar.
- Ana şirketler özelleştirme sürecini başlatmak için özelleştirme idaresine vekâlet verir ve gereken mali bilgi ve belgeleri özelleştirme idaresine yollar.
- Özelleştirme idaresi KİT hisselerinin taban fiyatlarını belirler ve çalışanlara transferin tercih edildiği yöntemde hisselerin oranını belirler, özelleştirme yüksek kurulundan duruma göre gereken diğer izinleri alır ve taban fiyatları bu kurula onaylatır.
- Özelleştirme idaresi piyasanın durumuna göre hisselerin satış ilanlarını gazetelere verir.
- Satışlardan elde edilen gelirlerin % 20'sini ana şirketin vergisi olarak (devletin genel gelir hesabına), % 10'u da ilgili ana şirkette olan şirketlerin

karı olarak devlet alır(devletin genel gelir hesabına), geri kalan % 70 ise ilgili ana şirketin hesabına yatırılır.

1976 Yılından günümüze kadar kuruluşun temel amacı ve yasal yükümlülükleri:

1. 1979 yılında onaylanan üretim birimlerinin Mülkiyeti Yenileştirme Kanunu ‘nu esas alarak üretim birimlerinin mülkiyetini işçiler ve çiftçiler arasında paylaştırmak.
2. 19.05.1991 tarihinde onaylanan 5283–109 sayılı Bakanlar Kurulu kararı doğrultusunda şirket hisselerini çalışanları ve işçilerine transfer etmek için gereken eylemleri uygulamak.
3. 02.08.1993 tarihlerinde İran Meclisi, şura ve Bakanlar Kurulu tarafından onaylanan karar, KİT’lerin hisselerinin işçiler ve devrim muhafızlarına nasıl transfer edileceğini belirten kanunun 6’ıncı maddesinin 3’üncü fıkrası doğrultusunda gereken eylemlerin yapılması.
4. 1999 yılının bütçe kanunun 35.fıkrasının ‘’C’’ maddesi doğrultusunda 35’inci fıkradaki komite sekreterliğinin yetkisi 1999 yılından 2001 yılına kadar üretim birimlerinin mülkiyetini yenileştirme kuruluna verilmiştir.
5. Üçüncü ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınma planı kanunu 15’inci maddesi uyarınca ve üretim birimlerinin mülkiyetini geliştirme kurumu, ana sözleşmesi değiştirilerek özelleştirme idaresine dönüştürülmüştür. Onun amaç ve görevleri, özelleştirme programının gerekçelerine göre belirlenmiştir (Özelleştirme İdaresi, 2004).

4.6.8. Özelleştirmenin Uygulaması ile İlgili Bazı Karaların İncelenmesi

İran ekonomisinin özelleştirme sorunu, yasalar ve kanunların değişimi, yeni kanunlar, kararnameler, genelgeler ve buna benzer kararlar ile çözülmediğini görmekteyiz. İran ekonomisinin 1990’lardan günümüze kadar olan dönemi birçok yasa, kararname ve genelge ile doludur. İlgili ve yetkili kurumlarca uygulanmaya çalışılan kanuni sürece rağmen planlanan özelleştirilmeler gerçekleştirilememiş,

tersine devletin ekonomik alana egemenliği her gün daha da artmıştır. Konuyla ilgili verilen bazı kararlar aşağıdaki gibidir:

1. 19.05.1991 tarihinde onaylanan 5283–109 sayılı Bakanlar Kurulu kararı, KİT'lerin özel sektöre ve kooperatif sektörüne transferiyle ilgilidir. Bu karar 9 fıkradan oluşmaktadır, KİT'lerin nasıl ve hangi yöntemlerle transfer edileceğini açıklanmıştır. Bu kararın 6 fıkrasında transfer politikalarının uygulanmasını garanti altında almak için tüm karar alma ve uygulama kurumları, bazı bakanlar ve merkez bankası başkanından oluşan bir komisyonun denetimi altında, bu politikanın süreklilik ve istikrar oluşturması için gereken önlemleri alıp uygulamalıdırlar.

2. 01.02.1991 tarihinde onaylanan 127932–449 sayılı Bakanlar Kurulu kararı, devlet dışı sektörlerin bazı büyük sanayilerde faaliyet göstermelerine izin vermiştir. Aslında bu karar çok esnek bir şekilde, devlet dışı sektörlerin büyük ve ağır sanayilerde ortaklık yapmalarını inceliyor ve özel sektörün bu alana girmesi için önünü açmaktadır.

3. 10.01.1992 tarihinde onaylanan 61164–466 sayılı Bakanlar Kurulu kararı, şirketlerin nasıl satılacağı ve eski hissedarlarına tazminatın nasıl ödeneceğiyle ilgilidir. Bu karar 4 uzun fıkra ile eski hissedarlara nasıl tazminat ödeneceğini açıklamaktadır ve aynı zamanda İran Kalkınma ve Yenileme kurumunun kendi denetimimde olan şirketlerin transferi için hızlı bir şekilde harekete geçilmesini istemektedir.

4. 04.01.1993 tarihinde onaylanan 1130–DŞ sayılı Bakanlar Kurulu kararı, Tarım bankalığının faaliyet gösterdiği bazı alanların devlet dışı sektörlere transferiyle ilgilidir.

5. 06.07.1992 tarihinde onaylanan ekonomi konseyi kararına göre, devlete ait olan Turizm ve seyahat yerleşim merkezleri, devlet dışı sektörlere transfer edilmelidir.

6. 22.12.1990 tarihinde onaylanan 29–DŞ sayılı Danıştay konseyi kararı ile transfer edilebilinen alanların; bakanlıklar, kamu kuruluşları ve KİT'ler tarafından ilan edilmeleri zorunlu kılınmıştır.

7. 13.02.1993 tarihinde onaylanan 8456–T sayılı Bakanlar Kurulu kararı, KİT'ler ve 29 büyük projenin transferi ile ilgilidir.

8. 02.08.1993 ve 20.02.1994 tarihlerinde İran Meclisi şura ve Bakanlar Kurulu tarafından onaylanan iki karar KİT'lerin hisselerinin işçiler ve devrim muhafızları nasıl transfer edileceği üzerinde verilmiştir.

9. Mecliste onaylanmış olan İkinci, üçüncü ve dördüncü ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınma plan kanunları içeriğinde olan KİT'lerin nasıl transfer edileceği kararlar ve kanunlar.
10. Üçüncü kalkınma planında maliye ve ekonomi bakanlığı içerisinde bağımsız özelleştirme idaresinin kuruluşunun öngörülmesi.

Görüldüğü gibi onlarca kanun, kararnameler, genelgeler ve buna benzer kararlar meclis ve devlet tarafından KİT'lerin özelleştirmesi ve transferi için hazırlanıp ve onaylanmıştır. Ama hala ülke ekonomisinin çok büyük bir bölümü devlet kontrolündedir ve KİT'ler ve kamu kuruluşlarının çoğu devlet mülkiyeti egemenliğindedir.

4.7. İRAN'DA KAMU İKTİSADİ TEŞEBBÜSLERİNİN ÖZELLEŞTİRME SORUNLARI

Yukarıda söylendiği gibi, KİT'lerin özel sektöre transfer edilmesiyle kastedilen, özel sektörün yönetim ve yatırımla ilgili daha uygun araçlar ve yöntemler kullanarak her açıdan şirketin performansını, karını ve sonuç olarak verimliliği artırmaktır. Teorik temellerin olmasına rağmen, İran'da özelleştirme süreci öyle tasarlanmıştır ki karlı şirketler borsada satılmakta, karlı olmayan şirketler özelleştirilemeden devlet kontrolünde kalmaktadır. Genel olarak, İran'da

özelleştirme programlarının maliyetleri iki kategoriye ayrılmaktadır. Bunlar özelleştirme sürecindeki işlem maliyetleri ve kamuya yüklenen maliyetlerdir.

4.7.1. Özelleştirme Sürecinde İşlem Maliyetleri

Bu maliyetler idari maliyetler, şirketlerin mali açıdan yeniden yapılandırılması, fiziksel varlıklarının yenilendirilmesi ve istihdamıyla ilgili maliyetleri kapsamaktadır. İdari maliyetler genelde danışmanlık maliyetleri, mali maliyetler ise borcu hisseye dönüştürmek ve şirketi satmadan önce sermayesinin yenilenmesidir.

4.7.2. Şirketlerin Devlete Yüklediği Mali Yük

Bazen gelir sağlamak için özelleştirilen kamu kuruluşlarının farklı sonuçlara yol açtığı görülmektedir. Özelleştirmede devlete gelir sağlama amacı güdülmesine rağmen, kamu kontrolünde olan varlıkların satılması, devlet tarafından yapılan yatırımlarıkarşılamayabilir. Sonuçta birçok borç devlete yüklenmektedir. Böylece özelleştirmenin uygulamasından önce ilgili maliyetlerin doğru hesaplanması ve nasıl finanse edilecekleri özenle araştırılıp incelenmelidir.

İran'da özelleştirmenin en büyük sorunlarından biri KİT'lerin özelleştirme için hızlı ve hazırsızlık bir şekilde hazırlanmalarıdır. Mali yapının düzenlenmesi, şirketlerin mülkiyetinin belirlenmesi ve KİT'leri satmak için oluşturulacak talebin denetimi İran'da özelleştirmenin gereksinimleridir. Dolayısıyla bu adımların nasıl ve ne hızla yapıldığı çok önemlidir (Rezaei, 2009).

4.7.3. İran'da Kamu İktisadi Teşebbüslerini Hazırlamak İçin Gereken Adımlar

İran'da KİT'lerin özelleştirilmesinden önce yapılması gerekli olan aşamalar aşağıdaki gibidir:

- Şirketin sorunlarını teşhis etmek için mali ve operasyonel durumunun incelenmesi: şirketin mali durumu, borçlar, geçmişte olan mali ve sermaye

yapısı ve performansının incelenmesi ile, satıştan önce şirketin genel durumunun, hisselerinin değerinin ve özelleştirme yönteminin belirtilmesi.

- Şirketin yasal statüsü, şirketin şimdiki hissedarların ve devlet millileştirmeden ve el konmadan önce mülkiyeti ellerinde olan hissedarların durumları hukuki açıdan incelenmelidir.
- Şirketin yasal formunun değiştirilmesi ve eğer şirket mevcut yasal formunda devredilemez durumda ise ya da borsanın tabelasına girmek için değişimler gerektiriyorsa bu durumda hukuki ve kanuni değişimler için gereken tedbirler alınmalıdır.
- Şirketin mali yapısının yenilendirilmesi: İran'da devlet şirketlerinin ve kamu kuruluşlarının çeşitli açılardan mali yenilenmeye ihtiyacı vardır. Bu şirketlerin borçları ile ilgili olan devlet politikaları en önemli konudur.
- Satıştan önce şirketin fiziksel yenilendirilmesi, İran'da devlet şirketleri ve KİT'lerin makineler ve diğer varlıkların güncellenmesine ihtiyaç vardır. Bu yüzden İran'da şirketlerin fiziksel açıdan yenilenmemeleri özelleştirmeden kaynaklanıyor olabilir.
- Devretmeden önce şirketin işgücünün yenilendirilmesi: özelleştirme sürecinde ortaya çıkacak önemli sorunlardan biri, devredilmiş şirketlerin işçiler ve çalışanlarını özel sektörün alıcıları tarafından işten çıkarılmalarıdır. Ayrıca eğer KİT işgücü krizi ile karşı karşıyaysa, özel sektör bu durumda olan şirketlerin alınmasına fazla istek göstermez. Özellikle İran'da olan iş yasaları KİT'lerin özelleştirilmesinde önemli bir caydırıcı rol oynayabilir. Böylece eğer devlet KİT'lerin özelleştirilmesinde kararlıysa bu konular için çözüm düşünmelidir (Borucerdi, 2010).

İran'da özelleştirme uygulamalarında görülen eksiklikler uygulama prosedürlerinden kaynaklanan sorunlardır. Bu sorunlar; uygulama, karar alma ve zamanlama unsurlarında görülmektedir. Bunlardan başka özelleştirme politikalarında genel olarak görülen diğer eksikleri aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

- Varlıklar ile ilgili gereken bilgilere ulaşamamak: aktarılabilir pay, şirketin mali ve fiziksel yapısı ve bundan önce vurgu yapılan faktörler, karar vermenin ve sürdürülen işlerin çok zaman almasına ve yüksek fırsat

maliyetlerine neden olmaktadır. Bu konu İran ekonomisinde çok büyük bir kaynak kaybı yaratmaktadır. Bu eksiklikleri aşmak için, devredilecek KİT'ler ile ilgili veritabanının kurulması etkili olabilir. Şirketleri bu veritabanları ve bilgileri koruma konusunda gerekli kılmak sorunların birçoğuna çözüm olabilir.

- Özelleştirme uygulamalarında gerekli hız eksikliği: İran'da olan diğer özelleştirme uygulama süreci bu sorunlardan biridir. Bu sorunu çözmek için borsa dışı satış ve özelleştirme yöntemlerin kullanılması, KİT'lerin hisselerinin kendi çalışanlarına ve işçilerine aktarılması için gerekli ve uygun karalarların alınması, özelleştirmeyi uygulamak ve bitişi için iyi ve tam bir zamanlama programı tasarlamak ve KİT'lerin satışından elde edilen gelirlerini nerelerde ve nasıl kullanacağını net bir şekilde belirtmek gibi alternatif politikalar ve kararlar yararlı olabilir (Borucerdi, 2010).

4.7.4.İran'da Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirme ve Fiyatlandırma Yöntemleri

KİT'lerin özelleştirmesi için oluşturulan çeşitli yöntemlerden İran'da ağırlıklı olarak kullanılanı, ''KİT'lerin hisselerinin halka satışı'' ve ''KİT'lerin hisselerinin yöneticiler ve çalışanlarına satışı''dır. Çok sınırlı durumlarda ise, '' KİT'lerin hisselerinin toplumun bazı özel gruplarına satışı'' yönteminden yararlanılmaktadır.

Yukarıda 2.2.5 bölümünde söylendiği gibi 02.08.1993 ve 20.02.1994 tarihlerinde İran Meclisi ve Bakanlar Kurulu tarafından KİT'lerin özel sektöre transferiyle ilgili onaylanan iki karar çeşitli konuları kapsamaktadır, bunlardan transfer yöntemleri, halka transfer edilebir hisselerin oranı, fiyatlandırma yöntemleri vb, incelemektedir. Bu kararın 3'üncü fıkrasında transfer edilebilir KİT'lerin % 33 hisselerinin kendi işçilerine ve çalışanlarına aktarılması ilan edilmiştir ve hisse senetlerinin nominal fiyatları ve borsa fiyatlarının ortalamasını, fiyatlandırma yöntemi olarak belirtmiştir. Hisselerin geri kalan % 67'si borsa aracılığı ile halkın geneline transfer edilmektedir. Bu kararın 4'üncü fıkrasında KİT'lerin satış ve

transferinde borsa yöntemine öncelik verilmiştir. Bu kararda satışlardan elde edilen gelirlerin kullanım siyaseti aşağıdaki gibi açıklanmaktadır:

- Borçların geri ödenmesi
- Kalkınma projeleri şeklinde şirketin geçmişte olan borçlarının ödenmesi
- Projelerini uygulama sürecinde mali sıkıntısı olan ve transfer edilemeyen şirketlerin finansmanı
- Ülke için gerekli olan üretim projelerinin tamamlanması (özele devredilemez ve devlet bu projelerin uygulamasına hazır değildir)
- Devletin bütçe giderleri için hazineye yatırılması (Borucerdi, 2010: 201–2).

İran İslam Cumhuriyetinde 1991–1998 yılları arası, birinci ve ikinci kalkınma planları sırasında KİT'lerin transferi aşağıdaki üç yol ile gerçekleştirilmiştir:

1. 1991–1994 yılları arası, 79 milyar riyal borsa yoluyla, 230 milyar riyal ihale yoluyla ve 594 milyar riyal görüşme yoluyla satılmıştır.
2. 1995–1997 yılları arası 1370 milyar riyal borsa yoluyla, 29 milyar riyal ihale yoluyla ve 381 milyar riyal görüşme yoluyla satılmıştır.
3. 1998–2000 yılları sırasında iki yolla yapılmıştır. 4363 milyar riyal borsa yoluyla, 469 milyar riyal ihale yoluyla satışlar yapılmıştır. Bu dönemde görüşme yoluyla satış kayıtlarda bulunmamaktadır.
4. 2001–2011 yılları arasında satışlar borsa ve ihale yollarından yapılmıştır (üçüncü kalkınma planında görüşme yolu kaldırılmıştır).

Gördüğümüz gibi KİT satışlarının en büyük bölümü borsa üzerinden yapılmaktadır ve diğer satışlara göre saha daha çok şeffaflığa sahiptir (Rezaei, 2009: 107)

V. BÖLÜM

İRAN İSLAM CUMHURİYETİNDE ÖZELLEŞTİRME UYGULAMALARI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

5.1. İRAN İSLAM CUMHURİYETİNDE PLANLAMANIN KISA TARİHÇESİ

İran'da planlama düşüncesi 1933 yılında başlamış ve ilk planlama konseyi (Şuray-i bernamerizi) 1937 yılında kurulmuştur. İlk 7 yıllık kalkınma programı 1948 yılında onaylanmış böylece planlamaya dayanan bir kalkınma sisteminin işe başlamasından itibaren 60 yıl geçmiştir. Birinci program sadece merkezi planlama sisteminin eksik bir formatındaydı ve petrol'den elde edilen kaynakların nasıl tahsis edileceği amacıyla uygulanmıştı. Program uygulama sırasında giderek devlet kuruluşlarının maliyetleri artmaya başlamış, bu nedenle devlet yön değiştirmiş ve merkezi planlamaya doğru gitmiştir. Tarihsel olarak petrol sanayisinin millileştirilmesinden sonra ülkenin ekonomik yönetimi merkezi planlama ve devletleştirmeye doğru gitmiştir. İslami devrimden sonra bu eğilimi bankalar ve sanayinin devlet hâkimiyetine geçmesi takip etmiştir.

İran'da 60 yıllık planlamaya dayanan kalkınma stratejisi, kalkınmak için tek boyutlu atonal-otoriter modelin başarısızlığıyla sonuçlanmış, dolayısıyla da kalkınma için yapılan planlamalara egemen modelin yeniden gözden geçirilmesi gündeme gelmiştir (Katuziyan, 2004). Yeni model ülkenin kültürel ve toplumsal yapısına uygun olması bir zorunluluktur. Bununla birlikte, uluslararası durum, diğer ülkelerin tecrübeleri ve ülkenin ekonomik özellikleri de göz önüne alınmalıdır.

Devrimden öncesi uygulanan kalkınma planları 1948 yılında ilk hayata geçirilmiştir. Süreç iki tane 7 yıllık ve beş tane 5 yıllık kalkınma planıyla devam etmiştir. Devrimden sonra, İran-Irak savaşı bittikten sonra, savaştan çok zarar gören ülke ekonomisinin yeniden yapılanması ve halkın yaşam kalitesini iyileştirmek için kalkınma planları tekrar gündeme gelmiş ve devrim sonrası Cumhuriyet ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınma planlarını 1989 yılından itibaren 5 yıllık programlar şeklinde uygulamaya başlamıştır. Günümüze kadar 5 program onaylanıp uygulanmıştır. Bu kalkınma planlarının her biri amaçlanan hedeflere ulaşmakta farklı

oranlarda başarılı olmuştur. Bu bölümde İran İslam Cumhuriyetinde kalkınma planları çerçevesinde özelleştirme uygulamaları hakkında bilgi verilecektir.

5.2.BİRİNCİ VE İKİNCİ KALKINMA PALANLARI SIRASINDA UYGULANAN ÖZELLEŞTİRMELER (1989–1999)

Devrimden sonrası uygulanan ilk 5 yıllık ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınma planı (1989–1994) ‘’Ekonomik Serbestleşme’’ stratejisi ile başlamıştır. Devletin savaştan zarar gören ekonomik alanların yeniden yapılandırılması için gereken yatırımları yapması, ülkenin mevcut kaynak kapasitesinin en verimli şekilde kullanımını sağlaması ve ülkenin ileride kalkınması için gereken zemini hazırlaması bu programın en önemli amaçlarındandır. Bu planın ana hedefi ekonominin serbestleşmesi ve savaşın yol açtığı hasarların onarılmasıdır. Bu dönemde üretimi artırma politikaları gündeme gelmiştir.

1988 yılında, savaş sonrası başlayan ekonomi politikaların tekrar ele alınması zorunlluğu sonucu oluşan I. Kalkınma planında gündeme gelen liberal düşünceler Refsencani’nin cumhurbaşkanlığına seçilmesine ve devletinin temel politikalarının değişmesine neden olmuştur (Fuzi, 2005: 259).

İran İslam Cumhuriyeti birinci kalkınma planında, ana sanayi dışındaki KİT’lerin özel sektöre transferinin amaçları şu şekilde özetlenmektedir.

1. Verimliliğin artması
2. Ekonomik faaliyetlerin ve gereksiz hizmetlerin azaltılması ile devlet alanının küçültülmesi
3. Ekonomik dengenin sağlanması
4. Ülke kaynaklarının etkin kullanımı

Planda mali konulardan söz edilmemesine rağmen İran'da kamu kuruluşlarının en önemli sorunlarından biri mali konulardır. Devlet yetkilileri defalarca KİT'lerin maliyetlerinin aşırı artışına vurgu yapmışlardır. Bu sorunun iki nedeni vardır:

Birincisi, KİT'lerin sayısı çok artmıştır, ikincisi ise KİT'ler devletin sosyal ve gelir dağılımı politikalarını uygulamak için bir araç haline gelmişlerdir. Savaşın son yıllarında ithal edilen ham maddelerin eksikliği, petrol gelirlerinin düşüşü ve döviz ile ilgili kısıtlamalardan dolayı bu kuruluşların üretim kapasiteleri tam olarak kullanılamamış ve devlete yüksek maliyetler getirmiştir. Devlet çalışanlarının sayısı (askeriye ve polis güçleri dışında) devrimin başlangıcında (1979 yılında) 580,000 kişiden 1987 yılında 1.115.000 kişiye ulaşmıştır. Bu dönemde cari harcamalarının oranı (devlet çalışanlarının maaşları) toplam harcamaların % 48,7 den % 74,7 ye artmıştır (Noşirvani, 1994: 11).

İran'da özelleştirmenin en önemli nedeni devletin mali yükünün azalacağı beklentisidir. Bu doğrultuda, I. Planın bir bölümü özelleştirme politikalarına ayrılmıştır. Bu dönemde devletin ekonomik faaliyetlerini özel sektöre transfer etmesi, ülkenin ekonomik krizden kurtulması ve büyüme hızının artması için bir çözüm yolu olarak tanımlanmıştır. Kamulaştırılan faaliyetlerin özel sektöre transfer edilmesinin ekonomik hareketlerde temel değişiklere yol açacağı ve mali kaynak elde edileceği düşünülmektedir. Bu yüzden transfer edilebilir olan KİT'lerin değerlenmesi önemlidir. Eğer bu birimler gerçek değerlerinden daha düşük bir fiyata özel sektöre satılırsa devlet yerine geçen özel gruplar hak etmedikleri karları elde edecekler, gerçek değerinden yüksek bir fiyata satılırsa da özelleştirme durdurulacaktır.

Bu dönemde ülkede özelleştirmeler ihale, menkul kıymetler borsası, borsa dışı satışlar ve çalışanlara aktarma yöntemlerini kullanarak yapılmıştır. Tablo 5.2.2 bakanlıklara bağlı olan ve transfer edilebilir KİT'ler gösterilmiştir.

Tablo 5.2.2: Bakanlıklara Bağlı Olan ve Transfer Edile Bilir İşletmeler (1989–1993)

Transfer eden kurum	Transfer edile bilir işletme sayısı
Sanayi Bakanlığı-İran milli sanayi kurumu	293
Ağır Sanayi Bakanlığı-yenileme ve geliştirme kurumu	73
İran Sanayisi	4
Maden ve Metaller Bakanlığı	4
Ticaret Bakanlığı	4
Kültür Bakanlığı	2
Petrol Bakanlığı	4
Konut ve Kentsel Gelişim Bakanlığı	3
Tarım Bakanlığı	6
Eğitim Bakanlığı	1
Sağlık Bakanlığı	2
Toplam:	391

Kaynak: bakanlar kurulunun 5283,T 109 numaralı, 19 Haziran 1993 tarihinde onaylanan kararından derlenmiştir.

Tablo 5.2.3 İran Milli Sanayi Kurumu ve Sanayini Geliştirme ve Yenileme Kurumu tarafından özel sektöre ve bazen de diğer kamu kuruluşlarına, menkul kıymetler borsası, borsa dışı, ihale ve doğrudan satış yollarından transfer edilmiş olan KİT'ler gösterilmektedir.

Tablo 5.2.3: Borsa ve Borsa Dışı Transfer Edilmiş Kamu Kuruluşları (1990–1993)

Yıl / Transfer eden kurum	1990	1991	1992	1993	Toplam
Milli Sanayi Kurumu:					
Borsa	18	21	6	-	45
Borsa dışı	14	4	10	2	30
	32	25	16	2	75
İran Sanayi Geliştirme ve Yenileme					
Borsa	-	4	3	-	7
Borsa dışı	-	4	15	-	19
		8	18		26
Toplam	32	33	34	2	101

Kaynak: İran Milli Sanayi Kurumu, 32 numaralı Raporu 1993.

Tablo 5.2.3 olan bilgilerde olduğu gibi, 52 işletme İran Milli Sanayi kurumu ve İran Sanayi Geliştirme ve Yenileme kurumu tarafından borsa aracılığıyla satılmıştır. Ayrıca 49 işletme borsa dışı yöntemler ile satılmıştır. 1989–1992 yılları arası, devlet üretim işletmeleri hisselerinin bir bölümü Üretim Birimleri Mülkiyetini Geliştirme Kurumu tarafından bu birimlerde çalışan 33,889 kişiye transfer edilmiştir (Üretim Birimleri Mülkiyetini Geliştirme Kurumu Raporu 1993). İran Milli Sanayi Kurumu ise 21 devlet kuruluşunun mülkiyetini çalışanlarına transfer etmiştir.

Bakanlar kurulu 25 Ocak 1990 tarihinde onayladığı kararda, İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın 134 ve 138'inci ilkelerine dayanarak, 1989 yılında onayladığı I. Planın birinci bölümünün 4-37, 8-1, 8-2 ve 8-3 maddelerinde faaliyetlerin performansını artırmak, devlet alanını küçültmek, ekonomik dengeyi sağlamak ve ülke kaynaklarının etkin kullanımı için hedeflenen özelleştirme politikasını aşağıdaki gibi belirtmiştir :

2 fıkra.3–33 madde, bu kararnamede adı geçen KİT'lerin % 33 hisseleri nominal fiyat ve piyasa fiyatının ortalaması alınarak kendi çalışanlarına, geri kalanı ise piyasa fiyatından halka satılacaktır.

2 fıkra. 4 madde, bu kararnamede geçen işletmelerin satışı için borsa yoluyla satış diğer özelleştirme yöntemlerine göre önceliktedir (5283–109 bakanlar kurulu kararnamesi).

Bu kararname'nin ekinde özelleştirilmesi gereken 391 işletmenin adı geçmiştir. Ayrıca kararnamede menkul kıymetler borsası ve ihale yöntemleri özelleştirmelerin yapılması için belirtilmiştir. Kararnamede özelleştirmelerin amacı belirtilmiş fakat bu amaçlar arasında devletin mali yükünün azaltılmasından ve gelir sağlama amacından söz edilmemiştir. Bakanlar Kurulu kararnamesinde birinci kalkınma planı sırasında 391 işletme ve kamu kuruluşunun özelleştirileceği, ayrıca bu işletmelerin hisselerinin % 33'ünün kendi çalışanlarına transfer edileceği belirtilmiştir. Fakat yukarıdaki tabloda gördüğümüz gibi sadece 101 işleteme borsa ve ihale ile özel sektöre satılmıştır. Menkul Kıymetler Borsasında satılan işletmelerin bile %100 hisseleri satılmamıştır.

İran İslam Cumhuriyetinin ikinci kalkınma planının (1995–1999) ana stratejisi, birinci kalkınma planının kazanımlarının konsolidasyonu, ülkenin ekonomik trendlerinde istikrarın sağlanması ve ekonomik reformların toplum üzerindeki yükünün azaltılmasıdır. Bu planın doğa ve yapı olarak birinci plandan farkı yoktur. II. Planda yine ''Ekonomik Serbestleşme'' stratejisi ile başlamıştır. Planın temel amacı ülkenin ekonomik kalkınmasıdır ve bu konu defalarca vurgulanmıştır. Dolayısıyla İkinci kalkınma planı "Ekonomik İstikrar Programı" olarak adlandırılmıştır.

KİT'lerin nasıl özelleştirildiğini incelemek için, hisselerinin ve mülkiyetlerinin bir bölümünü özel sektöre transfer eden bakanlıklar ve kuruluşların tanımlanması gerekmektedir. Şimdiye kadar yapılmış olan araştırmalara dayanarak bu dönemde (1989–1999) İran Milli Sanayi kurumu, İran Sanayi Geliştirme ve Yenileme kurumu, Sanayi ve Maden Bankası özelleştirmelerin en büyük kısmını yapmışlardır. Bu

kurumlar ve diğer birimler tarafından yapılan özelleştirmeleri daha detaylı bir şekilde Tablo 5.2.4'de görebiliriz:

Tablo 5.2.4: (1989–1997) Yılları Arası Yapılan Özelleştirmeler (Milyar Riyal)

	İran Milli Sanayi		İran Sanayi Geliştirme		Sanayi ve Maden Bankası		Diğer		Toplam	Pay (%)	
Yıl	**Borsa**	**Diğer**	**Borsa**	**Diğer**	**Borsa**	**Diğer**	**Borsa**	**Diğer**	**Borsa ve diğer**	**Borsa**	**Diğer**
1989	-	-	-	-	2,4	0,05	1,3	0,3	4,05	91,4	8,6
1990	10,4	-	0,3	-	21,1	2,2	0,1	3,2	37,3	85,5	14,5
1991	193,3	29	29,7	4,98	83,4	-	31,5	2,5	374,4	90,3	9,7
1992	73,5	45	41,3	54	0,6	55,1	13,7	2,3	285,5	45,2	54,8
1993	84,9	120,4	80,4	38,7	193,9	123,5	10,5	106,9	759,2	48,7	51,3
1994	160,3	477,8	110,8	2,7	16,6	55,4	106,9	-	930,5	42,4	57,6
1995	46,3	83,5	110,6	164,4	123	62,2	531,1	-	1121	72,3	27,7
1996	73,7	148,6	739,4	11,5	188	98,1	743,7	-	2003	87,1	12,9
1997	-	11,4	58,1	10,9	85,2	145,6	210	-	521,2	67,8	32,2
Toplam	**646,7**	**915,7**	**1197,8**	**287,2**	**738,2**	**542,2**	**1684,4**	**115,2**	**6127,4**	**69,6**	**30,4**
Pay(%)	**10,6**	**14,9**	**19,5**	**4,7**	**12,1**	**8,8**	**27,5**	**1,9**	**100**	**-**	**-**

Kaynak: Komicani, 1999 sayfa 34.

Önceden de söylediğimiz gibi, 1994 yılına kadar özelleştirmelerin en büyük bölümü borsa yoluyla yapılmıştır. Tahran Menkul Kıymetler Borsası raporuna göre: borsada kabul edilen şirketlerin sayısı 1989 yılında 55'ten 1992 yılında 153'e ulaşmıştır. Aynı dönemde, 129,6 milyon hisse toplam 906,2 milyar riyala Tahran borsasında satılmıştır. Şunu da söylemeliyiz ki bu dönemde transfer edilebilir KİT'lerin birçoğu borsada kabul edilmemiştir ve özel sektöre transfer etmek için özelleştirmenin diğer yöntemleri kullanılmamıştır (Tahran Menkul Kıymetle Borsa raporu, 1994).

Örneğin, 1992 yılının sonuna kadar İran Sanayi Geliştirme ve Yenileme Kurumuna bağlı olan toplam 124 işletme vardı, bunların 85'ini üretim şirketleri ve 39'unu ise hizmet şirketlerini oluşturmaktaydı. Bu kurum 1992 yılının sonuna kadar sadece 12 şirketin hisselerini borsada halka arz edip satmayı başarmıştır. Ayrıca bu kurum 1992 yılının sonuna kadar, doğrudan müzakere ve ihale yollarıyla 38155 milyon riyal değerinde, 2450850 hisse, satmıştır. Aynı yıl içinde sadece 3 şirketin hisseleri doğrudan müzakere ve ihale yollarıyla satılmıştır ve 9 şirketin hisseleri değiştirilmiştir (İran Sanayi Geliştirme ve Yenileme Kurumu, 1994).

Yukarıdaki tabloda gördüğümüz gibi 1989–1997 döneminde toplam 6127,4 milyar riyal değerinde hisse özel sektöre, kooperatif ve diğer devlet kuruluşlarına aktarılmıştır. İran Milli Sanayi Kurumu 1562,4 milyar riyal, % 25,5 oranında, İran Sanayi Geliştirme ve Yenileme Kurumu 1485 milyar riyal, % 24,2 oranında ve Sanayi ve Maden Bankası 1280,4 milyar riyal, %20,9 oranında toplam özelleştirme yapmıştır. Bu kuruluşlar toplamda 4327,8 milyar riyal, % 70,6 oranında ve bu kuruluşların dışındaki birimler sadece 1799,6 milyar riyal, % 29,4'unu toplam transfer yapmıştır (Komicani, 1999: 24).

Özelleştirme sürecinde dikkat çeken konulardan bir diğeri de,ilk özelleştirme politikalarının uygulandığı 1989 ve 1990 yıllarında, satışa çıkarılan KİT'lerin çoğunun özel sektör tarafından alınmış olmasıdır. Ancak 1991 yılından sonra özel sektör KİT'lerin alıcısı olma rolünü kaybetmiş, yerini devlet kuruluşları ve bankalara vermiştir. Şöyle ki 1991, 1992 ve 1993 yıllarında özel sektörün sırayla % 86,7, % 53,2, % 65 olmuştur. Fakat devletin payı 1991 yılında % 13,3 oranından, 1992

yılında % 46,8 oranına ve 1993 yılında ise % 35'e düşmüştür. Bu bilgilerden anlaşılan 1991 yılından sonra devlet bu süreçte KİT'lerin satıcısı yerine, onların alıcısı haline gelmiştir ve ülkede özelleştirme süreci için uyarı zilleri çalmaya başlamıştır (Devlet Planlama Teşkilatı, 1998: 35).

Özelleştirme politikalarının uygulandığı ilk yıllarda çok yavaş bir sürecin yaşandığı görülmektedir.. Genellikle İran borsasında KİT'lerin alıcılarını: özel sektör, devlet dışı kamu sektörü ve bankacılık sistemi olarak üç gruba ayırabiliriz. 1989 ve 1990 yıllarında özel sektör borsada olan KİT'lerin hisselerinin % 100'unu almıştır. Fakat bu oran 1991–1992 yıllarında düşmeye başlamıştır ve bankalar ve devlet dışı kamu sektörleri borsada kendilerine pay ayırmışlardır. Söz konusu olan yıllarda özel sektör sırasıyla % 79,3 ve % 68,2 devlet dışı kamu sektörü % 9 ve % 14,7 bankalar ise % 11,7 ve % 7,1 oranında KİT'lerin hisselerini almışlar. Fakat 2000'lı yıllarda borsada KİT'lerin hislerini en çok alıp satan sektörün devlet bankaları olduğunu görüyoruz.

Şunu da belirtmeliyiz ki, 1989–1992 yılları arası devlete bağlı olan yüzlerce kamu kuruluşundan sadece 19'u özelleştirilmiş, geri kalanı ise kamu kontrolünde kalmıştır. Bu dönemde özelleştirilen KİT'ler aşağıdaki gibidir:

1. Serma Aferin
2. Nefte Pars
3. Sanaye Bastebandiye İran
4. Karton İran
5. Paşmbafi İran Berek
6. Makhmal ve Abrişam Kaşan
7. Şerakte Kaf
8. Tiğ İran
9. Cam Daru
10. Kimi Daru
11. Şerkate Razak
12. Şerkate Abureyhan
13. Şrekate Lente Tormoze İran

14. Şerkate Caberebni Hayyan
15. Tosee Sanaye Behşahr
16. Şerkate Pars Elektrik

Özelleştirilen bu 16 işletme İran Sanayi Geliştirme ve Yenileme kurumuna bağlı işletmelerdir.

17. Gande Lorestan
18. Şerkate Persit
19. Şerkate Çin Çin

Özelleştirilen üç şirket İran Sanayi ve Maden Bankasına bağlı işletmelerdir.

1993 yılının sonuna kadar, 160 işletme Tahran Menkul Kıymetler Borsasına giriş için aday olmuştur. Bu 160 işletmeden sadece 130'u borsaya giriş yapabilmiştir ve hisseleri özelleştirmek için borsa tabelasına yansımıştır. Tahran Borsası'nın 1993 yılında açıkladığı rapora göre 70 milyondan fazla hisse 364 milyar riyal değerinde satılmıştır. Bu rapora göre bu satışların % 60'ı özel sektöre ve geri kalan % 40 ise Milli Bankası ve Sanayi ve Maden Bankası tarafından alınmıştır (Borucerdi, 2010: 206).

Birinci ve ikinci kalkınma planlarının uygulandığı yılların özelleştirme hacimlerini karşılaştırıldığında, yapılan özelleştirmelerde özel sektörün payında ciddi düşüşler vardır. Bu düşüşün nedenleri olarak borsadaki kötü yönetim, yasal sorunlar ve mali güvenin olmamasıdır. Bu da halktan oluşan, küçük sermaye sahiplerinin katılımı için motivasyonu düşürmektedir (Borucerdi, 2010: 213).

1999 yılında KİT'ler için ayrılan bütçe payı, devletin uyguladığı özelleştirmelerin başarısızlığının göstergesidir. Bu yılın, onaylanmış genel bütçe kaynaklarının % 57,7'si KİT'ler ve kamu kuruluşlarına tahsis edilmiştir. İkinci ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınma sırasında KİT'ler için tahsis edilen yıllık bütçe, birinci ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınma planı sırasındaki yılların ülke genel bütçesinden daha fazladır (Komicani, 1999: 27).

Birinci ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınma planını incelersek, programın savaş dönemine göre nispeten göze gelir bir ekonomik gelişim ile başlamıştır. Fakat son yıllarında ekonomik büyüme giderek düşmüştür. 1991 yılında ekonomik büyüme %10,1'iken 1992 yılında %4,9'a düşmüştür. Bu durum programın, ekonomik büyümenin süreklilik ve istikrarlı olmasındaki başarısızlığını göstermektedir. Ekonomik büyüme programın kontrolü dışında olan etkenlerin etkisi altında kalmıştır. Bu dönemin önemli olayları, Kuveyt'in işgali sonucu petrol fiyatlarındaki geçici artış, yabancı kredilerin ülke ekonomisine hızlı enjeksiyonu, arkasından borç ödemelerinde vade krizlerinin ortaya çıkışıdır. Ayrıca program uygulama sürecinde çeşitli değişimlere uğramıştır. Bu değişimlerden, özelleştirmelerin hızlandırılması, mevcut potansiyellerinde kullanım eksikliği, ihracat stratejisine öncelik verilmesini sıralayabiliriz (Borucerdi, 2010: 206).

Devlet dışı yatırımların yıllık % 12,2 oranında bir artışı öngörülmüştür. Bu oran devlet için öngörülen yatırım artışından daha fazladır. Fakat gerçekte devlet alanında yapılan yatırımların devlet dışı yatırımlara göre çok fazla olduğunu görüyoruz. Dolaysıyla programın ana stratejilerinden olan "ekonomide özel sektör rolünün artışı" nın da başarısız olduğunu söyleyebiliriz. Programın uygulandığı sırada enflasyonun yıllık ortalama artışı %18,9 olmuştur ve bu oran programda hedeflenenden % 4,5 daha fazladır. Bununla birlikte program sosyal alanlarda önemli başarılara ulaşmıştır. Nüfus oranı artışının %3,5'ten %2'ye düşüşü, ölüm oranlarındaki ciddi düşüş, eğitim oranı ve kapsamının artışını örnek gösterilebilir. Genel olarak birinci kalkınma programı, hedeflenen "ekonomide özelleştirme ve serbestleştirme" amaçlarına ulaşmamıştır. Program son yıllarında başlayan fiyatların aşırı artması, ikinci kalkınma planının ilk yıllarına kadar devam etmiştir.

Programın uygulandığı sırada GSYİH'nın ortalama büyümesi her yıl % 3,2 olmuştur, fakat programda büyüme % 5,1 öngörülmüştür. Bu dönemde özel sektörün ekonomide yaptığı yatırımlarda ortalama olarak yıllık % 13,7 oranında artış vardır ve birinci kalkınma planı ile karşılaştırırsak özel sektörün ekonomide olan rolü bu döneme göre artmıştır. Programda hedeflenen işsizlik oranı % 12,6 iken gerçekleşen işsizlik % 13,1 düzeyindedir. Hedeflenen iş fırsatı 404 bindir fakat 263 bin iş fırsatı yaratılmıştır. Hedeflenen para politikalarına da ulaşılmamış, ortalama yıllık

enflasyon oranı % 13,2 olarak öngörülmüş fakat bu dönemde yaşanan enflasyon oranı % 25,6 olarak gerçekleşmiştir (Merkez Bankası, 2000).

5.3.ÜÇÜNCÜ KALKINMA PLANI SIRASINDA UYGULANAN ÖZELLEŞTİRMELER (2000 – 2004)

Birinci ve ikinci planlardaki yapısal sorunlar, ekonomik gelişmelerin sosyal gelişmelerle de desteklenmesi gerekliliği, uluslararası ilişkilerde izelenmesi gereken ılıman politikalar ve OPEC'le ilişkilerin iyileştirilmesi gerekliliği, ekonominin yeniden yapılandırılması ve düzeltilmesine dayanan üçüncü planının hazırlanmasına yol açmıştır. Bu yüzden sürdürülebilir ve istikrarlı bir ekonomik kalkınmanın gereksinimlerini sağlamak, üçüncü kalkınma planının en önemli özelliklerindendir. (Devlet Planlama Teşkilatı, 2005).

Ekonomiyi serbestleştirmek ve özelleştirmek için yapısal-kurumsal reformlar programın ana yönü idi. İş ortamının reformu, yatırım yapma sürecinde yasal kolaylıkları sağlamak, fiyatların serbestleştirilmesi ve kaynakların etkin tahsisi için piyasa mekanizmasına dayalı fiyatların belirlenmesiyle rekabet gücünün güçlendirilmesi, bu programın stratejilerindendir. Döviz kurlarının tek bir merkezden kontrol edilmesini sağlamak, ticaretin serbestleştirilmesi, tarife dışı engellerin kaldırılması, devlet dışı sektörlerin banka kurmasına izin verilmesi, döviz rezervleri hesabının açılması, enerji sübvansiyonlarının kaldırılması üçüncü kalkınma planının ana politikalarındandır.

İran ekonomisi 1997 yılında çeşitli ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunlar sonuçta yapısal sorunların daha yoğunlaşması, ekonomik durgunluk ve krizler ile kendini göstermeye başlamıştır. 1995 yılında devletin ekonomik politikalarında olan değişimlerin ardından, ikinci kalkınma planında ilan edilen stratejiler bir kenara bırakılmıştır. Aynı zamanda ekonomik durgunluk başlamış fakat 1996 yılındaki petrol fiyatları artışı devlet gelirlerini de arttırarak negatif büyüme eğilimini telafi etmiştir. 1997 yılının ikinci yarısında dünya piyasalarında petrol fiyatlarının hızlı düşüşü ülke ekonomisini yeni bir durgunluk sürecine sokmuştur

(Aftabnews.com.2006: 2). Ülkenin ekonomik yapısında olan sorunları ve arızaları düzeltmek için "ülke ekonomisini yeniden yapılandırma" başlığı altında incelemeler başlatılmıştır. Ülke ekonomisini yeniden yapılandırma projesinin önemli eksenleri istihdamın artırılması ve işsizlik oranının azalmasıdır (Fuzi, 2005: 233).

Üçüncü kalkınma planı sırasında yapılan özelleştirmeler, bu plan kanununda öngörülen zamanlamadan çok daha hızlı ve geniş bir şekilde yapılmıştır. Fakat yapılan uygulamaların toplumu kültür ve fikir yönünden ne ölçüde inandırdığı tartışmalı bir konudur. Dolayısıyla, üçüncü kalkınma planının uygulandığı sırada, planda öngörülen özelleştirmelerin amaçlarına ulaşıp ulaşılmadığını anlamamız için planın özelleştirmeye olan yaklaşımını incelememiz gerekmektedir:

5.3.1 Transfer Edilen Şirketlere Ticaret Kanunlarının Egemen Olması

Günümüze kadar KİT'lere egemen olan verimsiz koşullar, özelleştirmenin sorunlarından biridir. Bu soruna bir çözüm olarak, üçüncü Plan'ın 4.maddesinde: "bir işletmenin özelleştirilmesine karar verildiği zamandan ticaret kanununa göre yönetilecektir" hükmü konulmuştur. Bu madde işletmeye egemen olan devlet kurallarının kaldırması açısından önemlidir. Bu maddeye dayanarak şirketin ana sözleşmesini ve yapısını ticaret kanununa göre değiştirebilmek kolaylaşmaktadır. Bu kanuna dayanarak uygulama sorunlarını çözmek için birkaç bakan ve devlet tarafından seçilen temsilciden oluşan bir kurul oluşmaktadır (Behkiş, 1999).

Devlet için endişeli bir durum oluşturan faktör, özelleştirmelerin aşırı hızla yapılması idi. Örneğin, üretim işletmeleri özelleştirilmeden önce 14 denetim kurumu tarafından denetlenirken bir anda ticaret kanununa göre yönetilmeye başlanmıştır. Bu durum şirketlerin yönetim kurullarının bakanlardan oluşması ve bu bakanların siyasi yoğunluktan dolayı şirket işleriyle ilgilenememeleridir.

Ticaret Kanununa göre: şirketin tüm varlıklarının mülkiyeti genel kurula aittir ve ticaret kanunu çerçevesinde şirketle ilgili her turlu karar alabilirler. Buna karşı eğer bu önemli madde uygulanmazsa, geçenlerde olan sorunlar devam edecektir, devlet ve meclis 4.maddenin " C " fıkrasında olan bu riski göze alarak özelleştirilmeleri devlet tarafından onaylanan şirketleri ticaret kanununa göre

yönetmeleri kararını onaylamışlardır. Bu karara dayanarak özelleştirmek için gereken zemin hazırlanmaktadır.

5.3.2 Özelleştirme İdaresinin Oluşumu

Üçüncü Kalkınma Planı Kanunun 15.maddesinde devletin İran Milli Üretim Birimlerini Geliştirme Kurumunun ana sözleşmesini değiştirerek Özelleştirme İdaresinin kurulmasına vurgu yapılmıştır. Dolayısıyla Yüksek Özelleştirme Kurulu tarafından transfer edilebilirliği, transfer yöntemi ve transfer zamanlaması belirlenen işletmeler, satış vekâletleri Ana Şirketler tarafından bu İdareye verilmelidir. Dolayısıyla Üretim Birimlerini Geliştirme Kurumu Özelleştirme İdaresine isim değiştirerek işletmeleri satış temsilcisi olarak satacaktır.

2001 yılından öncesine kadar, Özelleştirme İdaresi kurulmamıştır ve KİT'lerin transferi transfer eden kurumların kendileri tarafından yapılmaktadır. 2001–2004 yılları arası, Özelleştirme İdaresi Üçüncü Kalkınma Planı Kanunun uygulaması doğrultusunda, kendine bağlı olan ya da diğer ana şirketlere bağlı olup satış vekâleti elinde olan KİT'lerin 379'unu satışa çıkarmıştır ve sonuçta 272 şirkete ait olan 1,732,613,763 hisse 18,126,128 milyon riyala satmıştır (Özelleştirme İdaresi, 2004).

Tablo 5.3.1: 2001 Yılında Özelleştirme İdaresi Tarafından Transfer Edilmiş İşletmeler

	Ana şirket	Transfer edilmiş şirket	Hisse sayısı	Satış değeri (milyon riyal)	Satış yöntemi
1	Özelleştirme idaresi	İran Khodro (Otomotiv)	4,500,000	13,119	Borsa
2	Özelleştirme idaresi	İran Khodro Dizel (Ağır İş Makineleri)	7,000,000	13,132	Borsa
3	Özelleştirme idaresi	Gorohe Bahman (Otomotiv)	500,000	14,477	Borsa
4	Özelleştirme idaresi	Simane Tehran (Çimento)	2,600,000	39,192	Borsa

5	Özelleştirme idaresi	Tosee Sanaye Behşahr (İlaç ve Gıda)	4,500,000	27,699	Borsa
6	Özelleştirme idaresi	Simane Farse Khozestan (Çimento)	12,000,000	77,598	Borsa
7	Özelleştirme idaresi	Sarmaye Gozariye Rena(Finans)	2,000,000	3,026	Borsa
8	Özelleştirme idaresi	Petroşimi Farabi (Petro-Kimya)	649,443	8,216	Borsa
9	Özelleştirme idaresi	Pars Elektrik (Elektronik)	147,000	181	Borsa
10	Özelleştirme idaresi	Absan (Beyaz Eşya)	521,454	1,155	Borsa
11	Özelleştirme idaresi	Azmayeş (Beyaz Eşya)	3,066,525	3,207	Borsa
	Toplam		37,484,422	201,002	

Kaynak: Özelleştirme İdaresi verilerinden derlenmiştir, 2004.

Yukarıdaki tabloda gördüğümüz gibi 2001 yılında, Özelleştirme İdaresi Üçüncü Kalkınma Planı Kanunun uygulaması doğrultusunda, kendine bağlı olan ya da diğer ana şirketlere bağlı olup, satış vekâleti elinde olan KİT'lerin 11'ini satışa çıkarmıştır ve sonuçta 11 şirkete ait olan 37,484,422 hisseyi 201,002 milyon riyala satmıştır.

Tablo 5.3.2: 2002 Yılında Özelleştirme İdaresi Tarafından Transfer Edilen İşletmeler

	Ana şirket	Transfer edilmiş şirket	Hisse sayısı	Satış değeri (milyon riyal)	Satış yöntemi
1	Özelleştirme idaresi	Absal (Beyaz Eşya)	465,774	966	Borsa
2	Özelleştirme idaresi	Pars Elektrik (Elektronik)	2,499,281	2,749	Borsa
3	Özelleştirme idaresi	Tosee Sanay Behşahr (İlaç ve Gıda)	8,494,692	32,090	Borsa
4	Özelleştirme idaresi	Petroşimiye Abadan (Petro-Kimya)	2,731,917	20,645	Borsa
5	Özelleştirme idaresi	Azmayeş (Beyaz Eşya)	6,263,661	6,579	Borsa
6	Özelleştirme idaresi	Lastike Dena (Tire Lastiği)	2,938,827	35,228	Borsa

7	Özelleştirme idaresi	İran Khodro Dizel (Ağır İş Makineleri)	19,746,892	47,008	Borsa
8	Özelleştirme idaresi	Goruhe Bahman (Otomotiv)	30,534,270	82,972	Borsa
9	Özelleştirme idaresi	Niru Mohareke (Otomotiv)	9,639,984	22,795	Borsa
10	Özelleştirme idaresi	Simane Tehran (Çimento)	3,013,038	62,290	Borsa
11	Özelleştirme idaresi	Pars Minu (Gıda)	2,864,629	18,091	Borsa
12	Özelleştirme idaresi	Margarin (Gıda)	18,925,983	60,332	Borsa
13	Özelleştirme idaresi	İran Tayer (Tire Lastiği)	5,816,104	16,175	Borsa
14	Özelleştirme idaresi	Sanatiye Rena (Otomotiv)	2,820,494	5,098	Borsa
15	Özelleştirme idaresi	Rogan Nabati Pars (Gıda)	153,492	596	Borsa
16	Özelleştirme idaresi	Simane Şarg (Çimento)	3,485,973	24,511	Borsa
17	Özelleştirme idaresi	Sanaye Bastebandi (Ambalaj)	999,314	1,861	Borsa
18	Özelleştirme idaresi	İran Transfor (Elektronik)	766	10	Borsa
19	Özelleştirme idaresi	Nafte Behran (Otomotiv Yağ)	1,116	53	Borsa
20	Özelleştirme idaresi	Labaniyate Pak (Gıda)	4,486,872	29,734	Borsa
21	Özelleştirme idaresi	Karbone İran (Otomotiv)	41,883	521	Borsa
22	Özelleştirme idaresi	Navarde Gatate Foladi (Çelik)	504,080	1,222	Borsa
23	Özelleştirme idaresi	Simine Esfehan (Gıda)	500,923	515	İhale
24	Özelleştirme idaresi	Kimidaro (İlaç)	413,272	2,174	Borsa
25	Özelleştirme idaresi	Darosaziye Caber (İlaç)	1,653,844	16,067	Borsa
26	Özelleştirme idaresi	Lastike Alborz (Tire Lastiği)	5,898	12	Borsa
27	Özelleştirme idaresi	Sepanta (İnternet)	683,532	2,723	Borsa
28	Özelleştirme idaresi	Simane Fars ve Khozestan (Çimento)	38,959,428	402,021	Borsa
29	Özelleştirme idaresi	Motojen (Elektromotor)	5,502,345	27,353	Borsa

30	Özelleştirme idaresi	Alometik (Elektrik)	141,212	12,617	Borsa
31	Özelleştirme idaresi	Pomp İran (Pompa)	847,358	4,565	Borsa
32	Özelleştirme idaresi	Kartone İran (Ambalaj)	20,604	90	Borsa
33	Özelleştirme idaresi	Sanatiye Amar (Maden Sanayisi)	976,882	5,402	Borsa
34	Özelleştirme idaresi	Arc (Beyaz Eşya)	1,050,105	3,185	Borsa
35	Özelleştirme idaresi	Sarmayegozariye Alborz (Finans)	4,311	12	Borsa
36	Özelleştirme idaresi	Sanatiye Butan (Gaz Tüpü)	1,592,243	1,900	Borsa
	Toplam		178,780,999	2950,16	
37	Sanayi Geliştirme ve Yenileme Kurumu	Azar Ab (Su Pompası)	12,886,764	94,373	Borsa
38	Sanayi Geliştirme ve Yenileme Kurumu	Sanatiye Daryayi (Kozmetik)	28,651,391	566,311	Borsa
39	Sanayi Geliştirme ve Yenileme Kurumu	Maşinalate Arak (Endüstriyel Makineler)	24,304,552	100,286	Borsa
40	Sanayi Geliştirme ve Yenileme Kurumu	Traktorsaziye İran (Tarım Makineleri)	26,740,603	50,425	Borsa
41	Sanayi Geliştirme ve Yenileme Kurumu	Ahangariye Teraktorsazi (Tarım Makineleri)	7,308,170	78,631	Borsa
	Toplam		99,891,480	890,026	
42	Sanayi Siteleri	Simane Sepahan (Çimento)	1,000,000	53,503	Borsa
	Toplam		1,000,000	53,503	
43	Madenler Geliştirme ve Yenileme Kurumu	Simane Hegmatan (Çimento)	92,544,410	834,269	İhale
44	Madenler Geliştirme ve Yenileme Kurumu	Simane Kordestan (Çimento)	24,849,000	389,591	İhale
	Toplam		117,393,410	1,223,860	
	Toplam		**397,065,889**	**3,117,551**	

Kaynak: Özelleştirme İdaresi verilerinden derlenmiştir, 2004.

Tablo 5.3.2 de gördüğümüz gibi 2002 yılında, Özelleştirme İdaresi Üçüncü Kalkınma Planı Kanunun uygulaması doğrultusunda, kendine bağlı olan ya da diğer ana şirketlere bağlı olup, satış vekâleti elinde olan KİT'lerin 69'unu satışa çıkarmıştır ve sonuçta 44 şirkete ait olan 397,065,889 hisseyi 3,117,551 milyon riyala satmıştır. Bu yıl yapılan özelleştirmeleri 2001 yılıyla karşılaştırılsak, özelleştirilen KİT'lerin hem sayı açısından hem değer açısından büyük bir artışı görüyoruz.

Tablo 5.3.3: 2003 Yılında Özelleştirme İdaresi Tarafından Transfer Edilen İşletmeler

	Ana şirket	Transfer edilmiş şirket	Hisse sayısı	Satış değeri (milyon riyal)	Satış yöntemi
1	Özelleştirme idaresi	Alyaf	1,280	Belirtilmemiş	Borsa
2	Özelleştirme idaresi	Pars Elektrik	10,000	"	Borsa
3	Özelleştirme idaresi	Absal	9,644	"	Borsa
4	Özelleştirme idaresi	Botan	20,000	"	Borsa
5	Özelleştirme idaresi	Şehd	30,503	"	Borsa
6	Özelleştirme idaresi	Şeker	53,668	"	Borsa
7	Özelleştirme idaresi	Pompsaziye İran	33,656	"	Borsa
8	Özelleştirme idaresi	Sepehr Reng	236,301	"	Borsa
9	Özelleştirme idaresi	İran Merinos	89,417	"	Borsa
10	Özelleştirme idaresi	İran Poya	558,619	"	Borsa
11	Özelleştirme idaresi	Rogan Nabati Cahan	185,911	"	Borsa
12	Özelleştirme idaresi	İran Daru	80,220	"	Borsa
13	Özelleştirme idaresi	İran Geç	529,185	"	Borsa
14	Özelleştirme idaresi	Niru Mohareke	454,275	"	Borsa

15	Özelleştirme idaresi	Behnuş İran	422,225	“	Borsa
16	Özelleştirme idaresi	Pars Daro	163,301	“	Borsa
17	Özelleştirme idaresi	İtalran	240,039	“	Borsa
18	Özelleştirme idaresi	Kablsaziye İran	431,667	“	Borsa
19	Özelleştirme idaresi	Lente Tormoze İran	650,917	“	Borsa
20	Özelleştirme idaresi	Navard ve Gataate Foladi	1,602,456	“	Borsa
21	Özelleştirme idaresi	Paşmoşişe İran	882,644	“	Borsa
22	Özelleştirme idaresi	Mohandesiye Firoza	518,580	“	Borsa
23	Özelleştirme idaresi	Darosaziye Zahravi	903,090	“	İhale
24	Özelleştirme idaresi	Darosaziye Osve	987,018	“	Borsa
25	Özelleştirme idaresi	Hagetagadom Navarde Alominiyom	2,067,952	“	Borsa
26	Özelleştirme idaresi	Kimidaro	2,050,000	“	Borsa
	Toplam		13,212,568	64,826	
27	Sanayi Geliştirme ve Yenileme Kurumu	Traktorsaziye İran	36,861,447	248,815	Borsa
28	Sanayi Geliştirme ve Yenileme Kurumu	Maşinalate Arak	30,946,354	123,812	Borsa
29	Sanayi Geliştirme ve Yenileme Kurumu	Sanatiye Daryayi İran	180,223,606	4,162,491	Borsa
30	Sanayi Geliştirme ve Yenileme Kurumu	Sanaye Azarab	51,525,659	461,121	Borsa
31	Sanayi Geliştirme ve Yenileme Kurumu	Kombaynsaziye İran	7,789,524	32,652	Borsa

32	Sanayi Geliştirme ve Yenileme Kurumu	Rikhtegariye Teraktorsazi	1,619,060	6,229	Borsa
33	Sanayi Geliştirme ve Yenileme Kurumu	Maşinsaziye Nirumohareke	2,910,861	6,227	Borsa
34	Sanayi Geliştirme ve Yenileme Kurumu	Çerkheşger	239,000	2,979	Borsa
35	Sanayi Geliştirme ve Yenileme Kurumu	Maşinalate Sanatiye Teraktorsazi	2,807,171	4,603	Borsa
36	Sanayi Geliştirme ve Yenileme Kurumu	Parskhodro ve Hagetagadom	28,347,450	120,802	Borsa
37	Sanayi Geliştirme ve Yenileme Kurumu	Mororsazane Teraktorsazi	3,303,418	18,677	Borsa
38	Sanayi Geliştirme ve Yenileme Kurumu	Ahangariye Terektorsazi	100	1	Borsa
		Toplam	346,573,650	5,188,409	
39	Satkab	Muşavere Niroye Azerbaycan	490	1,046	İhale
40	Satkab	Sanatiye Mehrabad	4,409,996	28,031	Borsa
41	Satkab	Mohandesi Moşavre reyab	490	2,585	İhale
42	Satkab	Tose Manabe Ab Khavaremiyene	490	2,212	İhale
43	Satkab	Mohandesi Parab Fars	490	1,893	İhale
44	Satkab	Niru kolor	570,718	1,827	Borsa
45	Satkab	Simane Kkarun	687,840	7,640	Borsa
46	Satkab	Mohandesine Moşavere Niru	490	3,044	İhale
47	Satkab	Mohandesine Moşavere Tusab	490	2,848	İhale
48	Satkab	Sabir Beynolmelal	4,900	1,214	İhale

49	Satkab	Mohandesine Moşavere Sefidrode Gilan	490	2,032	İhale
50	Satkab	Ayfer	135,767	511	Borsa
	Toplam		5,812,651	54,883	
51	Madenler Geliştirme ve Yenileme Kurumu	Simane Khaş	36,000,009	779,433	Borsa
52	Madenler Geliştirme ve Yenileme Kurumu	Hagetagadom navard ve Lole Ahvaz	426,323	423	Borsa
53	Madenler Geliştirme ve Yenileme Kurumu	Simane Khozestan	86,400,000	2,056,147	İhale
54	Madenler Geliştirme ve Yenileme Kurumu	Çadormalo	20,288,000	120,517	Borsa
55	Madenler Geliştirme ve Yenileme Kurumu	Madene Azerbaycan	3,373	153	İhale
56	Madenler Geliştirme ve Yenileme Kurumu	Simane Erdebil Ahake Azerşehr	939,393	30,038	Borsa
	Toplam		144,057,098	2,986,711	
57	Petro-kimya milli Sanayi Şirketi	Petroşimi Arak	182,424,915	678,890	
58	Petro-kimya milli Sanayi Şirketi	Şerkete Melli Sanaye petroşimi	4,119,910	31,388	
59	Petro-kimya milli Sanayi Şirketi	Hamlonagle Petro Şimi	1,000,000	6,825	
	Toplam		187,544,825	717,103	
	Toplam		**697,200,792**	**9,011,933**	

Kaynak: Özelleştirme İdaresi verilerinden derlenmiştir, 2005.

Tablo 5.3.3 de gördüğümüz gibi 2003 yılında, Özelleştirme İdaresi Üçüncü Kalkınma Planı Kanunun uygulaması doğrultusunda, kendine bağlı olan ya da diğer ana şirketlere bağlı olup, satış vekâleti elinde olan KİT'lerin 59'unu satışa çıkarmıştır ve sonuçta 59 şirkete ait olan 697,200,792 hisseyi 9,011,933 milyon riyala satmıştır. Bu yıl yapılan özelleştirmeleri geçen yılına göre karşılaştırılsak, özelleştirilen KİT'lerin hem sayı açısından hem değer açısından büyük bir artış görüyoruz.

Tablo 5.3.4: Üçüncü Kalkınma Planı Uygulama Doğrultusunda Özelleştirme İdeasının Transfer Ettiği İşletmeler Yöntem Ayrımıyla (2001–2004)

Yıl / Yöntem		2001	2002	2003	2004	2001–4
Borsa (borsada ihaleyi de içermektedir	Hisse sayısı (milyon hisse)	37,5	271,9	610,8	520,75	1,338.15
	Satış değeri (milyon riyal)	201,002	1,893,176	6,938,759	5,889,538	13,922375
	Değer oranı (%)	100	61	77	90.6	79.3
İhale	Hisse sayısı (milyon hisse)	.	117,9	86,3	80,15	283,35
	Satış değeri (milyon riyal)	.	1,223,375	2,073,173	606,105	3,903,653
	Değer oranı (%)	.	39	23	9.3	20.7
Toplam	Hisse sayısı (milyon hisse)	37.5	397	697.2	600.8	1,722.6
	Satış değeri (milyon riyal)	201,002	3,117,551	9,011,932	6,395,633	18,826,129
	Toplam değer (%)	100	100	100	100	100

Kaynak: Özelleştirme İdaresi ve Devlet Planlama Teşkilatı verilerinden derlenmiştir.

Tablo 5.3.5: Hisse Sayısına dayanarak Özelleştirme İdeasının Transfer Ettiği İşletmeler Yöntem Ayrımıyla (2001–2004)

Yıl / Yöntem	2001	1002	2003	2004	2001–4
Borsa yöntemiyle saltmış olan işletmeler	11	31	39	98	199
Borsa yöntem oranı (%)	100	93	83	62	73
İhale yöntemiyle saltmış olan işletmeler	.	3	10	60	73
İhale yöntem oranı (%)	.	7	17	38	27
Toplam satılmış olan işletmeler	11	33	59	158	272

Kaynak: Özelleştirme İdaresi ve Devlet Planlama Teşkilatı verilerinden derlenmiştir.

Tablo 5.3.6: Özelleştirme İdaresinin İşçilere Transfer Ettiği Hisseler (2001–2004)

Açıklama	2001	2002	2003	2004	2001–4
Transfer edilmiş hisse sayısı	2,028,650	30,795,924	13,391,928	12,531,806	68,838,308
Hisse sahibi olan işçiler	1776	52,571	19,512	16,136	90,005
Kişi başına düşen hisse	1,132	776	691.36	776.15	765
Transfer edilmiş hisselerin değeri gün fiyatıyla (milyon riyal)	9,629	183,828	99,933	60,709.1	353,110.1
Transfer edilmiş hisselerin değeri ortalama fiyatıyla (milyon riyal)	5,830	112,817	56,777	33,331.5	218,765.5
Toplam kazançları (milyon riyal)	3,799	71,011	33,167	17,367.6	135,333.6
İşçi başına düşen gelir(riyal)	2,139,076	1,350,763	2,212,331	1,075,650.6	1,503,735.6

Kaynak: Özelleştirme İdaresi ve Devlet Planlama Teşkilatı verilerinden derlenmiştir.

2001 yılında 8 KİT'e ait olan 2,028,650 hisse 5,830 milyon riyal değerinde ortalama fiyata, bu işletmelerde çalışan 1776 işçi ve personele transfer edilmiştir. Transfer edilmiş olan hisselerin değerini günün değeriyle karşılaştırırsak, işçilerin kişi başına 2,129,076 riyal kazanç elde ettiklerini görebiliriz.

2002 yılında ise 39 KİT'e ait olan 30,795,923 hisse 112,817 milyon riyal değerinde ortalama fiyata, bu işletmelerde çalışan 52,571 işçi ve personele transfer edilmiştir. Transfer edilmiş olan hisselerin değerini günün değeriyle karşılaştırırsak, işçilerin kişi başına 1,350,763 riyal kazanç elde ettiklerini görebiliriz.

2003 yılında ise 33 KİT'e ait olan 13,391,928 hisse 56,777 milyon riyal değerinde ortalama fiyata, bu işletmelerde çalışan 19,512 işçi ve personele transfer edilmiştir. Transfer edilmiş olan hisselerin değerini günün değeriyle karşılaştırırsak, işçilerin kişi başına 2,212,331 riyal kazanç elde ettiklerini görebiliriz.

2004 yılında ise 70 KİT'e ait olan 12,531,806 hisse 33,331.5 milyon riyal değerinde ortalama fiyata, bu işletmelerde çalışan 16,136 işçi ve personele transfer edilmiştir. Transfer edilmiş olan hisselerin değerini günün değeriyle karşılaştırırsak, işçilerin kişi başına 1,075,659.6 riyal kazanç elde ettiklerini görebiliriz.

Son olarak, 2001–2004 yılları arasında, yanı üçüncü kalkınma planı uygulama doğrultusunda 161 KİT'e ait olan 68,838,308 hisse 218,765.5 milyon riyal değerinde ortalama fiyata, bu işletmelerde çalışan 90,005 işçi ve personele transfer edilmiştir. Transfer edilmiş olan hisselerin değerini günün değeriyle karşılaştırırsak, işçilerin kişi başına 1,503,735 riyal kazanç elde ettiklerini görebiliriz.

Yukarıda adı geçen stratejiler, 2000 yılından uygulanmaya başlamıştır ve bu doğrultuda bir dizi eylemeler ve reformlar başlatılmıştır. Bu eylemleri şöyle özetleyebiliriz: döviz kurunun düzeltilmesi ve kontrollü merkezileştirme politikasının uygulanması, tarifeleri azaltmak veya tarife kolaylıkları sağlamak, banka sisteminde anti-tekeleşmeyi sağlamak ve yatırımcılar için gereken güveni sağlamak amacıyla serbest bölgelerde özel bankalar ve uluslararası bankaların açılması, ayrıca borsa (bölgesel borsalar) ve banka dışı finansal sistemleri güçlendirmek, Dış Yatırım

Kanunun onaylanıp uygulanması, yeni vergi kanunu, devlet bankalarının özelleştirilmesi, özel sigorta şirketlerinin açılması vb.

Yaptığımız araştırmalar sonucu, üçüncü kalkınma planı (2000–2004) sırasında uygulanan en önemli politika yapılan özelleştirmelerdir. Üçüncü kalkınma planı sırasında yapılan çabalar sonucu, plan programda hedeflenen oranlardan daha yüksek olan % 6,1 ortalama yıllık büyüme oranına ulaşılmış ve yatırımlarda %10,7'lik büyüme sağlanmıştır. İş piyasası açısından ise üçüncü kalkınma planında olan durum, ikinci kalkınma planına göre daha iyidir ve hedeflenen iş fırsatlarının % 76'sına ulaşılmıştır. İşsizlik oranı hedeflenen orandan daha düşüktür. Genel olarak bu plan daha önceki programlara göre daha başarılıdır. Üçüncü kalkınma planı uygulandığı sırada enflasyonun ortalama yıllık büyüme oranı % 15,9 olarak hedeflemiştir, gerçekleşen oran 14,1 olmuştur, programın bu hedefe ulaşmasında daha başarılı olduğunu söyleyebiliriz.

5.4 DÖRDÜNCÜ VE BEŞİNCİ KALKINMA PLANI SIRASINDA UYGULANAN ÖZELLEŞTİRMELER (2005–)

Dördüncü kalkınma planının en önemli özelliği, dini liderin kalkınma planlarındaki programlara müdahil olması ve bu planların 20 yıllık stratejik plan çerçevesinde tasarlanıp onaylanmasıdır. Böyle bir planlamadan amaç ekonomik konularla ilgili uzun dönemli perspektif oluşturabilmektir. Stratejik planın içeriğinde planlamalar, tekil ve sosyal hareketler geleceğe doğru yönlendirilmektedir. Bu çerçevenin içeriğinde, tüm ekonomik, sosyal, kültürel ve çevre alanları bir bütün olarak incelenir. Ayrıca ekonomik değişmeler ve bunların politikalara yansıması, üretimin küreselleşmesi, uluslar arası işbölümünün yeni sistemi, yeni ve gelişmiş teknolojilerden yararlanmak, devletlerin faaliyet alanında olan değişikler, dünya düzeninde olan yeni gereksinimler ve kanunlar vb. dördüncü kalkınma planında öngörülmüştür. Bu planda küreselleşme ise "istikrarlı gelişim" olarak adlandırılmıştır.

2004 yılında onaylanan dördüncü Ekonomik, Sosyal ve kültürel Kalkınma Planı uygulanmaya başlanana kadar, birinci, ikinci ve üçüncü kalkınma planları sırasında, aynı politikaların uygulanması devam etmiş fakat bu kalkınma planında KİT'lerin nasıl transfer edileceği ile ilgili olan 1. ve 15.bölümünün bazı maddelerinde değişiklikler ve eklemeler yapılmıştır. Bu değişikler 7 Eylül 2004 tarihinde onaylanan karar " adalet hisselerini dağıtımı ve kooperatif sektörünü geliştirmek yoluyla İranlı hane halklarının gelirlerini artırmak" doğrultusunda yapılmıştır. Özelleştirme İdaresi 2005 yılında dördüncü kalkınma planının uygulandığı ilk yıl olarak, KİT'lerin hisselerini borsa, ihale ve adalet hisseleri kararnamesi çerçevesinde halka satışa çıkarmıştır (Adalet hisseleri kararnamesi, 2004).

Tablo 5.4.1: 2005 Yılında Özelleştirme İdaresi Tarafından Transfer Edilen İşletmeler Ana Şirketler Ayrımıyla

	Ana şirket	Transfer edilmiş şirket	Hisse sayısı	Satış değeri (milyon riyal)	Satış yöntemi
1	Özelleştirme idaresi	İran Khodro Dizel (Ağır İş Makineleri)	76,072	277	Borsa
2	Özelleştirme idaresi	İranit (İnşaat Malzemeleri)	3,527	17	Borsa
3	Özelleştirme idaresi	Pars Pamçal (Boya)	5	0	Borsa
4	Özelleştirme idaresi	Paysaz (Petrol Sanayisi)	143	1	Borsa
5	Özelleştirme idaresi	Hagetagadome Karkhanecate Payam (Finans)	30,503	28,263	Borsa
6	Özelleştirme idaresi	Gorohe Bahman Hagetagadom (Otomotive)	534,683	487	Borsa
7	Özelleştirme idaresi	Motojen Hagetagadom (Elektromotor)	1,828,972	1,375	Borsa
8	Özelleştirme idaresi	Paşme Şişe İran (Fiberglas)	6,433	18	Borsa
9	Özelleştirme idaresi	Plaskokar- Saypa (Otomotiv)	5,200	8	Borsa
10	Özelleştirme idaresi	Darosaziye Zahravi (İlaç)	76,000	369	Borsa
11	Özelleştirme idaresi	Darosaziye Koser (İlaç)	121,004	439	Borsa
12	Özelleştirme idaresi	Jame Jahanema-Beler (Beyaz Eşya)	70,400	88	Borsa
13	Özelleştirme idaresi	Rogan Nabati Cahan (Gıda)	103,141	110	Borsa

14	Özelleştirme idaresi	Sarma Afarin (Beyaz Eşya)	50,152	77	Borsa
15	Özelleştirme idaresi	Bastebandiye Maşhad (Ambalaj)	68,275	76	Borsa
16	Özelleştirme idaresi	Pompsaziye İran (Pompa)	618,643	1,146	Borsa
17	Özelleştirme idaresi	Sanaye Feleziye İran (Metal)	31,543	119	Borsa
18	Özelleştirme idaresi	Sanatiye Amar	48	0	Borsa
19	Özelleştirme idaresi	Sanatiye Şimiyaye Rangin (Pero-Kimya)	40	0	Borsa
20	Özelleştirme idaresi	Gande Pars (Şeker)	4,019,365	5,219	Borsa
21	Özelleştirme idaresi	Gande Sabete Khorasan (Şeker)	57	0	Borsa
22	Özelleştirme idaresi	Gande Marvdaşt (Şeker)	25	0	Borsa
23	Özelleştirme idaresi	Gande Nagşecehan (Şeker)	69,704	189	Borsa
24	Özelleştirme idaresi	Karkhanecate Payam (Finans)	8,011,093	23,591	Borsa
25	Özelleştirme idaresi	Gorohe Bahman (Otomotiv)	594,093	1,296	Borsa
26	Özelleştirme idaresi	Lamiran (Kozmetik)	2,050,000	1,296	Borsa
27	Özelleştirme idaresi	Lole ve Maşinsaziye İran (Metal Boru)	1,107	3	Borsa
28	Özelleştirme idaresi	Liftraksaziye Sahand (Liftrak)	221,079	221	Borsa
29	Özelleştirme idaresi	Navard ve Tolide Gataate Foladi (Çelik)	3,304	9	Borsa
30	Özelleştirme idaresi	Navard ve Lole Ahvaz (Metal Boru)	521,920	459	Borsa
31	Özelleştirme idaresi	Niromohareke (Otomotive)	762,738	1,660	Borsa
	Toplam		**34,811,138**	**66,652**	
32	Sanayi Geliştirme ve Yenileme Kurumu	Ahangariye Traktorsaziye İran (Traktor)	266	1	Borsa
33	Sanayi Geliştirme ve Yenileme Kurumu	Bazsazi ve Mohandesiye Sanatiye İran (İnşaat)	43,000,000	165,638	Borsa
34	Sanayi Geliştirme ve Yenileme Kurumu	Teknikan (Petrol ve Gaz Makineleri)	716,056	50,505	Borsa
35	Sanayi Geliştirme ve Yenileme Kurumu	Hepko (Ağır İş Makinleri)	9,285,208	25,947	Borsa

36	Sanayi Geliştirme ve Yenileme Kurumu	Rikhtegariye Teraktorsazi (Metaloji)	1,902,707	3,436	Borsa
37	Sanayi Geliştirme ve Yenileme Kurumu	Kombaynsaziye İran (Tarım Makineleri)	90,000	376	Borsa
38	Sanayi Geliştirme ve Yenileme Kurumu	Maşinsaziye Arak (Tarım Makineleri)	767,345	830	Borsa
39	Sanayi Geliştirme ve Yenileme Kurumu	Çerkheşger (Tarım Makineleri)	50,000	153	Borsa
	Toplam		**55,811,582**	**55,811,582**	
40	İran Telekom	Sanaye Mokhaberate İran (Telekom)	32,955,379	72,781	İhale
41	İran Telekom	Karkhanecate Mokhaberate İran (Telekom)	100,000	930	İhale
42	İran Telekom	Kablhaye Mokhaberatiye Gandi (Telekom)	250	2	İhale
	Toplam		**33,055,629**	**73,713**	
43	Satkab	Pomp Pars (Pompa)	29,000	43	Borsa
44	Satkab	Simane Karon (Çimento)	20,000	1,547	Borsa
45	Satkab	Traktorsaziye İran (Tarım Makineleri)	1,063,160	3,493	İhale
46	Satkab	Mohandesiye Tachizate Bargiye Tehran (Elektrik)	490,000	32,086	İhale
47	Satkab	Mohandesine Moşavere Gods Niro (Elektromotor)	32,086	62,903	İhale
	Toplam		**2,517,160**	**100,072**	
48	Madenler Geliştirme ve Yenileme Kurumu	Simane Hormozgan (Çimento)	8,463,460	212,083	Borsa
49	Madenler Geliştirme ve Yenileme Kurumu	navard ve Lole Ahvaz (Metal Boru)	346,800	304	Borsa
	Toplam		**8,810,260**	**212,387**	
50	Tarım Hizmetleri	Tolide Somome Alafkoş (Tarım İlaçları)	2,578,348	26,725	İhale
	Toplam		**2,578,348**	**26,725**	
51	Petro-kimya milli Sanayi Şirketi	Petroşimi Şiraz (Petro-Kimya)	29,313,244	32,379	İhale
52	Petro-kimya milli	Hamlonagle Petro Şimi (Lojestik)	600,000	5,324	İhale

	Sanayi Şirketi				
	Toplam		**29,913,244**	**37,703**	
	Toplam		**167,497,361**	**764,138**	

Kaynak: Özelleştirme İdaresi verilerinden derlenmiştir, 2005.

2005 yıllında 46 şirketin hisseleri transfer edilmiştir. Bu transferlerin % 12,4 oranı borsa yoluyla özel sektöre satılmıştır, % 4,36 oranı bloke yoluyla, % 60,4 oranı ise halka arz yoluyla ve % 3,2 oranı ise şirketlerin kendi işçileri ve çalışanlarına transfer edilmiştir. Bu yıl sırasında 7 ana şirkete bağlı olan şirketlerin hisseleri (Adalet hisseleri dışında) özel sektöre transfer edilmiştir. Ayrıca 2005 yılında 4 şirketin hisseleri, yani yapılan transferlerin % 7,3'u ihale yoluyla yapılmıştır (Zibaei, 2010).

Tablo 5.4.2: 2006 Yılında Özelleştirme İdaresi Tarafından Transfer Edilen İşletmeler Ana Şirketler Ayrımıyla

	Ana şirket	Transfer edilmiş şirket	Hisse sayısı	Satış değeri (milyon riyal)	Satış yöntemi
1	Özelleştirme idaresi	Ariya Elektronike İran (Elektronik)	523,829	524	Borsa
2	Özelleştirme idaresi	İran Khodro (Otomotiv)	3,774	13	Borsa
3	Özelleştirme idaresi	İran Khodro Dizel (Ağır İş Makineleri)	44,031	105	Borsa
4	Özelleştirme idaresi	Beynolmelali Mahsolate Pars (Elektronik)	303,397	4,739	Borsa
5	Özelleştirme idaresi	Darosaziye Osve (İlaç)	1,987	18	Borsa
6	Özelleştirme idaresi	Hagetagadome Darosaziye Alhavi (İlaç)	2,153,750	2,154	İhale
7	Özelleştirme idaresi	Darosaziye Alhavi (İlaç)	4,307,500	22,625	İhale
8	Özelleştirme idaresi	Petroşimiye Abadan (Petro-Kimya)	635	5	Borsa
9	Özelleştirme idaresi	Pistone İran (Otomotiv)	96,231	709	İhale
10	Özelleştirme idaresi	Tosee Sanaye Behşehr (Petro-Kimya)	31,670	38	Borsa
11	Özelleştirme idaresi	Çini İran (Çinko)	61,950	82	Borsa

12	Özelleştirme idaresi	Risandegiye Parvine Esfahan (İplik ve Dokuma)	154	1	İhale
13	Özelleştirme idaresi	Sepehr Rang (Boya)	160,902	191	Borsa
14	Özelleştirme idaresi	Sarmafarin (Beyaz Eşya)	5,496	7	Borsa
15	Özelleştirme idaresi	Simane Fars ve Khozestan (Çimento)	31,555	101	Borsa
16	Özelleştirme idaresi	Şişesaziye Mina (Cam)	1,414,677	2,880	İhale
17	Özelleştirme idaresi	Şişe ve Gaz (Petrol)	88	0	Borsa
18	Özelleştirme idaresi	Gande Piranşehr (Şeker)	39	0	Borsa
19	Özelleştirme idaresi	Gande Şahrod (Şeker)	114,000	382	Borsa
20	Özelleştirme idaresi	Gande Nagşecehan (Şeker)	129,649	365	Borsa
21	Özelleştirme idaresi	Karkhanecate Pile (Halı ve Battaniye)	1,683,056	5,614	İhale
22	Özelleştirme idaresi	Kagazsaziye Harir (Halı ve Battaniye)	612,194	1,800	İhale
23	Özelleştirme idaresi	Karbone İran (Kömür)	120,620	202	Borsa
24	Özelleştirme idaresi	Gorohe Bahman (Otomotiv)	59,409	73	Borsa
25	Özelleştirme idaresi	Goruhe Rana (Otomotive)	469	1	Borsa
26	Özelleştirme idaresi	Lastike Dena (Tier)	125	0	Borsa
27	Özelleştirme idaresi	Lamiran	1,132	1	Borsa
28	Özelleştirme idaresi	Lole ve Maşinsaziye İran (Metal Boruları)	1,380	1	Borsa
29	Özelleştirme idaresi	Margarin (Gıda)	122	0	Borsa
30	Özelleştirme idaresi	Maşinlsaziye İran (İş Makineleri)	2,451	478	İhale
31	Özelleştirme idaresi	Motojen (Elktromotor)	1,525,469	2,130	Borsa
32	Özelleştirme idaresi	Neopan 22 Bahman (Neopan)	361	2	Borsa
33	Özelleştirme idaresi	Niromohareke (Otomotiv)	136	0	Borsa

	Toplam		**13,392,238**	**45,241**	
33	Sanayi Geliştirme ve Yenileme Kurumu	Patle (Maden Makineleri)	1,862,200	5,812	İhale
34	Sanayi Geliştirme ve Yenileme Kurumu	Gostereşe Maşinalate Keşavarziye İran (Tarım Makineleri)	9,197,410	86,662	Borsa
35	Sanayi Geliştirme ve Yenileme Kurumu	Motorsaziye Teraktorsaziye İran (Tarım Makineleri)	1,000,960	1,844	Borsa
36	Sanayi Geliştirme ve Yenileme Kurumu	Hepko (Ağır İş Makineleri)	202,719,934	202,719,934	Borsa
37	Sanayi Geliştirme ve Yenileme Kurumu	Rikhtegariye Teraktorsazi (Tarım Makineleri)	572,494	852	Borsa
	Toplam		215,352,998	801,964	
38	İran Telekom	Sanaye Mokhaberate İran (Telekom)	352,059	280	İhale
	Toplam		352,059	280	
39	Satkab	İran Transfor (Lojestik)	2,700,000	11,990	Borsa
40	Satkab	Poştibaniye Sanate Barge Gilan (Elektrik)	324,000	36	İhale
41	Satkab	Tadbir Niru (Elektrik)	300	60	İhale
42	Satkab	Tosee ve Nosaziye Hedayat (Maden)	49,000	309	İhale
43	Satkab	Khadamate Barge (Maşanir) (Elektrik)	121.806	9,056	İhale
44	Satkab	Sabir (Elektrik)	225,903	2,568	İhale
45	Satkab	Mohndesşye Rayabe Bandar (Limanlar ve Taşımacılık)	49	11	İhale
46	Satkab	Keler Pars (Enerji)	135,962	1,833	Borsa
47	Satkab	Niro Keler (Enerji)	778,800	944	Borsa
	Toplam		4,214,136	26,807	
48	Madenler Geliştirme ve Yenileme Kurumu	Simane Darab (Çimento)	47,432,000	169,901	Borsa
49	Madenler Geliştirme ve Yenileme Kurumu	Simane Hormozgan (Çimento)	147,848	2,740	Borsa

50	Madenler Geliştirme ve Yenileme Kurumu	Folade Mobareke (Çelik)	648,077,431	1,241,227	Borsa
51	Madenler Geliştirme ve Yenileme Kurumu	Sanaye Mese İran (Bakır)	289,482,140	1,100,005	Borsa
	Toplam		985,139,419	2,513,873	
52	Tarım Hizmetleri	Keşavarzi ve Damparvariye Allahabad (Tarım)	120,000	41,060	İhale
	Toplam		120,000	41,060	
	Toplam		**1,218,570,850**	**3,429,225**	

Kaynak: Özelleştirme İdaresi verilerinden derlenmiştir, 2007

Anayasanın 44.maddesinde hedeflenen amaçlara varmak doğrultusunda, 2006 yılında KİT'lere ait olan 1,218,570,850 hisse 3,429,225 milyon riyal değeriyle mevcut kanunlar (Dördüncü Kalkınma Plan Kanunu) çerçevesinde transfer edilmiştir. 2006 yılında transferlerin % 97'si borsa yolu ve % 3'u ihale yoluyla yapılmıştır. Ayrıca yapılan özelleştirmelerin % 0,99'u (3396 milyar değerinde) işletmelerin kendi çalışanları ve işçilerine transfer edilmiştir. Bu yıl Özelleştirme idaresi, Sanayi Geliştirme ve Yenileme Kurumu, İran Telekom, Satkab, Madenler Geliştirme ve Yenileme Kurumu, Tarım Hizmetleri gibi ana şirketlere bağlı olan işletmeler devlet dışı sektörlere transfer edilmiştir (Zibaei, 2010).

2007 yılında Özelleştirme İdaresi kendisine bağlı olan 17 şirket ve diğer ana şirketlere başlı olan 75 şirkete (Toplam 92 şirket) ait olan 9974 milyon hisse 38050 milyar değeriyle özel sektöre transfer etmiştir. Toplam transferlerden % 65'i yani 34 şirkete ait olan hisseler borsa yoluyla özel sektöre satılmıştır. Borsa yoluyla yapılan transferlerin % 15'ı halka satılmıştır ve % 7'si kendi işçilerine transfer edilmiştir. Bu dönem sırasında 92 şirketken 58 şirkete ait olan hisseler yani transferlerin % 35'ı olarak ihale yoluyla satılmıştır (İraneconomist, 2009).

2007 yılında adalet hisseleri projesini uygulamak için gereken zemini hazırladıktan sonra, bu proje çerçevesinde bu ülke genelinde hisseleri hak eden kişiler tanımlanmıştır ve transfer edilebilir şirketlerin hisseleri transfer için

hazırlanmıştır. Bu projede hedeflenen amaçlara varmak için 39 şirkete ait olan 232500 milyar hisse projenin uygulandığı birinci, ikinci ve üçüncü aşamalarında toplumun yoksul kesimlerine transfer edilmiştir. Devlet borçlarının ödenmesi ve kapanması için KİT'lerin hisselerini transfer etmek sorumluluğu Özelleştirme İdaresinde olduğunu dikkate alarak, bu teşkilat 2007 yılında 36 şirkete ait olan hisseleri 27,627 milyar değeriyle sözü geçen kurumlara transfer etmiştir (Zibaei, 2010).

2008 yılında 66 şirket 112,789 milyar değeriyle transfer edilmiştir. Bu şirketlerden 47'sinin hisselerin tamamen transfer edilmiştir. Özel sektöre transfer edilen şirketlerden 23 şirketin hisseleri 33,226 milyar değeriyle borsa yoluyla transfer edilmiştir. Bu değerden, % 70'i 23,253 milyar riyal değeriyle bloke, % 10,4 oranında 3462 milyar riyal değeriyle kendi çalışanlarına ve yöneticilerine ve % 6,19 oranında 6511 milyar riyal değeriyle halka satılmıştır. Özel sektöre transfer edilen şirketlerin 34'u 4031 milyar değeriyle ihale yoluyla yapılmıştır. Bu değerden, % 85,7'sı 3456 milyar riyal değeriyle bloke, % 14,3 oranında 575 milyar riyal değeriyle kendi çalışanlarına ve yöneticilerine satılmıştır.

Kooperatif sektöre transfer edilmiş hisselerin değeri 242,108'e ulaşmıştır ve devlet kuruluşlarına ait olan 40,531 milyar riyal değerinde hisse devlet borçlarının kapanması için devlet dışı kamu sektörüne transfer edilmiştir (Özelleştirme İdaresi, 2009).

2009 yılında 70 şirket 102,798 milyar değeriyle transfer edilmiştir. Özel sektöre transfer edilen şirketlerin 94,196 milyar riyal değeriyle borsa yoluyla transfer edilmiştir. Bu değerden, % 93'ı 87,667 milyar riyal değeriyle bloke, % 3 oranında 2883 milyar riyal değeriyle kendi çalışanlarına ve yöneticilerine ve % 4 oranında 3827 milyar riyal değeriyle halka satılmıştır. Özel sektöre transfer edilen şirketlerin 4031 milyar değeriyle ihale yoluyla yapılmıştır. Bu değerden, % 5,97 oranında ve 7079 milyar riyal değeriyle bloke, % 2,5 oranında 181 milyar riyal değeriyle kendi çalışanlarına ve yöneticilerine satılmıştır. Özel sektöre transfer edilmiş olan şirketlerin 1300 milyar riyal değeriyle görüşme yoluyla satılmıştır (Özelleştirme İdaresi, 2009).

Tablo 5.4.3: Transfer Edilmiş Hisseler Sektör Ayrımıyla 2005–23.09.2011

Sektör		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Toplam
Kooperatif	Satış değeri (milyar riyal)		21,735	77,437	142,936				342,108
	Toplam satıştan oranı		2,6%	20,8%	6,8%				40,2%
Özel	Satış değeri (milyar riyal)	764	3,655	45,018	40,763	119,884	55,436	35,661	301,181
	Toplam satıştan oranı	0,1 %	0,4%	45,3%	4,8%	14,1%	6,5%	4,2%	35,4%
Devlet Borçlarını kapatmak iin	Satış değeri (milyar riyal)			27,482	31,240	59,140	90,062		207,924
	Toplam satıştan oranı			3,2%	3,7%	6,9%	10,6%		24,4%
Satış değeri milyar riyal		764	25,390	249,937	214,939	179,024	145,498	35,661	851,213
Toplam satıştan oranı		0,1 %	3,0%	29,4%	25,3%	21,0%	17,1%	4,2%	100%

Kaynak: Özelleştirme İdaresi verilerinden derlenmiştir, 2011

Tablo 5.4.4: Transfer Edilmiş Hisseler Satış Yöntemi Ayrımıyla 2005–23.09.2011

Sektör		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Toplam
Borsa	Satış değeri (milyar riyal)	453	24,788	162,399	194,689	147,143	39,944	21,902	591,318
	Toplam satıştan oranı	0,1%	2,9%	19,1%	22,9%	17,3%	4,7%	2,6%	69,5%
Forum	Satış değeri (milyar riyal)					311	26,117	1,342	27,770
	Toplam satıştan oranı					0,04%	3,1%	0,2%	3,3 %
Görüşme	Satış değeri (milyar riyal)					2,502	397	64	2,963
	Toplam satıştan oranı					0,3%	0,0%	0,0%	0,3%
İhale	Satış değeri (milyar riyal)	311	602	87,538	20,250	29,067	79,040	12,353	229,162
	Toplam satıştan oranı	0,0%	0,1%	10,3%	2,4%	3,4%	9,3%	1,5%	26,9%
Satış değeri milyar riyal		764	25,390	249,937	214,939	179,024	145,498	35,661	851,213
Toplam satıştan oranı		0,1%	3,0%	29,4%	25,3%	21,0%1	17,1%	4,2%	100%

Kaynak: Özelleştirme İdaresi verilerinden derlenmiştir, 2011

Tablo 5.4.5: Transfer Edilmiş Hisseler 44.madde Kanunun Sınıflandırılmasıyla 2005 – 23.09.2011

Sektör		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Toplam
Kanunun 1.bölümü 2.maddesi	Satış değeri (milyar riyal)	764	6,626	95,356	38,362	44,734	94,127	9,812	289,781
	Toplam satıştan oranı	0,1 %	0,8%	11,2%	4,5%	5,3%	11.1%	1,2%	34,0%
Kanunun 2.bölümü 2.maddesi	Satış değeri (milyar riyal)		18,763	154,581	176,578	134,290	51,371	25,849	561,432
	Toplam satıştan oranı		2,2%	18,2%	20,7%	15,8%	6,0%	3,0%	66,0%
Satış değeri milyar riyal		764	25,390	249,937	214,939	179,024	145,498	35,661	851,213
Toplam satıştan oranı		0,1 %	3,0%	29,4%	25,3%	21,0%	17,1%	4,2%	100,0%

Kaynak: Özelleştirme İdaresi verilerinden derlenmiştir, 2011

Tablo 5.4.6: Transfer Edilmiş Hisseler Ana Şirketler Ayrımıyla 2005 – 23.09.2011

Ana Şirket		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Toplam
Milli Petrol Rafineri ve Dağıtım	Satış değeri (milyar riyal)			69,329	31,323	21,262	239	3,897	126,050
	Toplam satıştan oranı			8,1%	3,7%	2,5%	0,0%	0,5%	14,8%
İran Telekom Şirketi	Satış değeri (milyar riyal)	74	186	14,836	6,192	94,495			115,783
	Toplam satıştan oranı	0,0%	0,0%	1,7%	0,7%	11,1%			13,6%
Geliştirme Yenileme Kurumu	Satış değeri (milyar riyal)	212	20,651	47,939	30,052	7,148	10,380	418	116,801
	Toplam satıştan oranı	0,0%	2,4%	5,6%	3,5%	0,8%	1,2%	0,0%	13,7%

Milli Petrokimya Sanayisi	Satış değeri (milyar riyal)	38	53	54,185	17,674	11,941	18,477	984	103,352
	Toplam satıştan oranı	0,0%	0,0%	6,4%	2,1%	1,4%	2,2%	0,1%	12,1%
Petrol Bakanlığı	Satış değeri (milyar riyal)				100,000	1,661			101,661
	Toplam satıştan oranı				11,7%	0,2%			11,9%
Ekonomi ve Maliye Bakanlığı	Satış değeri (milyar riyal)			23,113	688	16,813	575	9,227	50,416
	Toplam satıştan oranı			2,7%	0,1%	2,0%	0,1%	1,1%	5,9%
Tavanir	Satış değeri (milyar riyal)			1,858	4,963	9,036	60,427	12,315	88,600
	Toplam satıştan oranı			0,2%	0,6%	1,1%	7,1%	1,4%	10,4
İran Milli Petrol Şirketi	Satış değeri (milyar riyal)			34,388	14,171	4,260	10,548	8,194	71,561
	Toplam satıştan oranı			4,0%	1,7%	0,5%	1,2%	0,1%	8,4%
Madenler Geliştirme Kurumu	Satış değeri (milyar riyal)	247	989	2,931	2,739	3,629	9,600	441	20,576
	Toplam satıştan oranı	0,0%	0,1%	0,3%	0,3%	0,4%	1,1%	0,1%	2,4%
Satkab	Satış değeri (milyar riyal)	100	414	661	351	3,101	673		5,299
	Toplam satıştan	0,0%	0,0%	0,1%	0,0%	0,4%	0,1%		0,6%

	oranı						
İran Devlet Ticaret Kurumu	Satış değeri (milyar riyal)	3,000	1,101	916	362	17	5,396
	Toplam satıştan oranı	0,4%	0,1%	0,1%	0,0%	0,0%	0,6%
İran Demir Yolları	Satış değeri (milyar riyal)		32	2,395	1,016	56	3,499
	Toplam satıştan oranı		0,0%	0,3%	0,1%	0,0%	0,4%
Yol ve Kentsel Gelişim	Satış değeri (milyar riyal)		2,824		4,890		7,713
	Toplam satıştan oranı		0,3%		0,6%		0,9%
Limanlar Denizcilik	Satış değeri (milyar riyal)		1,842				1,842
	Toplam satıştan oranı		0,2%				0,2%
Tarımsal Üretim	Satış değeri (milyar riyal)				1,588		1,588
	Toplam satıştan oranı				0,2%		0,2%
İran Su Kaynakları Yönetimi	Satış değeri (milyar riyal)		8	1,228	42	10	1,288
	Toplam satıştan oranı		0,0%	0,1%	0,0%	0,0%	0,2%
Sanayi ve Madenler Bakanlığı	Satış değeri (milyar riyal)		968		510		1,478
	Toplam		0,1%		0,1%		0,2%

	satıştan oranı								
Ulaşım Altyapısını Geliştirme	Satış değeri (milyar riyal)					667			667
	Toplam satıştan oranı					0,1%			0,1%
Özelleştirme idaresi	Satış değeri (milyar riyal)	67	50	114	11	473	10	0.06	725
	Toplam satıştan oranı	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	0,0%	0,0%	0,1%
Milli Gaz Kurumu	Satış değeri (milyar riyal)			352					352
	Toplam satıştan oranı			0,0%					0,04%
Tarımsal Hizmetler Şirketi	Satış değeri (milyar riyal)	27	46	34			332		439
	Toplam satıştan oranı	0,0%	0,0%	0,0%			0,0%		0,05%
Yol bakımı Taşımacılık	Satış değeri (milyar riyal)			106			46		152
	Toplam satıştan oranı			0,0%			0,0%		0,02%
Milli Eğitim Bakanlığı	Satış değeri (milyar riyal)			88					88
	Toplam satıştan oranı			0,0%					0,01%
Çocuklar Zihinsel	Satış değeri (milyar riyal)			2					2

Geliştirme Merkezi	Toplam satıştan oranı	0,0%			0,0003%
İran Kentsel Geliştirme Kurumu	Satış değeri (milyar riyal)	722	28.1		750.1
	Toplam satıştan oranı	0,01%	0,0%		0,1%
İran Hava Yolları	Satış değeri (milyar riyal)	524	4		528
	Toplam satıştan oranı	0,0%	0,1%		0,1%
Ticari Araştırma Geliştirme	Satış değeri (milyar riyal)	24	24		48
	Toplam satıştan oranı	0,0%	0,0%		0,006%
Sular ve Atık Sular	Satış değeri (milyar riyal)	768			768
	Toplam satıştan oranı	0,1%			0,1%
Tahran Bölgesel Elektrik	Satış değeri (milyar riyal)	13,979			13,979
	Toplam satıştan oranı	2,0%			2,0%
Fars bölgesel Elektrik	Satış değeri (milyar riyal)	9,805			9,805
	Toplam satıştan oranı	1,0%			1,0%
Devlet Jeoloji	Satış değeri (milyar	8			8

Kurumu	riyal) Toplam satıştan oranı						0,0%		0,001%
Satış değeri milyar riyal		**764**	**25,390**	**249,937**	**214,939**	**179,024**	**145,498**	**35,661**	**851,213**
Toplam satıştan oranı		**0,1%**	**3,0%**	**29,4%**	**25,3%**	**21,0%**	**17,1%**	**4,2%**	**100%**

Kaynak: Özelleştirme İdaresi verilerinden derlenmiştir, 2011

Tablo 5.4.7: Transfer Edilmiş Hisseler Sanayi Sektörleri Ayrımıyla 2005 – 23.09.2011

Ana Şirket		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Toplam
Petrol ürünleri	Satış değeri (milyar riyal)			69,329	91,323	21,262	239	3,897	126,050
	Toplam satıştan oranı			8,1%	10,7%	2,5%	0,0%	0,5%	21,9%
Telekom	Satış değeri (milyar riyal)			14,836	6,192	94,495			115,783
	Toplam satıştan oranı			1,7%	0,7%	11,1%			13,6%
Kimyasal ürünler	Satış değeri (milyar riyal)	32	0	54,185	57,673	11,931	18,455	234	142,510
	Toplam satıştan oranı	0,0%	0,0%	6,4%	6,8%	1,4%	2,2%	0,0%	16,7%
Metaller	Satış değeri (milyar riyal)		16,063	47,477	26,171	1,190	5,060	418	96,379
	Toplam satıştan oranı		0,9%	5,6%	3,1%	0,1%	0,6%	0,0%	11,3%
Bankalar	Satış değeri			21,045	688	15,571	350	9,227	46,881

Finansal kuruluşlar	(milyar riyal) Toplam satıştan oranı			2,5%	0,1%	1,8%	0,0%	1,15	5,5%
Elektrik	Satış değeri (milyar riyal)			9	4,793	3,909	84,208	12,315	105,233
	Toplam satıştan oranı			0,0%	0,6%	0,5%	9,9%	1,4%	12,4%
Taşımacılık	Satış değeri (milyar riyal)	5	3,053	47	18,871	674	5,979	67	28,697
	Toplam satıştan oranı	0,0%	0,4%	0,0%	2,2 %	0,1%	1,7%	0,0%	3,4
Petrol ve Gaz çıkarma	Satış değeri (milyar riyal)			34,388		2,536	9,916	8,194	55,034
	Toplam satıştan oranı			4,0%		0,3%	1,2%	1,0%	6,5%
Teknik hizmetler	Satış değeri (milyar riyal)	229	208	3,191	1,289	8,158	1,524	151	14,750
	Toplam satıştan oranı	0,0%	0,0%	0,4%	0,2%	1,0%	0,2%	0,0%	1,7%
Metal cevherler çıkarımı	Satış değeri (milyar riyal)		3,608		3,326	5,895	4,681		17,510
	Toplam satıştan oranı		0,4%		0,4%	0,7%	0,5%		2,1%
Otomobil ve Yedek paraça	Satış değeri (milyar riyal)			352	188		8,185	158	8,884
	Toplam satıştan oranı			0,0%	0,0%		1,0%	0,0%	1,0%
Ağır	Satış	27	983	83	2,205	648	2		3,947

makineler	değeri (milyar riyal)								
	Toplam satıştan oranı	0,0%	0,1%	0,0%	0,3%	0,1%	0,0%		0,5%
Sigorta	Satış değeri (milyar riyal)			2,068		1,242	246		3,556
	Toplam satıştan oranı			0,2%		0,1%	0,0%		0,4%
Elektrikli makine ve cihazlar	Satış değeri (milyar riyal)		203	749		2,486			3,438
	Toplam satıştan oranı		0,0%	0,1%		0,3			0,4%
Çimento kireç alçı	Satış değeri (milyar riyal)	214	981	510	794	102	9	8	2,616
	Toplam satıştan oranı	0,0%	0,1%	0,1%	0,1%	0,0%	0,0%	0,0%	0,3%
Gıda	Satış değeri (milyar riyal)						1,588		1,588
	Toplam satıştan oranı						0,2%		0,2%
Endüstriyel müteahhitlik	Satış değeri (milyar riyal)			383			717	3	1,102
	Toplam satıştan oranı			0,0%			0,1%	0,0%	0,1%
Metal ürünler imalatı	Satış değeri (milyar riyal)			274			2		276

	Toplam satıştan oranı			0,0%			0,0%	0,03%
Haberleşme cihazları üretimi	Satış değeri (milyar riyal)	74	186					260
	Toplam satıştan oranı	0,0%	0,0%					0,03%
Toplu inşaat gayrimenkul	Satış değeri (milyar riyal)			95	28		722	28	873
	Toplam satıştan oranı			0,0%	0,0%		0,1%	0,0%	0,1%
Finansal yatırımlar	Satış değeri (milyar riyal)			88	5				92
	Toplam satıştan oranı			0,0%	0,0%				0,01%
Tarım hayvancılık	Satış değeri (milyar riyal)		46				36	2	84
	Toplam satıştan oranı		0,0%				0,0%	0,0%	0,01%
Diğer sektörler	Satış değeri (milyar riyal)	184	59	477	1,395	8,924	3,579	960	15,579
	Toplam satıştan oranı	0,0%	0,0%	0,1%	0,2%	1,0%	0,4%	0,1%	1,8%
Satış değeri milyar riyal		**764**	**25,390**	**249,937**	**214,939**	**179,024**	**145,498**	**35,661**	**851,213**
Toplam satıştan oranı		**0,1%**	**3,0%**	**29,4%**	**25,3%**	**21,0%**	**17,1%**	**4,2%**	**100%**

Kaynak: Özelleştirme İdaresi verilerinden derlenmiştir, 2011

Tablo 5.4.8: Transfer Edilmiş Hisseler Bakanlıklar Ayrımıyla 2005 – 23.09.2011

Ana Şirket		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Toplam
Petrol Bakanlığı	Satış değeri (milyar riyal)	38	53	158,254	163,169	39,124	29,264	13,075	402,976
	Toplam satıştan oranı	0,0%	0,0%	18,6%	19,2%	4,6%	3,4%	1,5%	47,3%
Sanayi ve Madenler Bakanlığı	Satış değeri (milyar riyal)	459	24,641	50,870	34,860	11,692	20,882	901	144,306
	Toplam satıştan oranı	0,1%	2,9%	6,0%	4,1%	1,4%	2,5%	0,1%	17,0%
İletişim ve Bilgi Teknolojisi Bakanlığı	Satış değeri (milyar riyal)	74	186	14,836	6,192	94,495			115,783
	Toplam satıştan oranı	0,0%	0,0%	1,7%	0,7%	11,1%			13,6%
Ekonomi ve Maliye Bakanlığı	Satış değeri (milyar riyal)	67	50	23,228	698	17,286	585	9,227	51,140
	Toplam satıştan oranı	0,0%	0,0%	2,7%	0,1%	2,0%	0,1%	1,1%	6,0%
Enerji Bakanlığı	Satış değeri (milyar riyal)	100	414	2,519	5,322	13,365	85,694	12,325	119,739
	Toplam satıştan oranı	0,0%	0,0%	0,3%	0,6%	1,6%	10,1%	1,4%	14,1%
Tarım Bakanlığı	Satış değeri (milyar riyal)	27	46	34			1,920		2,027
	Toplam satıştan oranı	0,0%	0,0%	0,0%			0,2%		0,2%
Milli Eğitim	Satış değeri (milyar			90					90

Bakanlığı	riyal) Toplam satıştan oranı	0,01%						0,01%
Yollar ve Kentsel Gelişim Bakanlığı	Satış değeri (milyar riyal) Toplam satıştan oranı		106 0,01%	4,698 0,6%	3,062 0,4%	7,152 0,8%	133.6 0,0%	15,150.7 1,8%
Satış değeri milyar riyal		**764**	**25,390**	**249,937**	**214,939**	**179,024**	**145,498**	**35,661**	**851,213**
Toplam satıştan oranı		**0,1%**	**3,0%**	**29,4%**	**25,3%**	**21,0%**	**17,1%**	**4,2%**	**100%**

Kaynak: Özelleştirme İdaresi verilerinden derlenmiştir, 2011

Tablo 5.4.9: Özel Sektöre Transfer Edilen Hisseler Bakanlıklar Ayrımıyla 2005 – 23.09.2011

Bakanlık		2005–2010	2011	
İletişim ve Bilgi Teknolojisi	Satış değeri (milyar riyal) Toplam satıştan oranı	91,379 30%		91,379 30%
Sanayi ve Madenler	Satış değeri (milyar riyal) Toplam satıştan oranı	82,050 27%	901 1%	82,952 28%
Petrol	Satış değeri (milyar riyal) Toplam satıştan oranı	36,655 13%	13,075 4%	49,729 17%
Enerji	Satış değeri (milyar riyal) Toplam satıştan oranı	32,785 11%	12,325 4%	45,110 15%
Ekonomi ve Maliye	Satış değeri (milyar riyal) Toplam satıştan oranı	14,667 5%	9,227 3%	23,894 8%
Tarım	Satış değeri (milyar riyal)	1,695		1,695

	Toplam satıştan oranı	1%		1%
Yollar ve Kentsel Gelişim	Satış değeri (milyar riyal)	6,289	134	6,423
	Toplam satıştan oranı	2%	0%	2%
Eğitim	Satış değeri (milyar riyal)	0		0
	Toplam satıştan oranı	0%		0%
Satış değeri (milyar riyal)		**265,520**	**35,661**	**301,181**
Toplam satıştan oranı		**88%**	**12%**	**100%**

Kaynak: Özelleştirme İdaresi, İstatistik ve Planlama Dairesi verilerinden derlenmiştir, 2011

2005 yılı ve 23/09/2011 tarihi arası 851,213 milyar riyal değeriyle devlet ve devlete bağlı olan kuruluşlara transfer edilmiştir ve en yüksek rakam 342,108 milyar riyal değeriyle kooperatif sektörüne (Adalet Hisseleri) transfer edilmiştir. 207,924 milyar riyal değeriyle devlet borçlarının kapanması için devlet dışı kamu sektörüne transfer edilmiştir ve geri kalanı 301,181 milyar riyal değeriyle özel sektöre satılmıştır. Görüldüğü gibi yapılmış olan transferlerde en çok transferler kooperatif sektörüne (Adalet Hisseleri) yapılmıştır. Ülkede anayasanın 44.maddesinin uygulaması doğrultusunda ve 2006–2008 yılları arasında Adalet hisseleri 342,108 milyar riyal ile yapılan transferlerin en büyük bölümünü kendine tahsis etmiştir. Fakat 2009 ve 2010 yıllarında bu sektöre hiç bir transfer yapılmamıştır. Kooperatif sektörden sonra özel sektör ikinci sırada yer almıştır. Özel sektöre toplam 301,181 milyar riyal transfer edilmiştir ve devlet dışı kamu sektörü ise 207,924 milyar riyal ile üçüncü sırada yer almaktadır (Özelleştirme İdaresi, 2010).

Özelleştirme sürecinde yapılmış olan transferlerin istatistiklerini bakanlıklar ayrımıyla incelediğimiz zaman, yapılmış olan 851,213 milyar değerinde özelleştirmeden 402,976 milyar riyalın Petrol Bakanlığına ait olduğunu görüyoruz. Petrol Bakanlığından sonra, Sanayi Bakanlığı 144,306 milyar riyal ile ikinci sırada ve İletişim ve Bilgi Teknolojisi Bakanlığı üçüncü sırada yer almaktadır ve diğer bakanlıklara göre daha iyi bir sıralamada yer almaktadırlar. 2004 yılı ve 23/09/2011

tarihleri arasında özelleştirilen bakanlıklar arasında eğitim bakanlığı 90 milyar riyal ile transferlerden en az payı kendi adına kaydetmiştir.

2005 yılının Şubat ayında devlet " adalet hisselerini dağıtımı ve kooperatif sektörünü geliştirmek yoluyla İranlı hane halklarının gelirlerini artırmak" kararnamesinin uygulanmasını onayladı. Burada amaç ülke ekonomisinde kooperatif sektörün payını artırmak olarak ilan edilmiştir. Bu kararnamede Bakanlar Kurulu, Adalet Hisselerini Dağıtan Merkezi Kurum, Yüksek Özelleştirme Kurulu, Özelleştirme İdaresi, Adalet Hisselerini Dağıtan İl Kurum, il yatırım şirketleri, il kooperatif şirketleri gibi çeşitli kuruluşlara yeni ve daha farklı görevler tanımlamıştır (Zibaei, 2010).

2005 yılında projeden yararlanabilenlerin tanımlanması başlatılmıştır ve birinci evrede ülkenin 30 ilinde vatandaşlık numaralarına dayanarak yaklaşık 5 milyon kişi tanımlanmıştır. Birinci evrede 4,981,507 kişi ülkenin az gelirli ve yoksul kesimlerinden aşağıdaki gibi tanımlanmıştır:

- Şehit Recaei projesi kapsamında olan tüm kişiler ve onların velayetinde olanlar.
- İman Humeyni İmdat Komitesi kapsamında olan tüm kişiler.
- Yetim çocuklar ve Devlet Refah Teşkilatı himayesi altında olan tüm kişiler.
- Devlet Refah Teşkilatı himayesi altında olan tüm engelliler ve onların aileleri.
- Devlet Refah Teşkilatı himayesi altında olan ve sosyal yaşamlarında sorunları olan tüm kişiler.
- İşsiz ve gelirsiz olan İran-Irak savaşından kalan savaşçılar ve onların velayetinde olan aileler.

2006 yılının sonuna kadar, 337 kooperatif şirket 336 şehirde kurulmuş ve kararnamede geçen politikaların uygulanması doğrultusunda tanımlanan kişilerin kaydına ve Adalet hisselerinin dağıtımına başlamışlardır. Gereken kuruluşların kurulması ile beraber, bu yıl sırasında 14 şirketin hisseleri 21,793 milyar riyal değeriyle toplumun en az geliri olan 4 milyon 500 bin kişiye transfer edilmiştir.

2006 yılında Adalet Hisseleri Merkezi Dağıtım Kurumunun 11 Eylül 2007 ve 17 Mart 2007 kararnamelerine dayanarak, ikinci aşamada tanımlananlara kişi başına 5 milyon riyal değerinde hissenin dağıtımı söz konusu olmuştur ve transfer edilebilir olan işletmelerin hisselerinden 23559 milyar riyal değeriyle 4 milyon 500 bin kişi için il yatırım şirketleri aracılığıyla hazırlanmıştır.

Adalet Hisseleri Merkezi Dağıtım Kurumunun verdiği kararlara göre, tanımlanan işletmelerin hisselerinden kişi başına 10 milyon riyal değerinde adalet hisseleri projesinin ikinci, üçüncü ve dördüncü aşamalarında dağıtılmıştır. Bu kararların uygulanması doğrultusunda, 2008 yılının sonuna kadar 166000 milyar riyal değerinde hisse ikinci, üçüncü ve dördüncü aşamalarda tanımlanan 16600 kişi arasında dağıtılmıştır.

Adalet Hisseleri Merkezi Dağıtım Kurumunun verdiği kararlara göre, bu proje sürecinde tanımlanan toplam 42 milyon 267 bin 272 kişiye hisseleri almaları için davetiye gönderilmiştir. Dağıtılmış olan davetnamelerden 37 milyon 669 bin 639 kişi, yani tanımlanan kişilerin % 89'u, şehirler kooperatif adalet şirketlerinde kayıt yapmışlardır. Bu projenin aşamaları aşağıdaki gibidir:

- Birinci aşama (Sosyal Destek Kurumlardan yararlananlar): bu aşamada Şehit Recaei projesini, İmam Humeyni imdat komitesini, sosyal refah kurumunun himayesi altında olan ve destek alan ve İran-Irak savaşına katılmış işsiz savaşçıları kapsamaktadır. Bu aşamanın birinci bölümünde 4 milyon 981 bin 514 kişiye davetiye gönderilmiş ve 4 milyon 529 bin 463 kişi şehirler adalet hisseler dağıtım şirketlerine başvurup üye olmuşlardır. Bu hissedarlara 2006 yılında kişi başına 400 bin riyal ve 2007 yılında ise 800 bin riyal kar verilmiştir. 2008 yılında bu aşamanın ikinci bölümü ise bu aşamada tanımlanmış ve geri kalan 3 milyon 549 bin 331 davetiye gönderilmiştir. Bu aşamada tanımlanan kişiler toplumun en düşük gelirli sınıflarıdır ve Dini Liderin verdiği karar ile transfer edilmiş hisselerin fiyatında % 50 indirimden yararlanmışlardır.

- İkinci aşama (köylüler ve Koçerler): bu aşama ise iki bölümde uygulanmıştır. Birinci bölümde az gelirli köylüler ve Koçerler yer almaktadır ve 2007 yılında bilgileri alındıktan sonra, 5 milyon 599 bin 081 kişiye davetiye gönderilmiştir ve 5 milyon 527 bin 818 kişi şehirler kooperatif adalet şirketlerine başvurup hissedar olarak tanımlanmıştır. 2007 yılında kişi başına 800 bin riyal kar almışlardır. Bu aşmanın ikinci bölümünde ise 11 milyon 509 milyon 496 milyon kişiye davetname gönderilmiştir ve 10 milyon 824 milyon 099 kişi başvuru yapmıştır.

- Üçüncü aşama (kamu ve askeri çalışanlar ve emeklileri, belediye çalışanları): bu aşama da iki bölümden oluşmaktadır, birinci bölüm, 2007 yılında il ekonomi ve maliye bakanlıklarından (il sekreterliklerinden) kamu çalışanları ve emeklilerinin bilgileri alınmıştır ve 12 milyon 899 bin 969 kişiye davetiye gönderilmiştir. 12 milyon 045 bin 051 kişi şehir kooperatifleri adalet şirketlerine başvuru yapıp hissedar olarak tanımlanmıştır. Bazı kamu çalışanları belirlenen süreç içerisinde başvuru yapamadıkları için 2008 yılında üçüncü aşamanın ikinci bölümü uygulanmaya başlamıştır ve 1 milyon 499 bin 177 kişiye davetname gönderilmiştir.

- Dördüncü aşama (gaziler ve şehit aileleri): bu aşamada gaziler ve şehit ailelerinin bilgileri Şehitler ve Gaziler İşleri Vakfından aldıktan sonra, tanımlanan 1 milyon 322 bin 133 kişiye davetname gönderilmiştir ve 1 milyon 215 bin 435 kişi gereken kurumlara başvurup hissedar olarak tanımlanmıştır.

- Diğer aşamalar: bu aşamalarda 2008 ve 2009 yıllarında Adalet Hisseleri Merkezi Dağıtım Kurumunun verdiği kararlara göre toplumda en düşük gelirli olan diğer kişiler tanımlanıp, bilgiler toplanıp ve 2010 yılının sonuna kadar 912 bin 603 kişiye davetname gönderilmiştir. Bu aşamaların kapsadığı grupları aşağıdaki gibi sınıflandıra biliriz:

A. İş hukuku kapsamında olan ve aile reisi olan işçi kadınlar: Çalışma ve Sosyal İşler Bakanlığı tarafından önerilen 8 bin 366 kişiye davetname gönderilmiştir ve bu sayıdan 5 bin 195 kişi başvuru yapmıştır.
B. Cami, hüseyniye ve türbe görevlileri: Bağış ve Yardım Kurumu tarafından önerilen 33 bin 518 kişiye davetname gönderilmiştir. Bu sayıdan 28 bin 040 kişi başvuru yapmıştır.
C. İmam (hatip mi demek istedin atik yerine) atik talebeleri: 2008 yılında imam hatip talebelerinden 178 bin 174 kişiye davetname gönderilmiştir.
D. Hemofili, MS ve diyaliz hastaları: sağlık bakanlığı tarafından önerilen ve özel hastalıkları olan 14 bin 934 kişiye davetname gönderilmiştir.
E. Cuma namazı organize ofisleri çalışanları: bu ofislerde çalışan 8 bin 571 kişiye davetname gönderilmiştir ve 6 bin 200 kişi başvuru yapmıştır.
F. Gazeteciler: Kültür bakanlığı tarafından önerilen 15 bin 921 gazeteciye davetname gönderilmiştir.
G. Bu gruplar dışında kalan diğer az gelirli olan kişilere 653 bin 114 kişiye davetname gönderilmiştir (Dördüncü Kalkınma Plan Kanunu, 2005).

Adalet hisseleri projesi kapsamında, hisselerin karlarını dağıtmak doğrultusunda yapılmış olan eylemleri aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

- Birinci aşamada tanımlanan ve hisseleri teslim edilmiş olan 4,529,463 kişi hissedarın tamamı, 2007 yılı hisse karları için bankalara yönlendirilmiş ve bu sayıdan 4,409,617 kişi karlarını almışlardır.
- İkinci aşamada tanımlanan ve hisseleri teslim edilmiş olan 5,526,153 hissedardan 5,483,250 kişi, 2007 yılı hisse karları için bankalara yönlendirilmiş ve bu sayıdan 5,435,857 kişi karlarını almışlardır.
- Üçüncü aşamada tanımlanan ve hisseleri teslim edilmiş olan 12,003,640 kişi milli eğitim çalışanları ve emeklileri, 2007 yılı hisse karları için bankalara yönlendirilmiş ve bu sayıdan 2,771,689 kişi karlarını almışlardır. Ayrıca 3,216,992 kamu emeklisi, 2007 yılı hisse karları için bankalara

yönlendirilmiş ve bu sayıdan 2,279,772 kişi karlarını almışlardır (Özelleştirme İdaresi, 2011).

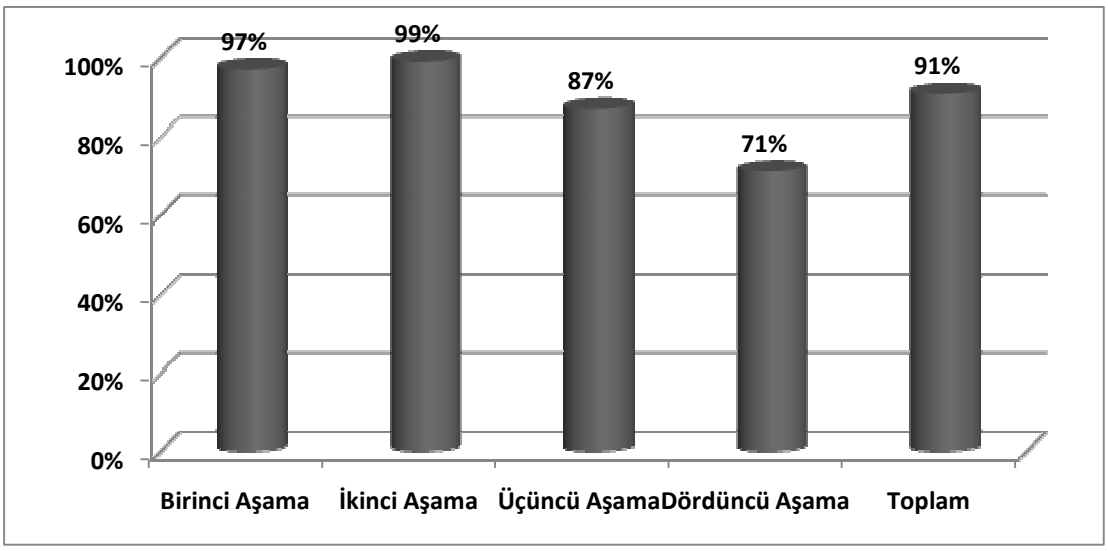
2009 yılının sonuna kadar adalet hisseleri projesi kapsamında hissedarlar arasında dağıtılmış karları aşağıdaki tablo ve grafikte görebiliriz:

Tablo 5.4.10: 2009 yılının sonuna kadar adalet hisseleri projesi kapsamında dağıtılmış karlar

Aşamalar	Hisse sayısı	Transfer edile bilir	Transfer edilmiş	Geri kalan	Transfer edilenlerin oranı (%)
Birinci aşama: sosyal destekçi Kurumlardan destek alanlar	4,529,463	4,529,463	4,409,617	119,846	97
İkinci aşama: köylüler ve Koçerler	5,526,153	5,483,250	5,435,857	47,393	99
Üçüncü aşama: kamu ve askeri çalışanlar ve emeklileri, belediye çalışanları	12,003,640	3,191,049 (öğretmenler)	2,771,689	419,360	87
		3,216,992 (emekliler)	2,279,772	937,220	71
Toplam	**22,059,256**	**16,420,754**	**14,896,935**	**1,523,819**	**91**

Kaynak: Özelleştirme İdaresi, İstatistik kurumu verilerinden derlenmiştir, 2010

Şekil 5.4.11: 2009 yılının sonuna kadar adalet hisselerin dağıtılmış karları

Kaynak: Yazarın Kendi Hesaplamalarıdır.

5.5. UYGULANAN ÖZELLEŞTİRMELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

İran İslam Cumhuriyetinde özelleştirme politikasını çeşitli boyutlarda incelemek ve değerlendirmek için, transferlerin nasıl yapıldığı, mülkiyetin nasıl aktarıldığı, fiyatlandırmaların nasıl yapıldığı vb. gibi detaylı ve dayanıklı istatistik bilgileri gerekmektedir. Lakin İran'da özelleştirmeyle ilgili yeterli bilgi olmadığı için bunun incelenmesi ve değerlendirmesi çok zordur. Fakat genel olarak son birkaç yılın performansı ve sonuçları dikkate alınarak, devletin ülkede uyguladığı özelleştirme politikalarında başarısız olduğunu ve en temel amaçlarının bile gerçekleşmediğini söyleyebiliriz (Behkiş, 2010: 121).

Almasi (2002), devletin özelleştirme politikalarının etkilerini finansal açıdan, 5 yıllık ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınma planları çerçevesinde incelemiştir. Bu politikanın etkinliğinin değerlendirilmesi özelleştirme ve muhasebe literatürünü dikkate alarak, hisse başına kazanç, varlıkların etkinliği ve artı değer gibi üç kriterden yararlanarak yapılmıştır. Bu üç göstergenin durumu özelleştirilmiş şirketler için, özelleştirmeden önce 5 yıl ve özelleştirmeden sonraki 5 yıl olarak incelenmiştir. Özelleştirilen şirketler çeşitli sektörler içeriğinde ve genel olarak değerlendirilmiştir. Bu araştırmaların sonucu, özelleştirmeden sonra şirketlerin finansal ve mali performanslarında anlamlı bir değişikliğin olmadığını göstermektedir. Bu yüzden özelleştirme politikalarının uygulanması etkinliği ve verimliliği artırması gibi amaçlarına varmada başarısız olmuştur. İran'da olumsuz ekonomik koşullar ve bu programın amaçlarına ulaşmak için gereken zeminin olmaması özelleştirme politikasının başarısızlığının en büyük nedenleri olarak sayılabilir.

Silvari (2000), mülkiyet tipi ve mali performans ilişkisini incelemiştir. Bu araştırmada 6 sektörden (otomotiv, finans, metal olmayan mineraller, gıda, kimyasal, lastik ve plastik) seçilmiş olan 62 şirket, mülkiyet değişikliğinin mali performansı artıp artmadığı yönünden incelenmiştir. Bu soruya cevap verebilmek bu araştırmanın temel amacıdır. Bu doğrultuda bu şirketlerin 1998 ve 1999 yılları mali göstergeleri incelenmiştir. Bu araştırmanın sonucu mülkiyet (devlet ya da özel) değişikliğinin mali değişiklerle bir ilişkisi olmadığını göstermiştir.

Khoşnudi (2001), 1989–2001 yılları arası hisselerin Tahran Menkul Kıymetler Borsasında satışa çıkarılması ile İran'da özel yatırımların ilişkisini incelemiştir. Bu çalışmanın sonuçları hisselerin borsada satışıyla İran'da özel yatırımların anlamlı bir ilişkisi olmadığını göstermektedir.

Afşari (1996), birinci ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınma planı sırasında özelleştireme politikasının etkilerini incelemeye çalışmıştır. Bu çalışma operasyonel performans değişiklerini, özellikle satış artışını incelemeye çalışmıştır. Çalışma dönemi 1990–1993 yıllarını kapsamaktadır, şirketlerin performansı özelleştirme öncesi ve sonrası 2 sene olarak incelenmiştir. Bu çalışmanın sonucu şirketlerin özelleştirildikten sonra performanslarının iyileştiğini göstermektedir fakat bu değişiklerin göze gelir bir şekilde olmadığını görebiliriz. Araştırma alanın çok küçük (3 sektör ve 8 şirket) olması da bu araştırmanın yetersizliklerinden olduğunu söyleyebiliriz.

Miri (1994) ise, Tahran Menkul Kıymetler Borsasında özelleştirilen üretim işletmelerinin performansını incelediği çalışmasının sonucunda, İran'da özelleştirmenin temel amaçlarından birinin verimliliğin artması olduğuna inanmaktadır. Bu çalışmada üretim birimlerinin üzerindeki özelleştirmenin etkilerini incelemeye çalışmıştır. Araştırmanın sorusu şudur: özelleştirme verimliliğin artmasına neden olmuş mudur? Bu sorunun cevabını bulmak için, hipotezini verimliliğin iki boyutu üzerine kurmuştur. Ekonomik verimliliği karlılık oranlarıyla ve teknolojik verimliliği işletmelerin üretimi ile incelemeye çalışmıştır. Bu incelemeyi iki bölümde yapmıştır: birinci bölümü açıklayıcı istatistiksel teknikleri kullanarak yapmıştır, ikinci bölümde ise çıkarımsal istatistik teknikleri T-TEST kullanarak elde edilen sonuçları toplumun geneline genelleştirmiştir. Bu araştırmanın sonucunda iki dönem arasında, özelleştirmenin önceki ve sonraki dönemleri arasında anlamlı bir ilişki vardır ve araştırma sonucunda pozitif rakamlar elde edildiğine göre karlılık oranlarının ortalaması özelleştirmeden sonraki dönemde, önceki döneme göre artmıştır.

Nesrullahi, Agayi ve Zamani (2009), tarafından yapılan çalışmada özelleştirmelerin uygulandığı son 15 yıl sırasında, Tahran Menkul Kıymetler Borsası

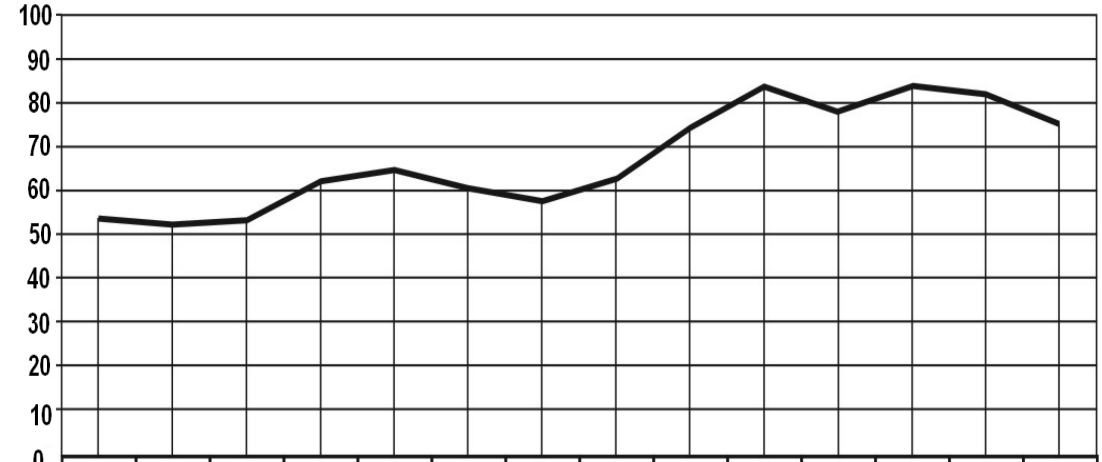
yoluyla özelleştirilen KİT'lerin hisselerinin verimliliği üzerinde, özelleştirmenin etkilerini bir analitik-ampirik yöntemi kullanarak analiz edilmeye çalışılmıştır. Tahran Menkul Kıymetler Borsasın istatistik takviminde özelleştirilen KİT'lerin mali belgeleri, hisselerinin verimliliği özelleştirmeden önce ve sonra toplanıp incelenmiştir. Yapılan istatistik analizlerin sonucunda, genel olarak transfer edilmiş şirketlerin hisselerinin verimliliğinde özelleştirmeden önce ve özelleştirmeden sonra anlamlı bir fark olduğuna vurgu yapılmıştır. İncelenme 5 tane üç yıllık dönem sırasında yapılmıştır ve incelenen her 5 dönemde özelleştirilen şirketlerin hisse verimliliğinde fark bulunmuştur. Özelleştirmeden sonra en çok artış birinci üç yıllık dönemde en çok azalma ise dördüncü üç yıllık dönemde olmuştur. Dolayısıyla bu araştırma şöyle bir sonuca varmıştır, menkul kıymetler borsası yoluyla özelleştirmeler işletmelerin verimliliğine istenen etkiyi sağlamamıştır.

Galibaf ve Rencber (2005), yaptıkları çalışmada, İran'da özel ve kooperatif sektörlere transfer edilmiş KİT'lerin üzerinde, özelleştirmenin etkilerini değerlendirmeye çalışmıştır. "Transfer edildikten sonra hangi mülkiyet türü, özel mi yoksa kamu mu, daha iyidir?" sorusunun cevabının belirlenmesi için, mülkiyetin farklı türlerinin (özel ve kamu) etkisini, KİT'lerin özelleştirmeden önceki dönemde ve özelleştirmeden sonraki dönemde verimlilik-performans kriterleri açısından incelemeye çalışmıştır. 1991–1998 yılları arası transfer edilen 18 şirketin (özel sektöre transfer edilmiş 8 şirket ve kooperatif sektöre transfer edilmiş 10 şirket) özelleştirmeden 3 yıl önce ve 3 yıl sonraki mali bilgilerini kullanarak, her iki grubun bu dönemlerde olan performansını incelemeye çalışmıştır.

Hipotezlerden elde edilen sonuçlara göre, transfer edildikten sonra şirketlerin performansı artmasına rağmen istatistiksel açıdan özelleştirmeden önceki ve sonraki dönemlerde verimlilik-performans açısından anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Ayrıca özel ve kooperatif sektöre transfer edilmiş şirketlerin performansında transfer edildikten sonra anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Başka bir deyişle, özelleştirmeden sonra şirketlerin mülkiyet türü ve performansları arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

5.5.1.Ülkenin Ulusal Bütçe Payını GSYİH İle Karşılaştırılması

Şekil 5.5.1: Ulusal Bütçenin GSYİH' Ya Göre Pay oranı

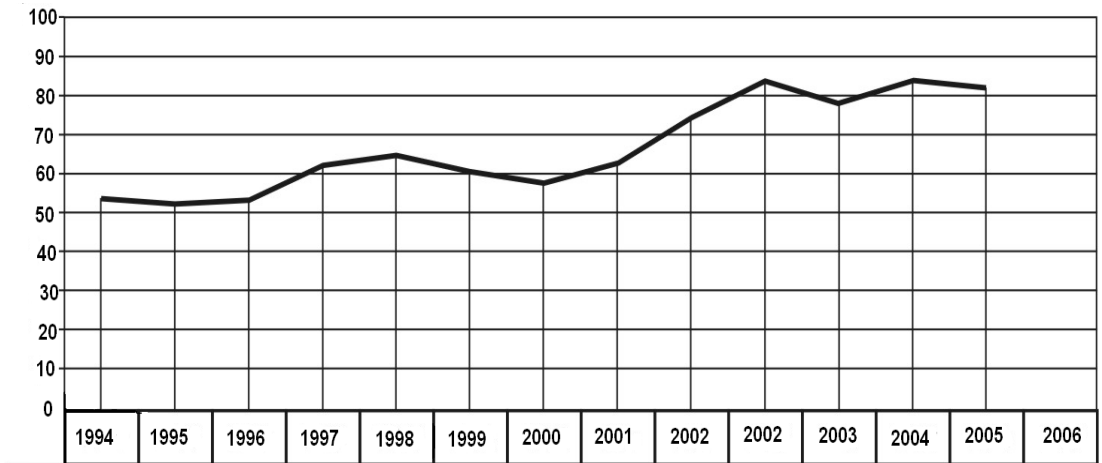
	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
oran	52,6	52	52,9	62,1	64,5	60,2	57,2	62,1	72,2	81,4	76,2	81,9	80,4	76,7

Kaynak: İran İstatistik Merkezi- Merkez Bankası verilerinden derlenmiştir.

Yukarıdaki grafik ülke ekonomisinde devletin boyutunu göstermektedir. Bu eğilim özelleştirmelere rağmen devletin büyümeye devam ettiğini görülmektedir.

5.5.2.Ülkenin Ulusal Bütçe Payını GSMH İle Karşılaştırılması

Şekil 5.5.2: Ulusal Bütçenin GSMH' ya Göre Pay oranı

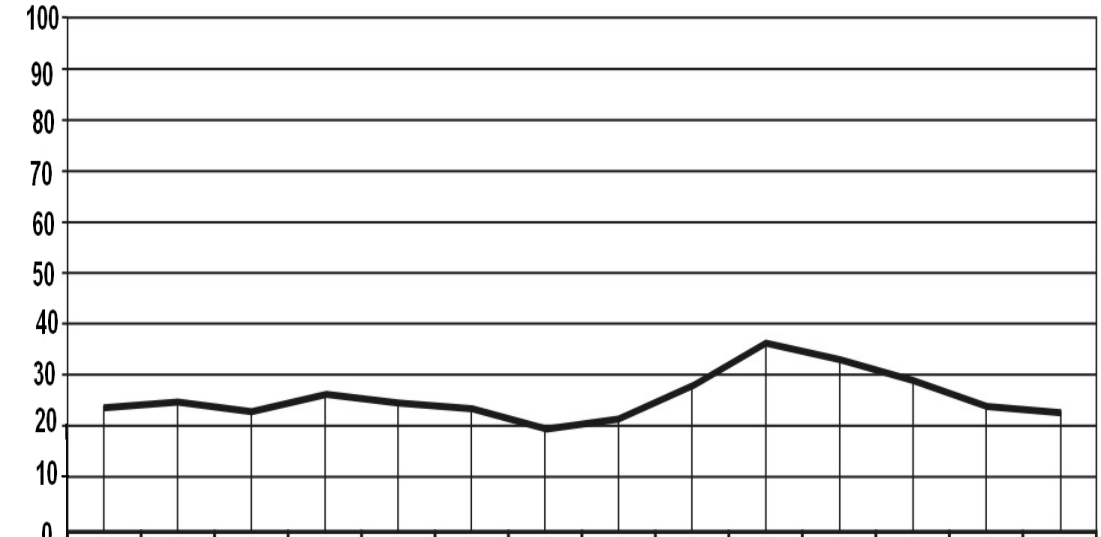
	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2002	2003	2004	2005	2006
oran	53,6	52,4	53,2	62,2	64,5	60,3	57,2	62	73,9	82,9	77,4	83,3	81,6	

Kaynak: İran İstatistik Merkezi- Merkez Bankası verilerinden derlenmiştir.

Bu eğilim ise GSMH' ya göre devletin büyümeye devam ettiğini göstermektedir. Bu grafiklerde da gördüğümüz gibi ulusal bütçenin GSYİH ve GSMH ya göre artmaya devam ettiği görülmektedir. Bu durum devletin kendi alanını küçültme amacına varmasında ne kadar başarısız olduğunu göstermektedir ve devlet bu yıllar sırasında özelleştirme politikalarını uygulamasına rağmen hedeflenen amaçlarına varmadığı anlaşılmaktadır.

5.5.3. Bütçe'nin GSYİH İle Karşılaştırılması

Şekil 5.5.3: Bütçe'nin GSYİH' Ya Göre Pay oranı

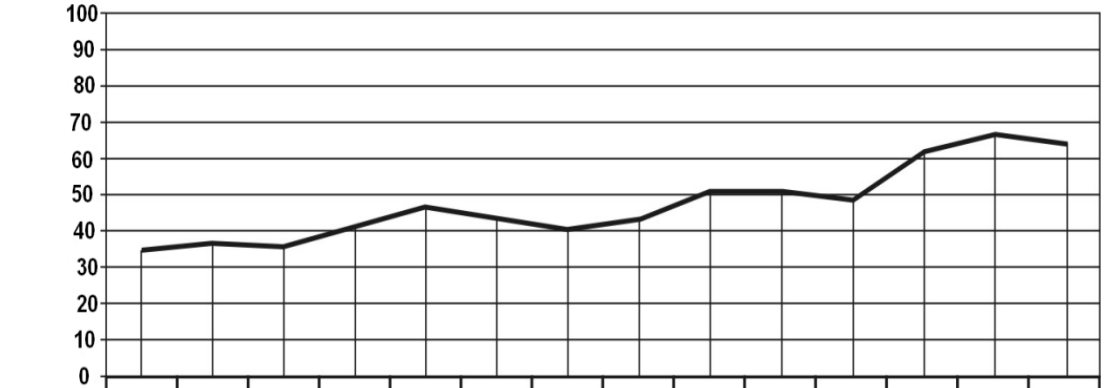
	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
oran	24,2	25,1	23,6	26,8	25,4	23,9	20,3	22,4	28,6	36,7	33,4	29,4	24,7	22,9

Kaynak: İran İstatistik Merkezi- Merkez Bankası verilerinden derlenmiştir.

Bu eğilim GSYİH' da devletin egemenlik payının bu yıllar sırasında inişler ve çıkışlarla beraber olduğunu ve bu payın KİT'lerin bütçe payına göre ne kadar az olduğunu göstermektedir. Hâlbuki devletin en temel görevi bu bölümün ulusal bütçeyle yönetilmesidir. Sonuç olarak sırayla 1994 ve 2007 yıllarından sonra genel bütçenin GSYİH ve GSMH' da olan payı neredeyse daha az dalgalanmalar ile karşı karşıya kalmış ve devletin egemenlik payı artmamıştır.

5.5.4.KİT'lerin Bütçe Payını GSYİH İle Karşılaştırılması

Şekil 5.5.4: KİT'lerin Bütçesi GSYİH' Ya Göre Pay oranı

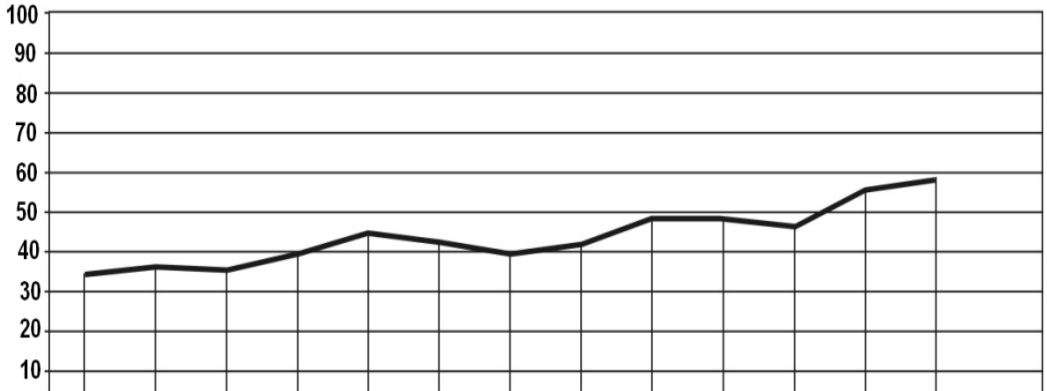
	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Pay oranı	33,4	34,9	34,3	39	43,1	39,9	38,1	40,9	45,7	46,6	44,3	64,4	57,7	55,5

Kaynak: İran İstatistik Merkezi- Merkez Bankası verilerinden derlenmiştir.

Bu grafik yapılmış olan özelleştirmelere rağmen KİT'lerin bütçe payının GSYİH' ya göre % 50 oranından daha fazla olduğunu göstermektedir ve eğer devlet egemenlik payını da ona eklersek ülke ekonomisinin % 70'den daha fazlasının devlet elinde olduğunu görebiliriz.

5.5.5.KİT'lerin Bütçe Payını GSYİH İle Karşılaştırılması

Şekil 5.5.5: KİT'lerin Bütçesi GSMH' Ya Göre Pay oranı

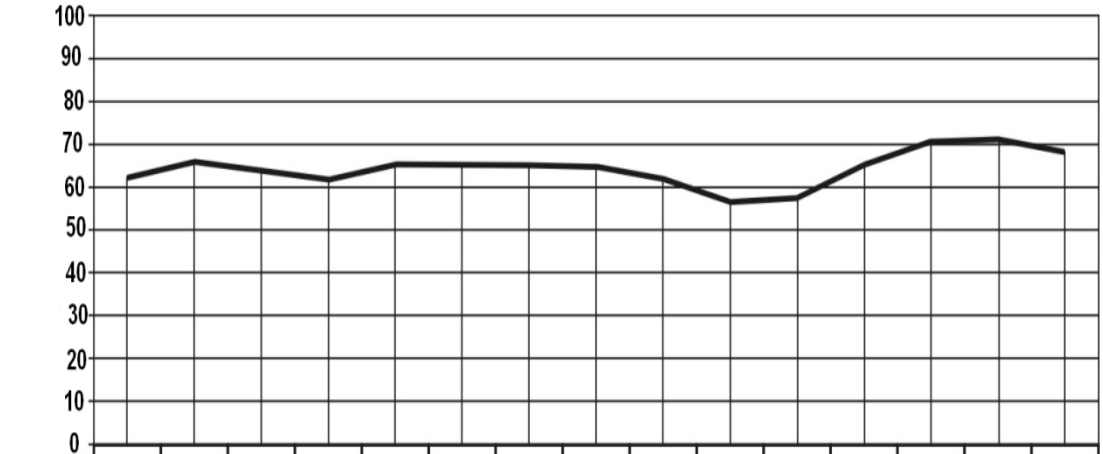
	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Pay oranı	34	35,2	34,6	39,1	43,1	40	38,1	40,9	46,5	47,5	45	55,3	58,5	

Kaynak: İran İstatistik Merkezi- Merkez Bankası verilerinden derlenmiştir.

Bu eğilim ise uygulanan özelleştirmelere rağmen GSMH' ya göre KİT'lerin bütçe oranının arttığını göstermektedir. 1994 yılında KİT'lerin bütçe payı GSYİH da % 28,9 oranında iken 1998 yılında % 43,4'e ulaşmıştır ve GSMH' da ise 1998 yılında % 20'den 1998 yılında % 41,3'e ulaşmıştır. Bu da özelleştirmelere rağmen devlet alanının büyümeye devam ettiği manasındadır.

5.5.6.KİT'lerin Bütçe Payını Ülke Ulusal Bütçe İle Karşılaştırılması

Şekil 5.5.6: KİT'lerin Bütçesi Ülke Ulusal Bütçeye Göre Pay oranı

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Pay oranı	63,4	67,2	64,9	62,9	66,8	66,3	66,6	65,9	62,9	57,3	58,2	66,4	71,7	72,4	69,2

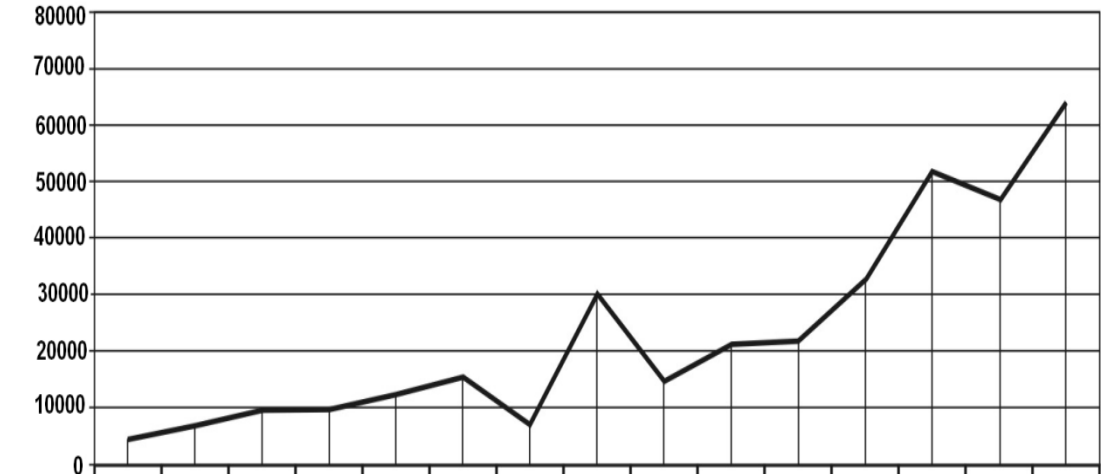
Kaynak: İran İstatistik Merkezi- Merkez Bankası verilerinden derlenmiştir.

Bu grafik ulusal bütçenin % 70'inin KİT'lere tahsisi edildiğini göstermektedir ve 1991 yılında özelleştirmeler başlamasına rağmen KİT'lerin bütçe payı iniş çıkışlar ile artmaya devam etmiştir.

Özelleştirme politikalarının uygulanması ile ulusal bütçede KİT'lerin bütçe payı azalmamıştır, ayrıca 1992 yılında % 62 oranından 2001 yılında % 66'ya ulaşmıştır ve bu da devletin özelleştirme politikasında ne kadar başarısız olduğunu kanıtlamaktadır.

5.5.7.KİT'lerde Yapılmış Olan Yatırımları KİT'lerin Özel Sektöre Transferi İle Karşılaştırılması

Şekil 5.5.7: Ülke Genel Gelirlerinden KİT'lerde Yapılmış Olan Yatırımlar

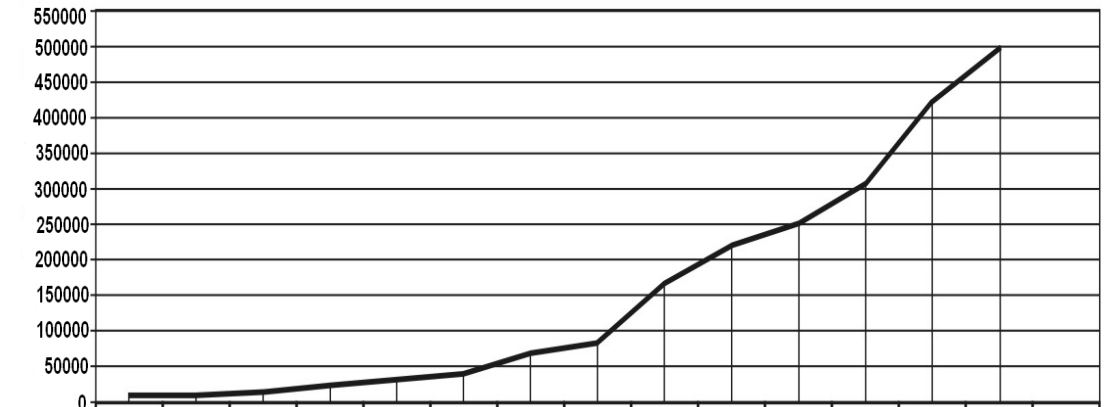

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Milyar Riyal	4717.8	7039.7	9421.1	9720.4	11143.9	14025.4	5752.7	29969.1	13789.7	20020.1	20818.4	32123.2	51159.3	46135	62664

Kaynak: eski Devlet Planlama Teşkilatı verilerinde derlenmiştir.

Bu grafik yapılmış olan özelleştirmelere rağmen ülke genel bütçesinde KİT'lere yapılmış olan yatırımların arttığını göstermektedir bu da özelleştirmelerin uygulanmasına rağmen devlet alanının büyümesinin en önemli nedenlerindendir.

Şekil 5.5.8. İç Kaynaklardan KİT'lerde Yapılmış Olan Yatırımlar

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
MilyarRiyal	8432.8	9938.7	13898.8	25004.5	29431.1	33695.1	59595.5	72153.1	153051	186991	212117	234575	282740	382529	504417

Kaynak: eski Devlet Planlama Teşkilatı verilerinde derlenmiştir.

Bu grafik uygulanan özelleştirmelere rağmen KİT'lerin kendi iç kaynaklarından yeni yatırım yapmaya devam ettiklerini ve büyüdüklerini göstermektedir. Yukarıdaki grafiklerde de görüldüğü gibi devlet özelleştirme politikalarını uygularken çelişkiye uğramıştır. Bir taraftan küçük bir hacimde özelleştirmeler yapmıştır diğer taraftan KİT'lerin iç kaynaklarını kullanarak büyük yatırımlar yapmaya izin vermiştir.

5.5.8.Ekonomik Denge

İran'da özelleştirme politikalarının temel dört amacından biri ekonomik dengeyi sağlamaktır. Makroekonomik boyutta toplam arz ve toplam talep eşitlenince ekonomik denge sağlanır ve istihdam düzeyi belirlenir. Bu yüzden farklı düzeylerde ekonomik dengenin sağlanması sermaye ve iş gücünün farklı yönlerinin toplumda işe alınmasının göstergesidir. Bu bölümde geçen 13 yıl (1994–2006) sırasında devlet tarafından uygulanan politikaların ekonomik dengeye ulaşmasında başarılı olup olmadığını belirtmek için İran'da iş gücü istihdamından bir resim ortaya koymaya çalışılmıştır. Çeşitli faktörler ekonomik dengenin sağlanmasında rol oynarlar ve özelleştirme tek başına bu dengenin saptanmasında kilit konumda değildir. Yine de bu bölümde devletin özelleştirme politikasının en temel ve önemli amaçlarından olan ekonomik denge incelenmeye çalışılmıştır.

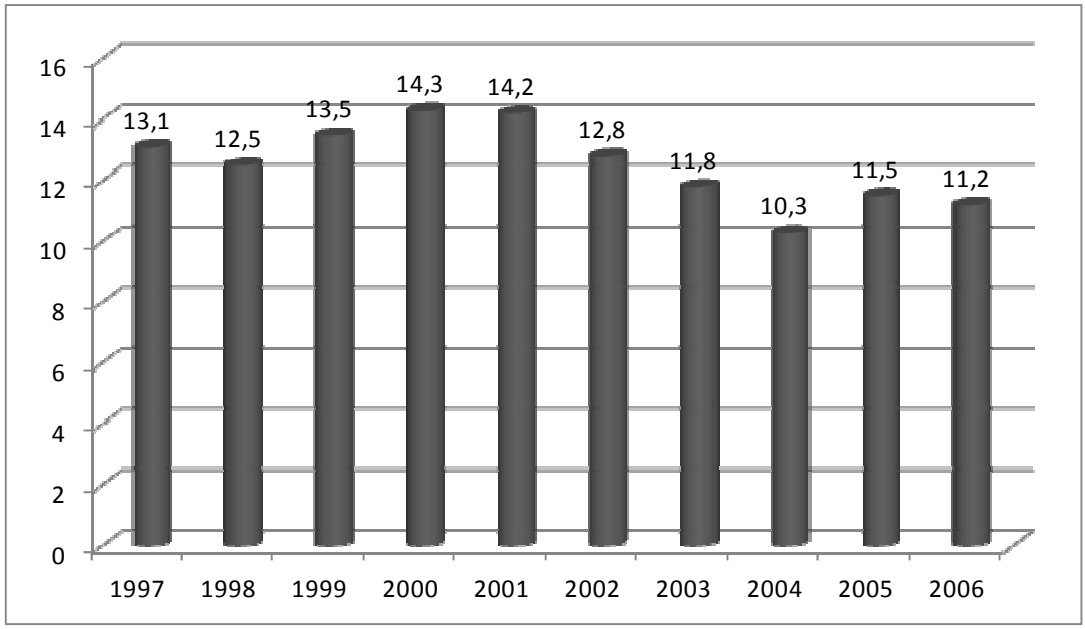
: GSYİH Bileşenlerinin Payları

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Tarım sektörü	15,6	18,8	15,1	14,2	15,9	14,3	12,6	11,6	11,8	11,2	10,2	9,2	9,3
Petrol sektörü	20	17,1	16,2	13,4	7,9	13,8	16,1	13,7	22,3	21,5	22,7	24,7	23,4
Sanayi ve Madenler sektörü	18,4	18,4	19,4	19,3	17,4	17,7	17,5	18,3	18,1	16,9	16,2	14,8	14,9
Hizmet sektörü	47,2	49,6	46,7	50,4	51,8	50,4	46,8	48,1	47,2	45,8	43,6	41,9	42,4

Kaynak: İran İslam Cumhuriyeti Merkez Bankası verilerinden derlenmiştir.

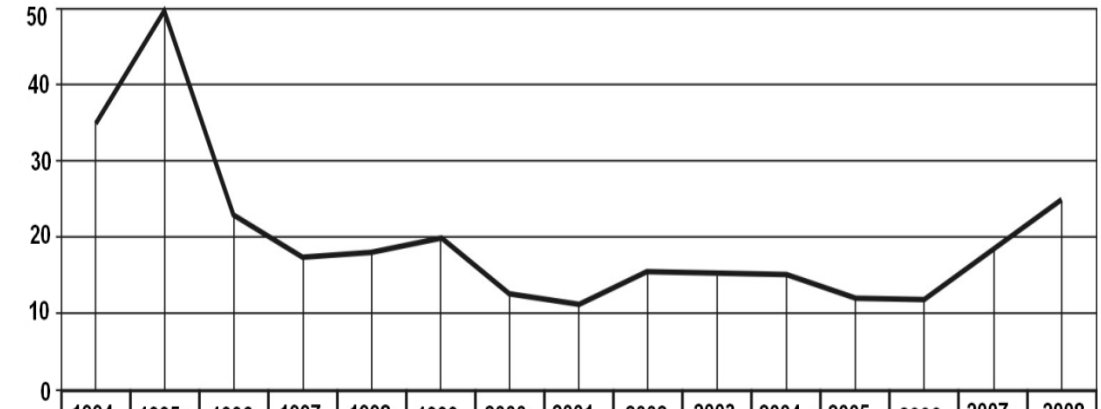
Tablo 5.5.9 de GSYİH bileşenleri İran'ın sanayileşmeyle çok uzun bir mesafesi olduğunu göstermektedir. Dolaysıyla sanayi ve madenler sektörünü geliştirmek için çok çaba sarf edilmelidir.

Şekil 5.5.10: 1997–2006 Yılları Arası İşsizlik Oranı

Kaynak: İran İslam Cumhuriyeti Merkez Bankası verilerinden derlenmiştir.

Şekil 5.5.11: 1994–2008 Yılları Arası Enflasyon Oranı

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Oran	35	49.5	23.1	17.4	18.1	20.1	12.6	11.4	15.8	15.2	15.2	12.1	11.9	18.4	25

Kaynak: İran İslam Cumhuriyeti Merkez Bankası verilerinden derlenmiştir.

Şekil 5.5.11 özeleştirmelere rağmen ekonomik dengenin sağlanmadığını göstermektedir. Enflasyon oranı farklı dönemlerde iniş çıkışlara uğramış ve özelleştirmenin temel amacı olan ekonomik denge sağlanamamıştır.

5.5.9.Dört Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Kalkınma Planı, Ekonomik Büyüme ve İstihdam

Ortalama ekonomik büyüme oranı, birinci kalkınma planında % 7.5 olmuştur, ikinci kalkınma planında % 3.3 olmuştur, üçüncü kalkınma planında ise % 5.5 ve dördüncü kalkınma planında % 6.3 olmuştur. Dört kalkınma programı ortalaması ise % 5.6 olmuştur. Sanayi sektörünün büyüme oranları 5 yıllık kalkınma planları sırasında sırayla % 9.5 - % 6.8 - % 11.2 - % 8.7 olmuştur ve dört programın ortalamasının ise % 9 olduğu tahmin edilmektedir. Tarım sektöründe büyüme oranı yıllar itibarıyla % 6.6 - % 2.2 - % 4.4 - % 6.7 ve dört programın ortalaması % 4.9 olmuştur. Hizmet sektöründe ise ortalama % 5 oranında olmuştur. Eğer bölge birincisi olmak istersek 20 yıllık stratejik plana göre bu oran % 8'e ulaşılmalıdır (Merkez Bankası, 2010).

Ülke işsizlik rakamı 1992 bilgilerine göre 1.5 milyon kişiden, 2001 yılında 3 milyon kişiye ulaşmıştır. Yapılan yeni araştırmalara göre geçen son 3-4 yılda petrolden elde edilen büyük gelirler işsizlik oranının azalmasında etkili olmamıştır. Resmi kaynaklardan verilen son bilgilere göre ülkede 3 milyondan fazla işsiz vardır ki gerçek rakamlar daha da fazladır (Merkez Bankası, 2010).

SONUÇ

Özelleştirme, kamu iktisadı teşebbüslerinin orijinal yapısını koruyarak özel sektörün motivasyonlarını ve mekanizmasını esas alarak, kurumun karar alma kriterinin seçilmesi ve yönetiminde piyasa mekanizması koşulları egemen olacak şekilde değişiklik yapmaktır. Ülkelerin ekonomik durumu ve özellikleri dikkate alındığında, her ülkede özelleştirmenin amaçları birbirinden farklı olacaktır. Ancak genel olarak özelleştirme politikasını uygulayan tüm ülkelerde temel amaç ekonomik durumu geliştirmek ve iyileştirmektir. İran'da da diğer ülkeler gibi yıllardır özelleştirmeden çeşitli mahfillerde (toplanmış heyetler) söz edilmektedir.

Birinci ve ikinci kalkınma planları sırasında, özelleştirme konusunda devletin çok ciddi başarısızlıkları ve uzmanların inandıkları hedeflerin yerine getirilememesi, üçüncü kalkınma planında özelleştirme konusunun ciddi bir şekilde dikkate alınmasına neden olmuştur. İkinci kalkınma planında özelleştirmeden çok az bahsedilmiştir. Özelleştirmelerin yöntemleri, uygun bir uygulama mekanizması ve bu uygulamaları yapmak için hiçbir kurum belirtilmemiştir. Ayrıca programın uygulama kararnamesi hiç bir zaman onaylanmamıştır. Bu yüzden bu programda özelleştirme konusuna sadece giriş yapılmıştır ve bununla sınırlı kalmıştır. Bu konuda yetkili ve sorumlu kuruluşun belirli olmaması, uygun bir planlamanın olmaması nedeniyle genelde bu dönemde transferler doğrudan görüşme ve ihale yollarından yapılmıştır.

Devletin küçülme gereksinimi ve özelleştirilmesi, üçüncü kalkınma planında bu konunun daha çok dikkate alınmasına neden olmuştur. Aslında özelleştirmenin temel adımları üçüncü kalkınma planında atılmıştır ve genel olarak İran'da özelleştirmeler üçüncü kalkınma planıyla başlamıştır. Üçüncü kalkınma planında özelleştirme konusunda yetkili olan kurumların öngörüleri, özelleştirme yöntemleri ve bu konuyla ilgili diğer konular daha yasal bir hal almıştır.

Üçüncü kalkınma planının uygulandığı ilk aylarda, devlet Üçüncü Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Kalkınma Plan Kanunun 15.Maddesinin uygulanması doğrultusunda Özelleştirme İdaresi kuruluşunun ilk adımlarını atmış ve KİT'lerin transfer mekanizmasını belirtmiştir. Özelleştirme İdaresi merkezi bağımsız bir kuruluş olarak KİT'lerle ilgili bilgi ve belgelerin toplaması, hisse değerlerini

belirlenmesi ve fiyatlandırılması, ana şirketlerden onlara bağlı olan KİT'lerin satış vekâletinin alınması, gazetelerde genel satış ilanlarını verilmesi ve KİT'lerin transferiyle ilgili işlemlerin yapmasıyla görevlendirilmiştir.

Özelleştirme İdaresi ana şirketler tarafından kamu kuruluşlarının satış yetkisine sahiptir. Aslına ikinci kalkınma programında bu aşamaların tamamı belirsizlikler ile karşı karşıyaydı. İkinci kalkınma planında bu görevleri üstlenen kuruluş belirli değildi. İkinci kalkınma planını üçüncü kalkınma planı ile karşılaştırırsak, üçüncü kalkınma planının daha gelişmiş ve iyi planlanmış bir program olduğunu görmekteyiz.

Dördüncü Kalkınma Plan Kanunu özelleştirme politikalarının uygulanmasında, yasal açısından bir dönüş noktasıdır. Çünkü özelleştirmenin ilkeleri dikkate alınmıştır ve devletin hükümet işleri egemenlik işlerinden ayrılmıştır. Dördüncü programda transfer mekanizması üçüncü programın hemen hemen aynısıdır. Fakat bu önlemler ve teşkilata rağmen İran'da özelleştirme diğer ülkelerin deneyimleri ile karşılaştırıldığında pek başarılı değildir.

Aslında, ülkenin makro ekonomik ortamında, ekonomik kararlar siyasi kanallardan geçiyorsa, ekonomik alanda sonuç özelleştirmenin % 80'nin yerine getirilmemesi olur. Uzman olmayan kişiler tarafından ve görüntüde özelleştirme politikalarını destekleyen ama gerçekte uyumsuz olan kanunlar ve kararların alınması, programların hedeflerine ulaşmasını önlemektedir. Buna örnek olarak Adalet Hisseleri Kanunu söyleyebiliriz, bu kanun 2005 yılında Dördüncü Kalkınma Plan Kanunu doğrultusunda Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmıştır. Bu kanunda transfer yöntemi bir aracı şirket yoluyla (Adalet Hisseleri Aktarma Şirketi) Adalet Hisseleri Dağıtım Merkezi denetiminde ve cumhurbaşkanı başkanlığında Adalet Kooperatif Şirketlerine (İl Adalet Kooperatif Şirketleri ki bu şirketlerin üyeleri il adalet hisselerinin dağıtımından sorumludurlar) belirtilmiştir, fakat bu yöntem Dördüncü Kalkınma Plan Kanunu ile çelişmektedir.

Dolaysıyla, özelleştirme ile ilgili bağımsız kuruluşların belirlenmesi, üçüncü ve dördüncü kalkınma programlarında özelleştirme amaçlarının belirlenmesine rağmen uygulanan özelleştirmeler incelendiğinde bu programların uygun bir şekilde

uygulanmadığı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu plan kanunlarının ve özelleştirme ile ilgili diğer kanunların da yetersiz olduğunu inkâr edemeyiz. İran'da özelleştirme politikasını çeşitli boyutlarda incelemek ve değerlendirmek için, transferlerin nasıl yapıldığı, mülkiyetin nasıl aktarılması, fiyatlandırmaların nasıl yapıldığı vb. gibi detaylı ve dayanıklı istatistik bilgileri gerektirmektedir. Bu yüzden İran'da özelleştirmeyle ilgili yeterli bilgi elde olmadığı için incelenmesi ve değerlendirmesi çok zordur. Fakat genel olarak uygulanan özelleştirmelerin performansını ve sonuçları dikkate alarak, devletin ülkede uyguladığı özelleştirme politikalarında başarısız olduğunu ve en temel amaçlarının bile gerçekleşmediğini söyleyebiliriz. Bu başarısızlıkların en önemli nedenlerini aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

- Ülkedeki özelleştirme kanunları genelde üretim işletmelerinin özelleştirilmesiyle ilgilidir ve hizmet sektöründe özelleştirme dikkate alınmamıştır.
- İran'da özelleştirmek için gereken uygun zeminin hazır olmaması ve özel sektörün yetenekleri, mali ve finansal kaynakları ve yönetimiyle ilgili yeterli araştırmaların ve incelemelerin olmaması özelleştirme başarısızlıklarının ana ve anahtar nedenlerindendir. GSYİH büyük bir bölümünün devlet ve KİT'lerin elinde olduğu halde, özel sektörün devlet elinde olan faaliyetleri üstlenmesi çok sınırlıdır.
- Onaylanan kanunların yetersiz ve kapsamsız olması, ülkede özelleştirme politikaların uygulandığı yıllar sırasında bu kanunlara ek fıkraların ve çeşitli kararlar alınmasına yol açmıştır, bu durum bu politikanın uygulanmasında karışıklıklara neden olmuştur.
- Ülkede transferler için öncelikte olan grupların birçoğu, hisseleri almak için gereken mali güçten yoksundular. Bu yüzden ya hisseler piyasa değerinden daha düşük bir değere satılmalıdır ya da özel banka kredileri vermek yoluyla bu gruplarda alım gücü oluşturulmalıdır. Bu tarz yöntemler özelleştirme amaçlarıyla çelişmektedir.
- Diğer bir konu, KİT'lerin yapılarında olan problemlerdir. KİT'lerin birçoğu uygun mali ve organizasyonel yapıya sahip değillerdir ve hayatlarını

sürdürmeleri devamlı aldıkları sübvansiyonlara bağlıdır. Dolayısıyla bu kuruluşların rekabetin olduğu bir ortamda faaliyetlerine devam etmeleri imkânsızdır ve özel sektör için hiçbir çekicilikleri yoktur.

- Özelleştirme sürecinin diğer sorunlarından biri de, transfer edilebilir olan KİT'lerin genelde alıcıları olan bankalar, sosyal güvenlik kurumu, emekli fonları vb. gibi diğer kamu kuruluşları olması dolayısıyla özelleştirme sürecinin KİT'lerin mülkiyetini devletin bir bölümünden diğer bölümüne dönüştürmüş olmasıdır.
- Özelleştirmelerin başarısız olma sebeplerinden biri, ülke politikacılar, akademisyenler ve toplumun farklı sınıflarının özel sektörle ilgili çeşitli bakış açılarıdır. Bu yüzden özel sektör hala kendisini gelecekte devletin el koyma riski dolayısıyla güvende hissetmiyor. Dolaysıyla beklenen karlılık oranı risk oranından fazlaysa özel sektör satın almaya hazır olur.

Yukarıdaki faktörler İran'da özelleştirmenin önünde olan engellerin ve sorunların bir bölümünü göstermektedir. Özelleştirmede başarılı olmak için, uygun sosyal, ekonomik ve kültürel zeminlerin oluşturulması ve kapsamlı planlamaların yapılması gerekmektedir. Bu zeminler ve planlamaların olmaması süreçte özelleştirme politikalarını başarısızlıkla karşılaşacaktır ve birinci bölümde saydığımız özelleştirme amaçları gerçekleşmeden, sadece mülkiyetin devletten özel sektöre aktarılması olacaktır.

KANAKÇA

Kitap ve Makaleler

Abrişemi, H., (1996), Egtesade İran, Tahran: Şerekate Enteşarate Elmi ve Farhangi, ss. 25–60. (İran Ekonomisi).

Abrahamian, Y., (1380), İran Beyine Do Engelab, Ahmad Golmahammadi va Mohammad Ebrahim Fatahi , Naşre Ney, Tahran. (İki Devrim Arası İran).

Abrahamian, Y.,(1376), Magalati dar Cameşenasi siyasi İran, Şiraze Yayınları, Tahran. (İran'ın Siyasi Sosyolojisiyle İlgili Makaleler).

Abrahamian, Y., (1993), Khomeinism, Essays on the Islamic Republic, Berkely and Los Angeles, University of California Press.

Adam, C., Cavendiş, W., Mistry P. S., (1992), Adjusting Privatization: Case Studies from Developing Countries. James Currey Ltd.

Adam Smith İnstitute, Privization World Wide, 1986, s. 13.

Akdoğan, A.,(2006), Kamu Maliyesi, Gazi Kitabevi, Ankara.

Akhondi, A,. (2003), Mabani Nazari Khososisazi az Manzare Rabete Dolet-Bazae, Mecelle Sermaye, Neşriye Berrsihaye Mali ve Sermaye Gozari, Ş. 3, Tahran. (Devlet ve Piyasa Açısından Özelleştirme Kuramı).

Amuzegar, C., (2000), Negahi be Egtesad Siyasiye İran pasaz Engelabe Eslami" sale 18. (Devrimden Sonra İran'ın Siyasi Ekonomisi).

Ashgarizadeh, E. Murthy, D.N.P., (2000), Service Contracts: A Stochastic Model, Mathematical and Computer Modeling, vol. 31, pp. 11–20.

Baldwin, C.Y., Bhattacharyya, S., (1991), Choosing The Method of Sale: A Clinical Study of Conrail, Jornal of Financial Economics vol. 30, pp 69–98.

Barberies, N., Boycho, M., Shleifer, A., Tsukanova, N., (1996), How Does Privatization Work? Evidence from Russian shops, Journal of Political Economy.

Banke Cehani., (2000), Nagşe Dolet der Cehane der Hale Tahavvol, Moasse Motaleaat ve Pajoheşhaye Bazargani, Çap 2, Tahran, s: 7-64. (Değişimde Olan Dünyada Devletin Rölü).

Beesly, M., little Child, S. (1983), Privatization: Principles, Problems and Priorities, Lioyds Bank Review, P.1.

Behkiş, M.M., (2005), Tacrobe Çin Beraye Asle 44, Mahname Mali ve Egtesadi Egtesade İran, Sale 93. (44.Maddeyle İlgili Çinin Tecrübesi).

Behkiş, M.M., (2010), Egtesade İran Der Besetere Cehani Şodan, Neşreney, Çap 5, Tahran. (Küreselleşme Sürecinde İran Ekonomisi).

Borucerdi, A., (1994), Siyasathaye Egtesade Kalan ve Eslahe Sakhtari, Tahran: Moasse Motaleat ve Pajoheşhaye Bazargani. (Makro ekonomik Politikalar ve Yeniden Yapılandırma).

Borucerdi, A., (2010), Khososisazi, Moesse Enteşarate Danşgahe Tehran, Çape 2, Tahran. (Özelleştirme).

Boubakri, N., Cosset, J., (1998), The Financial and Operating Performance of Newly- privatized Firms: Evidence from Developing Countries, Journal of Finance.

Cevizoğlu, M. H.,(1989), Türkiye'nin Gündemindeki Özellestirme**,** istanbul, ilgi Yayıncılık.

Center-for-Global-Development., (2002), Winners and Losers: Assessing the Distributional Impact of Privatization, Working Paper No. 6.

Cronin, S., (1983),The Making of Modern İran State and Society Under Riza Shah 1921- 1941, Nil Yayınları, Tahran.

Çalış, B., (2011), İran Ülke Profili. Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüdü Merkezi Yayını.

Çalış, A., (2005), İran Ülke Profili. Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüdü Merkezi Yayını.

Dieter, B., (1991), Privatization; A theoretical Treament, Clafendon press, oxford, p.v.

Darbari, G.R., (2010), Khososisazi Rahkari der Cehete Tosee Egtesadi, Naşriye Hesabdar, Sale 12, Şomare 125. (Ekonomik Kalkınam Doğrultusunda Özelleştirme Yöntemi).

Drucker, P.F., (1969), The Age of Discontinuty, Routledge, New York, , s. 24.

Earle, J.S., (1998), Post-Privatization Ownership Structure and Productivity in Russian Industrial Enterprises, *Site Working paper*, No127. Stockhoim School of Economics.

Fakhraei, M., (2010), Khososisazi der İran ve Esere an Ber Snaate Turizm, Enteşarate Nore Elm, Çap 1, Tahran. (İran'da Özelleştirme ve Turizm Sektöründe Etkileri).

Fuzi, Y., (2005), Tahavvolate Ectemaei Siyasi Badaz Engelabe Eslami İran, Neşre Uruc, Çap1, Tahran. (Devrimden Sonra Sosyo Politik Değişmeler).

Galibaf, H., Dargah, F.R., (2005), Barrasi Asare Noe Malekiyyet Ber Amalkarde Şerketha (Tacrobe Khososisazo dar İran), Tahgigare Mali, Şomare 19, s: 117-133. (Mülkiyet Türünün Şirketlerin İşleyişinde Olan Etkisinin İncelenmesi).

Ganmet, D., (2006), Geçiş Ekonomilerinde Özelleştirme Uygulamaları ve Değerlendirilmesi, Ankara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Hanek, S.H., (1990), Özelleştirme Tercihi: Bir Analiz, Çev: Çoşkun Can Aktan, Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Yıl:27, Sayı:9 Eylül-1990, s.27-35

Haşemi, A., (1993), Khososisazi, Bazargera Kardan ve Mekanizme Geymetha der İran, Mecelle Tadbir, Sale 4. (Özelleştirme, İranda Ekonominin Piyasaya Yönlendirilmesi ve Fiyat Mekanizması).

Hatami, A., (2010), Ganone Asasi Cunhuriye Eslami İran, Çap 12, Tahran. (İran İslam Cumhuriyeti Anayasası).

Katuziyan, M.A., (2001), Dovlet va Camee Dar İran, Entesarate Markaz, Tehran 1380. (İran'da Devlet ve Toplum).

Katuziyan, M.A., (2005), Egtesade Siyasiye İran Az Mesrutiyet Ta Payane Selseleye Pahlavi, Tercomeye M.R.Nefisi ve K.Azizi, Çape dovvom, Tehran 1384. (Meşrutiyet Döneminden Pehlevi Silsilesinin Sonuna Kadar İran'ın Siyasi Ekonomisi).

Khomeyni, R., (1322), Kaşfol Asrar,Tahran. (Sırların Keşfi).

Khomeyni, R., (1982), Velayet Fagih Hokomete Eslami. Tahran. (İslami Hükümet ve Vilayeti Fakih).

Kocenda, E., Svejnar, J., (2002), The Effects of Ownership From and Concentration on Firm Performance after Larg- scale Privatization, William Davidson Institute Working paper, No 471.

Komicani, A., (2003), Arzyabiye Amalkarde Khososisazi Dar İran, Vezarate Omure Egtesadi ve Daraee, Tahran: Moavenate Omure Egtesadi. (İran'da Özelleştime İşleyişinin Değerlendirilmesi).

Loizos, H.,(1999), Privatization, Global trends and implications of the Singapore,The International Journal Of Public Sector Management, No.5,Vol.12

Maqsudi, M., (2001), Tahavolate Siyasi ve Ectemai İran1320,1357, Abbas Alavi,"Tabageye Kargar", Tahran: Enteşarate Rozaneh, ,ss: 337. (İran'ın Siyasi ve Sosyal Değişimleri).

Maqsudi, M., (2001), Tahavolate Siyasi ve Ectemai İran–1320–1357, Abbas Soltanlu, Payamadhaye Kodotai 28 Mordad 1332 va Tahavolat bad az an, Tahran, Enteşarate Rozaneh , ss: 164. (İran'ın Siyasi ve Sosyal Değişimleri).

Motavaseli, M., (1994), Khososisazi ya Tarkibe Matlobe Dolet ya Bazar , Moasse Motaleat ve Pajoheşhaye Bazargani, çape 1.

Munavvariyan, A., (2000), Koçeksazi Sazman Yekiaz Avamele Asasi Moveffegiyyet, Faslname Elmi Karbordi Modiriyyet, Şomare 50, s: 38-236. (Kuruluşun Küçültmesi Başarının Bir Faktörü).

Munavvariyan, A., (2004), Analysis of The Perceived Degree of Success of Reform Efforts: Reform Agents, Perception, Jurnal of Management Development, Vol. 23, Number 6.

Newman, P., (1998), The New Palgreve Dictionary of Economics and the Law, vol, 3, p.122.

Noşirvani, F.V., (1995), Dornemaye Khososisazi Egtesade İran, (Yayınlanmamış Kitap). (İran Ekonomisinin Özelleştirme Perspektifi).

Omran, M., (2003), Performance concequences of Privatizing Egyotion state- owned enterprises: The Effect of post-privatization ownership structure on firm Performance, Arab Academy for science & Technology, Egypt.

Öğüt, M., (1994), Özelleştirme ve Bireysel Özgürlükler, Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Yıl:31, Sayı:2

Parker, D., (1995), Privatization and the Internal Environment: Developing our Knowledge of Adjustment Process, International Journal of Public Sector Management, vol. 8, pp. 44–62.

Pakdaman, R., (2009), Roykarde Ecraei ve Mebani Ganuni Khososisazi, Enteşarate Markaze Amozeş ve Tahgigate İran, Çap 1, Tahran. (Özelleştirmenin Yasal Çerçevesi).

Rezaei, B.A., (2009), Netayece Arzyabi Khososisazi der İran, Enteşarate Kuhsar, Çap 1, Tahran. (İran'da Özelleştirme Değerlendirilmesinin Sonucu).

Sagir, J., (1993), Tosee Bakhshe Khososi ve Khososisazi, Seminare Barrasiye Tahlile Khososisazi, Daneshkade Omure Egtesadi ve Moessese Tosee Egtesadi. (Özel Sektörün Geniştirilmesi ve Özelleştirme).

Salaran, M.M., (1993), Berresi Negareşe Modirane Miyani Şerkate Mokhaberate Terhan Der Morede Khosososazi Ber Karaii, Dneşgahe Tarbiyat Modarres, Payanname Karşenasi Arşad, Tahran.

Sampson, A., (1976), The Seven Sisters: The great oil companies & the world they shaped, Coronet Books, London, pp. 173–196.

Savaş, V., (1984), Keynezyen İktisat Yıkılırken, İstanbul.

Schwartz, G., (1989), Privatization ; Possible Lesson from the Hungaration Vase, World Development, Vol 19, P.1731.

Shirley, M., (1994), Privatization: Misconceptions, Glib Answers, The World Bank, March 20.

Shokoohi, A., (1996), Public Administrative Reform for Economic Transformation in Iran: The Legal Framework, Asian Review of Public Administration, Vol. VIII, No. 2, July-December, pp. 39–40.

Soleymani, M.S., (2010), Khososisazi ve Burunsepari: Nemonehaye Movafag ve Namovafag, Moasse Motaleat ve Pajoheşhaye Bazargani, Şerkate Çap ve Neşre Bazargani, Tahran. (Özelleştirme ve Dışa Dönukluk).

Smith, A., (1976), An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, General Editors R. H. Cambell and A. S.Skinner, Oxford University, Vol I.

Şams. A., (1995), Rabete Dolet ve Şerkethaye Omomi, Faslname Modiriyyet Dolati, Şomare 36, s: 39. (Devlet ve Kamu Kuruluşları İlişkileri).

Stiglitz, J., (2002),Küresellesme Büyük Hayal Kırıklığı, Çev.: Arzu Tasçıoğlu ve Deniz Vural.

Valadkhani, A., (2004), What Determines Private Investment in Iran? International Journal of Social Economics, Vol. 31 No. 5/6, pp. 457–468.

Veljanovski, C., (1987), Selling the state, Butler and Tanner Itd. P.1.

World Bank., (1997), The State İn A Chenging World, Published by Oxford University Press, Inc, New York.

Yeldan, E., (2002), Neoliberal Küreselleşme İdeolojisinin Kalkınma Söylemi Üzerine Değerlendirmeler, Praksis Dergisi, S.1

Zibaei, H., (2010), Ravande Khososisazi Şerkathaye Dolati ve Etaye Sahame Edalat Tey Salhaye 1379-1388, Haftename Khabari, Sale 9, Şomare 1386. (KİT'lerin Özelleştirilmesi ve 2000-2010 Yılları Arası Adalet Hisselerinin Halka Transferi).

RAPORLAR

Barnameh, Hafete Nameh Khabari Tahliyli Moavanet Barnameriyzi va Nazarat Rahbardi Rais Cumhuri şomare, 275. (Cumhur Başkanlığı Planlama Muavineti Raporları, sayı 242).

Barnameh, Hafe Nameh Khabari Tahliyli Moavanet Barnameriyzi va Nazarat Rahbardi RaisCumhuri şomare, 275. (Cumhur Başkanlığı Planlama Muavineti Raporları, sayı 275).

Bulten Khbaraiye Vezarete Sanaye ve Maden. şomarye 23, Tahran, mehre. (Sanayi ve Maden Bakanlığı Raporları, sayı 23).

DEİK (Diş Ekonomik İlişkiler Kurulu). (2010), İran Ülke Bülteni.

KTO (Konya Ticaret Odası)., (2008), İran İslam Cumhuriyeti Ülke Raporu. Etüdü-Araştırma Servisi Yayını.

İran Country Profile, (2010), http://rs6.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf.

İran İstatistik Enstitüsü, (2005), Salnameye Amariye İran Dar 1384, Entesarate Edareye Amare İran, Tehran 1384.

İran Küreselleşme Araştırmaları Milli Merkezi, (2006), Hemayese Beynolmelali Sazeman Tecarete Cahani ve Çaleshaye Cahani Sodan Dar Kesvarhaye Moselman: Besuye Cahani Sodan Adelane, Kholaseye Magalat, Tehran 1385.

İran Özelleştirme İdaresi, (2004), Gozareşe Amalkarde Sazmane khososisazi dar Sale 1383, Ba Roykarde Vagozariye Sehame Doleti ve Motaalrg be Dolet, Ekonomi ve Maliye bakanlığı Raporları.

İran Özelleştirme İdaresi, (2005), Gozareşe Amalkarde Sazmane khososisazi dar Sale 1384, Ba Roykarde Vagozariye Sehame Doleti ve Motaalrg be Dolet, Ekonomi ve Maliye bakanlığı Raporları.

İran Özelleştirme İdaresi, (2006), Gozareşe Amalkarde Sazmane khososisazi dar Sale 1385, Ba Roykarde Vagozariye Sehame Doleti ve Motaalrg be Dolet, Ekonomi ve Maliye bakanlığı Raporları.

İran Özelleştirme İdaresi, (2007), Gozareşe Amalkarde Sazmane khososisazi dar Sale 1386, Ba Roykarde Vagozariye Sehame Doleti ve Motaalrg be Dolet, Ekonomi ve Maliye bakanlığı Raporları.

İran Özelleştirme İdaresi, (2008), Gozareşe Amalkarde Sazmane khososisazi dar Sale 1387, Ba Roykarde Vagozariye Sehame Doleti ve Motaalrg be Dolet, Ekonomi ve Maliye bakanlığı Raporları.

İran Özelleştirme İdaresi, (2009), Gozareşe Amalkarde Sazmane khososisazi dar Sale 1388, Ba Roykarde Vagozariye Sehame Doleti ve Motaalrg be Dolet, Ekonomi ve Maliye bakanlığı Raporları.

İran Özelleştirme İdaresi, (2010), Gozareşe Amalkarde Sazmane khososisazi dar Sale 1389, Ba Roykarde Vagozariye Sehame Doleti ve Motaalrg be Dolet, Ekonomi ve Maliye bakanlığı Raporları.

İran Özelleştirme İdaresi, (2011), Gozareşe Amalkarde Sazmane khososisazi dar Sale 1390, Ba Roykarde Vagozariye Sehame Doleti ve Motaalrg be Dolet, Ekonomi ve Maliye bakanlığı Raporları.

İran Tarihini Araştırma Kkurumu, (2006), Tarikhe Muasere İran, Feslnameye Takhasosi Shomareye 37, Tehran 1385.

Mahnameye Egtesadi ve Mali Beynalmollal Egtedad İran-sale davazdahom, (2011), şomareye 148.january, Tahran.

Vezarate Cahad Keşavarzi-moavenate umure barname riyzi (1385), egtesadi ve beynalmelali-daftar amar va fanavarı, celd aval, sale zerai.

Sazemane havaşenasiye keşvar, (1386), tahlıle şarayete ab va havaye keşvar (naşriye 13 marbut be mahhaye esfand 1385 leğayat esfande).

Yönetim ve Planlama Eğitim ve Araştırma Yüksek Kurumu,(2005), Mecmueye Magalate Hemayese Siyasetha ve Modiriyete Barnamehaye Rosd ve Tosee dar İran (1382), Celde Dovvom: Toseeye Siyasi, Tehran 1384.

Yönetim ve Planlama Eğitim ve Araştırma Yüksek Kurumu,(2005), Mecmueye Magalate Hemayese Siyasetha ve Modiriyete Barnamehaye Rosd ve Tosee Dar İran (1382), Celde Pancom: Modiriyet ve barnameriziye tosee, Tehran 1384.

Yönetim ve Planlama Eğitim ve Araştırma Yüksek Kurumu,(2005), Mecmueye Mecmue Magalate Hemayese Çalesha ve Çesmandazhaye Toseeye iran, Tehran 1384.

Yönetim ve Planlama Teşkilatı, (2005), Barnameye Mobareze ba Fesad Va Ertefaye Salamate Nezame Edari (Hükümet), Tehran 1384.

Yönetim ve Planlama Teşkilatı, (2004), Ganune Barnameye Evvele Toseeye Egtesadi, Ectemaii ve Farhangiye Cumhuriye Eslamiye İran (1368-1372), Tehran 1368.

Sanaye ve Maden Bakanlığı, kitabi amalkarde tafsili sanat ve madan dar sale 1387.moavenate barnamerizi ve tosey ve fan avari-daftar amar ve faravari dadeha. mehir 1388.S:60

Sanaye ve Maden Bakanlığı, kitabi amalkarde tafsili sanat ve madan dar sale 1387.

Basın – Yayın

Barasiye vaziyat bazar şakar dar keşvar, http://www.dolat.ir/NSite/FullStory/?id=178468 (03.04.1388).

Bonyade motalet İran, (http://www.fis-iran.org/fa/irannameh/volxviii/post-revolution-economy).

Cahangir Amuzegar,negahi be Egtesad siyasiye İran pas az engelabe Eslami, sale 18,2000. bonyade motalet İran http://www.fisiran. org/fa/irannameh/volxviii/post-revolution-economy.

Çeşmandaze Sanat Petroşimi İran, Hoseyin Lotfi, http://www.hamshahrionline.ir /News /?id=88267,18.03,1390.

Çeşmandaze Sanat Petroşimi İran,Hoseyin Lotfi http://www.hamshahrionline.ir/ News/?id=88267,08.03.1390

Farahnaz Haşemi, Sanate Şakar tahte Feşar Varedat.http://www.hamshahrionline.ir /News/?id =35279(22.07.1389).

Farsnews.com/newstext.php?nn=8812220754, 88.12.22 Gozareş takan dahande az vaziyate Bernc dar keşvar, http://www.econews.ir/fa/newscontent-id(26.07.1390)

Farid Dehgani-nazere elmi mohandes Mohammad Hasan Moadi Rudsari, Barasiye miyzane zakhayere maadani iran va mogayeseye an ba jahan,majlese shuraye eslami.1384.daftare motaleat zirbonyadi S:7.

Gozareş Bank Cahani darbareye Egtesad İran,www.tabnak.ir/fa/pages/?cid=94898 (04.02.1389).

Hacimirza, N., (2011), Khososisazi Egtesad , (www.ses.ac.ir/.../Khosoosisazi_ hajimirza)

İran Hicadahomin Khodrosaze Bozorg Donya, http://www.iraneconomist.com/ economic/industry-energyautomobile/25072-2010-04-26-11-2549.html(06.02.1389).

Mohammad Amcad, Tarikhe Egtesade Siyasi İran,Dr.Hoseyin Moftakhari www.porsojoo.com/fa/node/74007,S.116-135.

Nagşe Naft dar Egtesad İran, Amin Sabeti,http://aminsabeti.net/1388/11/oilrole- in-iran-economic.

Sabagiyan, A., (2007), Khososisazi chist , (http://hamshahrionline.ir/news–16143.aspx).

Reza Tagizadeh, Kaheş Zarfiyat Tolid Naft İran,http://www.persian.rfi.fr, (16.03.2010).

Varedate Gandom Az marze 3 milyon ton migozarad, http://www. khabaronline.ir/news-14301.aspx(18.05.1390)

Wolf-Dieter Roth,Aya Naft İran Tamam Mişavad,İran-infos.com, (http://iran-infos.com/content/view/438/,26.12.2006).

worldfood.ir(14.07.1390).

Zaribe Khodkavai gazai keşvar az marze, (http://www.rajanews.com/detail.asp?id=24296 ,15 Bahman,1387).

İNTERNET

www.leader.irb (Önderlik Makamı)

www.mellat.majlis.ir (İslami Danışma Meclisi)

www.iranjudiciary.org (Yargı)

www.president.ir (Cumhurbaşkanlığı)

www.moc.gov.ir (Ticaret Bakanlığı)

www.mfa.gov.ir (Dış işleri Bakanlığı)

www.mefa.gov.ir (Ekonomi ve Maliye Bakanlığı)

www.ict.gov.ir. (İletişim ve Bilgi Bakanlığı)

www.ershad.gov.ir (Kültür ve İslami Rehberlik Bakanlığı)

www.medu.ir (Eğitim ve Öğretim Bakanlığı)

www.mim.gov.ir (Sanayi ve Maden Bakanlığı)

www.mrt.ir (Ulaştırma ve Yol Bakanlığı)

www.mod.ir (Savunma Bakanlığı)

www.agri-jahad.ir (Tarım Seferberliği Bakanlığı)

www.mohme.gov.ir (Sağlık ve Tıp Eğitimi Bakanlığı)

www.icm.gov.ir (Yardımlaşma (Taavon) Bakanlığı)

www.moe.org.ir (Enerji Bakanlığı)

www.nioc.org (Petrol Bakanlığı)

www.irimlsa.ir (Çalışma ve Sosyal İşler Bakanlığı)

www.moi.ir (İçişleri Bakanlığı)

www.mhud.gov.ir (Bakanlığı İmar ve İskan)

www.refah.gov.ir (Refah ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı)

www.msrt.gov.ir (İlim, Araştırma ve Bilim Teknoloji Bakanlığı)

www.sci.org.ir (İran İstatistik Kurumu)

www.cbi.ir (İran Merkez Bankası)

www.irib.com (İran İslam Cumhuriyeti Radyo ve TV Kurumu)

www.irna.com (İran İslam Cumhuriyeti Resmi Haber Ajansı)

www.ut.ac.ir (Tahran Üniversitesi)

www.imps.ac.ir (Yönetim ve Planlama Eğitim ve Araştırma)

www.ipo.ir (Özelleştirme İdaresi)

www.nlai.ir (Milli Kütüphane)

www.globalization.ir (İran Küreselleşme Araştırmaları Milli Merkezi)

www.irankulturevi.com/turkce/iran/bakis.htm. ziyaret günü (18.05.2011).

http://tr.wikipedia.org. ziyaret günü (27.08.2011)

www.worldbank.org/iran. ziyaret günü (10.02.2011).

www.imf.org/external/np/sek/pr/2011. ziyaret günü (09.03.2011)..

www.itca.ir/indeks.php.ziyaret günü (07.11.2011).

www.iranclub.org. ziyaret günü (18.09.2011).

www.peymane.ir/fa/pages/?cid=23616(.1389). ziyaret günü (23.06.2011)

www.aftabnews.ir/vdcexz8o.jh8fni9bbj.html. ziyaret günü (24.08.2011)

www.iranian.be/news/2012.06.000746.htm ziyaret günü (02.11.2011)

http://www.mfa.gov.ir/cms/cms/tokyo/fa/IranOderThanHistory. (ziyaret günü 04.10.2011).

http://www.mfa.gov.ir/cms/cms/Tehran/fa/Tourism/ ziyaret günü (15.10.2011).

http://www.mfa.gov.ir/cms/cms/Tehran/fa/Tourism/ ziyaret günü (03.07.2011).

http://www.mehrnews.com/fa/newsdetail.aspx?NewsID=1009899 ziyaret günü (27.10.2011).

http://www.sci.org.ir/portal/faces/public/sci/sci.negahbeiran/sci.Population ziyaret günü (25.01.2011).

https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html ziyaret günü (22.10.2011).

http://www.assc.ir/newsdetail-fa–544.html ziyaret günü (06.09.2011)

www.asriran.com/fa/pages/?cid=69253 ziyaret günü (21.01.2011)

http://www.mim.gov.ir/index.php?name=news&file=article&sid=2054 ziyaret günü (13.09.2011)

www.foodna.ir/14133-fa.html(11.11.1388) ziyaret günü (09.09.2011)

http://itpnews.com/fa/news/content 6,121390 ziyaret günü (05.08.2011)

http://itpnews.com/fa/news/content 6,121390 ziyaret günü (09.11.2011)

http://itpnews.com/fa/news/content 6,121390 ziyaret günü (02.10.2011)

http://www.iranian.be/news/2011.06.000746.htm, ziyaret günü (08.05.2011)

http://www.ipiran.com/cgibin/ ziyaret günü (08.11.2011)

http://www.ipiran.com/cgibin/ ziyaret günü (02.03.2011)

http://itpnews.com/fa/news/,14.8.1390178 ziyaret günü (15.11.2011)

http://www.ipiran.com/cgibin/ ziyaret günü (01.08.2011)

http://www.sarmayeh.net/ShowNews.php?28774 ziyaret günü (29.05.2011)

http://www.tdca.ir/main/index.php?Page=definition&UID=11726 ziyaret günü (29.05.2011)

http://www.edia.ir/vdchkzn6.23n6qdftt2.html(24.09.1390) ziyaret günü (29.05.2011)

www.aftabnews.ir/vdcdzx0fzyt0zs6.2a2y.html(09.04.1390) ziyaret günü (03.09.2011)

www.khabaronline.ir/news-60633.aspx,19.01.1389 ziyaret günü (08.05.2011)

http://www.aftabnews.ir/vdcewe8o.jh8fxi9bbj.html(22.01.1390) ziyaret günü (02.11.2011)

http://iscanews.ir/fa/PrintableNewsItem.aspx?NewsItemID=256975 ziyaret günü (11.09.2011)

http://www.tebyan-hamedan.ir/iran/archives/post_168.php.htm,19 ziyaret günü (06.12.2011)

http://iscanews.ir/fa/PrintableNewsItem.aspx?NewsItemID=256975 ziyaret günü (12.10.2011)

http://www.tinn.ir/vdccx1qs.2bqim8laa2.html 17.01.1390 ziyaret günü (23.09.2011)

http://www.mrt.ir/new/static/aim-duty.asp(ulaşım ziyaret günü (16.09.2011)

http://upto.ir/fa/pages/?cid=92 ziyaret günü (08.11.2011)

http://www.tinn.ir/vdcdjk0f.yt0s56a22y.html ziyaret günü (29.05.2011)

http://www.sarmayeh.net/ShowNews.php?8795 ziyaret günü (17.02.2011)

http://biziran.ning.com/profiles/blogs/1999960:BlogPost:3085 ziyaret günü (08.05.2011)

http://www.gostareshonline.com/auto/42183-.html(24.01.1389) ziyaret günü (17.09.2011)

http://www.iraneconomist.com/economic/ecnomy-bazzar/24808-.html ziyaret günü (23.07.2011)

http://www.sarmayeh.net/ShowNews.php?20263 ziyaret günü (11.05.2011)

www.fararu.com/vdcdoo0k.yt0xn6a22y.html(02.05.1390) ziyaret günü (05.12.2011)

http://www.iraneconomist.com/economic/ecnomy-bazzar/24901 ziyaret günü (28.06.2011)

http://www.iraneconomist.com/economic/ecnomy-bazzar/24944-2011 ziyaret günü (17.12.2011)

http://www.tabrizcommerce.gov.ir/content/view/173/476/(24.02.1389) ziyaret günü (04.05.2011)

www.aftabnews.ir/vdcexz8o.jh8fni9bbj.html. ziyaret günü (09.11.2011)

www.mfa.gov.ir/cms/cms/tokyo/fa/IranOderThanHistory/ ziyaret günü (27.08.2011)

www.foodna.ir/14133-fa.html (11.11.1390) ziyaret günü (18.05.2011)

http://www.sarmayeh.net/ShowNews.php?28774 ziyaret günü (03.06.2011)

ÖZET

İRAN İSLAM CUMHURİYETİNDE ÖZELLEŞTİRME

Edris MOHAMMADALİREZAEİ

Yüksek Lisans Tezi, Maliye (Kamu Ekonomisi) Anabilim Dalı

Danışman: Yard. Doc. Dr. Serdal Bahc

Nisan 2012, 192 sayfa

Genel olarak ekonomiye devlet müdahalesinin ülke ekonomisi için fazla bir avantaj sağlamadığı, ayrıca çeşitli alanlarda ekonomik kaynakların optimum kullanılamamasına ve ekonominin kalkınamaması gibi benzer sorunlara neden olduğu gözlenmiştir. Günümüzde kamu ekonomisinin olumsuz sonuçları ülke yetkililerine de farklı bir görüş açısı kazandırmıştır. Bu perspektif, geçmişteki görüşlerden ve amaçlarından tamamen farklıdır.

Günümüzde özelleştirme İran'ın çeşitli siyasi, ekonomik ve yasal alanlarının en çok tartıştığı konulardandır. Dolayısıyla bu çalışmada; devletin müdahale ettiği kuramlar, özelleştirmeye yönelmenin nedenleri, özelleştirme yöntemleri, özelleştirme için belirtilmiş olan amaçlar, özelleştirmenin uygulama mekanizması, birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci kalkınma planları sırasında özelleştirme sürecini ele alarak kamu kuruluşlarının özel sektöre transferiyle ilgili ve yetkili kurumlar açısından incelenmeye çalışılmıştır.

Beş yıllık kalkınma planları devletin 5 yıllık operasyonel çerçevesini belirtmektedir. Bu çerçeve devletin tüm program ve faaliyetlerinde dikkate alınmalıdır. Fakat devletin işleyişine, yasalara ve onaylanan kararnamelere baktığımızda her zaman bu çerçeveye uyum sağlanmadığını görüyoruz. Birinci ve ikinci kalkınma planlarında özelleştirmeyle ilgili detaylı bir program ve özelleştirmeyi uygulayacak mütevelli bir kurum ile karşılaşmıyoruz. Üçüncü, dördüncü ve beşinci kalkınma planında bu eksiklikler düzeltilmekle birlikte yine de

programda belirtilmiş olan çerçeveye uyum sağlanamadığı görülmektedir. Programın eksiklikleri ve belirsizlikleri olmakla beraber, programa aykırı kanunların ve kararnamelerin onaylanması, özelleştirmenin gerçekleşmesi ve amaçlarına ulaşması konusunda devlet çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır. Yasama gücüne aykırı olan bu konuya çalışmada detaylı bir şekilde yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Küreselleşme, Liberalizm, Özellestirme, Kamu İktisadi Tesebbüsleri, Kalkınma Planları.

ABSTRACT

Edris MOHAMMADALİREZAEİ

M.A. Thesis, Department of Public Finance

Supervisor: Asistant Professor Serdal Bahce

April, 2012, 192 pages

PRIVATIZATION IN ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN

In general, there are no advantages of government's interventions on national economy, besides it is observed that it causes problems like not using the several fields of economy in an optimum way and also slows down economic development. Today, the negative results of the public economy have gained different perspectives to the public authorities. This perspective is different from the past one and its aims are also different.

Nowadays the most frequently argued topic in Iran's several fields of politic, economic and the legal field is privatization. Therefore in this study, to interfere with the theories of the state, the reasons for moving towards privatization, methods of privatization, stated purposes of privatization, implementation mechanism of privatization, first, second, third, fourth and fifth development plans discussed during the privatization process of public institutions transferring to private sector are being analyzed by authorized body.

5-year development plans indicate the state's 5-year operational framework. This framework should be considered in all of the state's programmes and activities. However, when we look at the functioning of state, legislations and approved ordinances we see that they do not suit to this framework. In the first and second development plans we do not see any detailed programme about privatization and trustee formation that will implement this privatization. Even though in the third, fourth and fifth development plans we observe that deficiencies are refined, but still the framework defined in the program is not orientated. As well as programmes

deficiencies and uncertainties, about approval of contrary laws and ordinances of programme, accruing of privatizations and reaching its purposes causes several problems for the state. In this study detailed information is given about the contrary topic to the legislative power.

Keywords: Globalization, Liberalism, Privatization, State Economic Enterprises, Development plans.